

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СВАНАДЗЕ ЛАНА

УДК 343.985.7

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО
ЗБАГАЧЕННЯ**

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л. Сванадзе

Науковий керівник: Сергеева Діана Борисівна, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Сванадзе Л. Початковий етап розслідування незаконного збагачення.

– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

У дисертації науково розроблені й запропоновані наукові висновки, пропозиції та рекомендації, що можуть мати важливе теоретичне значення для криміналістичної науки та бути практично застосованими органами досудового розслідування на початковому етапі розслідування незаконного збагачення.

Досліджено зміст елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення: предмета злочинного посягання, способу вчинення злочинів цього виду, особи злочинця та типової слідової картини.

Встановлено, що одним із найбільш розповсюджених предметів незаконного збагачення є активи у формі грошових коштів, які можна класифікувати за: а) формою обігу (готівкові кошти; безготівкові кошти (знаходяться у банках або інших фінансових установах); електронні гроші; б) країною походження (національна валюта України, іноземна валюта); в) формою походження (банкноти, казначейські білети, монети, зокрема, пам'ятні, ювілейні тощо); г) станом обігу (перебувають у вільному обігу; вилучені з обігу; вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу); д) за місцем знаходження (перебувають у підозрюваної особи; у третіх осіб, які можуть у подальшому виступати як співучасники чи свідки; у банках або інших фінансових установах тощо).

Також до активів, які є предметом незаконного збагачення, можна віднести інші засоби платежу, зокрема: а) банківські та дорогоцінні метали (які, як правило, перебувають у злитках із золота, срібла, платини тощо); б) державні цінні папери (можуть бути у вигляді акцій, різних форм облігацій,

казначейських зобов'язань, векселів Державного казначейства України, ощадних чи інвестиційних сертифікатів, приватизаційних паперів тощо).

Окрім вказаного вище до предмету незаконного збагачення, крім коштів, відноситься майно, яке може перебувати у формі: а) нерухомого майна – житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі, земельні ділянки, інше нерухоме майно, наприклад, об'єкти незавершеного будівництва в залежності від стану їх готовності, тощо; б) цінного рухомого майна – транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо), результати робіт і послуг тощо.

Також до предмету незаконного збагачення можна віднести явища об'єктивного (нематеріального) світу, такі як майнові права (безкоштовне користування житлом, оплата за проживання здійснюється за значно меншою вартістю тощо) та нематеріальні активи (включення у склад авторського колективу зареєстрованого патенту на винахід, патенту на корисну модель, право на володіння торговою маркою, авторське право на програмний продукт, завдяки чому отримуються роялті).

Акцентовано увагу, що органам досудового розслідування належить довести факт незаконного збагачення особи в частині придбання нею активів після 28 листопада 2019 року – з моменту набуття чинності ст. 368⁵ КК України за результатами прийняття Верховною Радою України Закону України № 263-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». Іншими словами, активи, які були незаконно набуті особою до 28 листопада 2019 року,

не можуть враховуватися при оцінці загальної вартості активів, отриманих нею після цієї дати.

З огляду на те, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину є ширшим та змістовнішим порівняно з кримінально-правовим, оскільки воно охоплює не лише злочинні дії, а й незлочинні дії винної особи під час підготовки та приховування злочину, які залишають сліди як у матеріальному середовищі, так і в пам'яті людей, а також беручи до уваги диспозицію ст. 368⁵ КК України, криміналістична характеристика способу вчинення злочину незаконного збагачення повинна включати такі елементи: підготовка, безпосереднє вчинення незаконного збагачення через набуття активів винуватцем, а також приховування цього злочину.

Встановлено, що етапами набуття активів, що є предметом незаконного збагачення, можуть бути: 1) під час готування до вчинення кримінального правопорушення або адміністративного правопорушень створюються умови для безпечного отримання активів, приховання набутих активів, подальше володіння ними та їх використання; 2) отримання активів безпосередньо підозрюваними або через інших осіб під час вчинення різних видів кримінальних правопорушень або адміністративних правопорушень; 3) зберігання отриманих активів або учинення діянь (певних юридичних фактів або правовідносин) спрямованих на їх використання чи легалізацію, наприклад, придбання рухомого чи не рухомого майна, переведення грошових коштів на банківський рахунок, оформлення на себе чи інших осіб права власності на активи або без такого (користування, володіння).

Досліджено також найбільш типові способи приховання активів в наслідок їх отримання, володіння під час вчинення незаконного збагачення.

Відповідно до вже згадуваної нами вище ст. 368⁵ Кримінального кодексу України, незаконне збагачення може бути скоєне виключно спеціальним суб'єктом — особою, яка уповноважена на здійснення функцій держави або місцевого самоврядування. Перелік таких осіб подається в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. Мотиви

незаконного збагачення завжди мають корисливий характер і спрямовані вони, перш за все, на навмисне приховування результатів попередньої протиправної діяльності, пов'язаної з отриманням протиправних активів, легалізацію таких отриманих активів та подальше розпорядження ними особисто або в інтересах інших осіб, як правило, членів сім'ї.

Кримінальні провадження за ст. 368⁵ КК України відкриваються завжди відносно конкретної особи, тобто особа злочинця є відомою на момент початку кримінального провадження. Це позбавляє необхідності орган досудового розслідування виконувати завдання із встановлення винуватої особи. Але важливим є встановити і обґрунтувати належними та допустимими доказами факт належності такої особи до вищезазначеного спеціального суб'єкту.

Типову «слідову картину» незаконного збагачення становлять: безпосередньо предмет злочинного посягання, якщо він є матеріальним об'єктом (грошові кошти, авто, коштовна комп'ютерна техніка тощо); документи (у тому числі фото-, відео- документи та інші носії інформації), що свідчать про набуття активів: набуття у власність предмета злочинного посягання, володіння або розпоряджання ним, отримання послуг, зменшення боргових зобов'язань тощо, а також про підготовку та приховання набутого активу; сліди-відображення особи злочинця та інших, причетних до злочину осіб (сліди-відображення зовнішності особи, сліди пальців рук), а також біологічні, запахові сліди вищевказаних осіб; ідеальні сліди (сліди пам'яті).

Зазначимо також той факт, що під час досудового розслідування необхідно встановити систематизовані фактичні обставини, які ґрунтуються на положеннях кримінального та кримінально-процесуального права. Їх з'ясування забезпечує повне та всебічне дослідження предмету доказування, що є важливим для досягнення завдань кримінального провадження як на етапі досудового слідства, так і під час судового розгляду. До цих обставин належать дані про особу, яка вчинила незаконне збагачення; обставини, пов'язані з фактом вчинення незаконного збагачення; відомості про предмет незаконного збагачення, а також інші важливі деталі. У тексті розкривається зміст кожної з

цих груп та наводяться процесуальні методи для їх з'ясування. Розкрито зміст кожної групи обставин, окреслені процесуальні засоби їх встановлення.

Аналіз наукової літератури та емпіричних даних дали підстави сформулювати типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування цих злочинів, їх головні тактичні завдання та запропонувати алгоритм їх вирішення.

Взаємодія органу досудового розслідування, а саме слідчих підрозділів Національної поліції, органів Державного бюро розслідувань, підрозділів детективів Національного антикорупційного бюро України з іншими правоохоронними органами, органами, що реалізують державну антикорупційну політику (НАЗК, Державна служба фінансового моніторингу та ін.) та громадськістю на початковому етапі розслідування незаконного збагачення може бути класифікована за наступними критеріями: залежно від правової регламентації – процесуальна і непроцесуальна форми взаємодії; залежно від ступеня залучення до процесу розслідування працівників суб'єкту, з яким відбувається взаємодія – безпосередня та опосередкована взаємодія; залежно від суб'єктного складу осіб, які перебувають у взаємодії – внутрішньовідомча та міжвідомча взаємодія.

Розглянуто особливості взаємодії НАБУ з відповідними підрозділами технічного забезпечення МВС та СБ України, іншими підрозділами (інформаційно-аналітичними, оперативно-технічними та ін.), Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Державною службою фінансового моніторингу України, а також із громадськістю.

Запропонована низка тактичних прийомів та рекомендацій, що можуть бути використані для підвищення ефективності проведення допиту свідків, у тому числі, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, обшуку службових кабінетів, особистого обшуку особи, яка знаходиться в такому приміщенні, оглядів документів, комп'ютерних даних тощо.

Визначено найбільш ефективний алгоритм дій суб'єкта розслідування під час тимчасового доступу до речей і документів. Доповнено орієнтовний перелік документів, які можуть бути отримані шляхом тимчасового доступу до них органу, що здійснює досудове розслідування незаконного збагачення, включаючи й ті, що містять охоронювану законом таємницю.

Запропоновано перелік негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких може бути ефективним на початковому етапі розслідування незаконного збагачення в різних слідчих ситуаціях.

Визначено спеціалістів, яких доцільно залучати до проведення процесуальних дій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. Ними є експерт з техніко-криміналістичного дослідження документів, технік-криміналіст, експерт, що має право на проведення комп'ютерно-технічних досліджень. Доцільним є залучення фахівців для виявлення та збирання інформації з відкритих інформаційних джерел: реєстрів, баз даних тощо (наприклад, фахівців АРМА або ін.). Визначено перелік видів судових експертиз, які доцільно призначати на початковому етапі розслідування незаконного збагачення.

Ключові слова: незаконне збагачення, досудове розслідування, початковий етап розслідування, криміналістична характеристика, обставини, що підлягають встановленню, організація досудового розслідування, типові слідчі ситуації, тактика слідчих розшукових дій, використання спеціальних знань, судова експертиза.

ABSTRACT

Svanadze L. P. The initial stage of the investigation of illegal enrichment.

– Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 081 «Law». Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2024.

The dissertation contains scientific conclusions, recommendations, and suggestions that can be of great theoretical importance for forensic science and can be practically applied in the initial stage of the investigation of illegal enrichment.

The content of the elements of the forensic characteristics of illegal enrichment: the subject of the criminal offense, the method of committing crimes of this type, the identity of the criminal, and a typical trace picture.

It has been established that one of the most common objects of illegal enrichment is money (including cash, money held in bank accounts or kept in banks or other financial institutions). At the same time, it is advisable to take into account their classification established in national legislation. In particular, national currency is recognized as: banknotes, coins, including circulation, commemorative and anniversary coins, and in other forms that are in circulation and are legal tender on the territory of Ukraine, as well as withdrawn or those that are withdrawn from circulation, but subject to exchange for banknotes in circulation; funds on accounts in banks and other financial institutions, expressed in hryvnias; electronic money denominated in hryvnia; digital money of the National Bank of Ukraine. Foreign currency includes: monetary signs of foreign currency units in the form of banknotes, treasury bills, coins, which are in circulation and are legal tender in the territory of the relevant foreign state or group of foreign states, as well as withdrawn or those that are withdrawn from circulation, but subject to exchange for currency in circulation; funds on accounts in banks and other financial institutions, expressed in monetary units of foreign countries and international settlement (clearing) units (in particular, in special borrowing rights), belonging to payment in foreign currency; electronic money denominated in foreign currencies and (or) bankable metals.

Special types of property, in addition to money, include immovable property, which, according to the Civil Code of Ukraine, includes residential buildings, buildings, structures, other immovable property (Art. 331, 376 of the Civil Code of Ukraine) and valuable movable property - results of work and services, securities, motor vehicles, aircraft, ships, etc., jewelry, valuable furniture, valuable computer and video equipment, valuable clothing, valuable animals.

Property rights, intangible assets (including cryptocurrencies), reduction of financial obligations, as well as work or services provided to a person authorized to perform the functions of the state or local self-government are also considered as the subject of direct infringement of illegal enrichment.

Attention is drawn to the fact that pre-trial investigation bodies must prove the fact of illegal enrichment of a person from the moment of entry into force of Art. 368⁵ of the Criminal Code of Ukraine, which was introduced by Law of Ukraine No. 263-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Confiscation of Illegal Assets of Persons Authorized to Perform State Functions" or local self-government, and punishment for the acquisition of such assets" dated October 31, 2019. That is, those assets that a person illegally received before this date cannot be taken into account in the total value of assets received by him in the future.

Considering the fact that, unlike the criminal-legal understanding of the method of committing a crime, its criminological concept and meaning is broader and more meaningful, as it includes not only criminal actions of the direct commission of a crime, but also non-criminal actions of the guilty person in preparation and concealment crime, as a result of which certain material and ideal traces remain in the memory of people and in their material environment, as well as taking into account the disposition of Art. 368⁵ of the Criminal Code of Ukraine, the method of committing the crime as an element of the criminalistic characteristics of illegal enrichment must contain such components as preparation, direct commission of illegal enrichment - acquisition of assets by the guilty person, and concealment of its commission.

It was established that the methods of acquisition of assets, which are the subject of illegal enrichment, are a) acquisition of assets directly or through intermediaries; b) in a materially determined form or in another form (for example, transferring funds to a bank account); c) with or without subsequent acquisition of ownership (use, possession). The most typical ways of preparing for the commission of a crime and concealing its commission, including concealing ownership of acquired assets, were also studied.

According to the disposition of Art. 368⁵ of the Criminal Code of Ukraine, illegal enrichment can be committed only by a special subject - a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, the list of such persons is defined in clause 1, part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" dated October 14, 2014. Motives for criminal behavior are self-interested, a person, as a rule, is characterized by a sense of independence from the legal system, legal nihilism, orientation to satisfying one's own needs by any means, awareness of the illegality of one's actions.

Criminal proceedings under Art. 368⁵ of the Criminal Code of Ukraine are always opened in relation to a specific person, that is, the identity of the criminal is known at the time of the initiation of criminal proceedings. This eliminates the need for the pretrial investigation body to perform the task of identifying the guilty person. But it is important to establish and substantiate with proper and admissible evidence the fact that such a person belongs to the above-mentioned special entity.

A typical "trace picture" of illegal enrichment consists of: directly the object of criminal encroachment, if it is a material object (cash, car, expensive computer equipment, etc.); documents (including photo, video documents and other media) testifying to the acquisition of assets: acquisition of property of the object of criminal encroachment, possession or disposal of it, receipt of services, reduction of debt obligations, etc., as well as preparation and hiding the acquired asset; fingerprints of the criminal and other persons involved in the crime (prints of the person's appearance, fingerprints), as well as biological and odor traces of the above-mentioned persons; ideal traces (memory traces).

Circumstances to be established during the pretrial investigation are factual data systematized on the basis of the norms of criminal and criminal procedural law, the establishment of which ensures a complete and comprehensive study of the subject of evidence, which is necessary for the implementation of the tasks of criminal proceedings, during its pretrial investigation and trial. They are the circumstances regarding the person who committed illegal enrichment; regarding the event of illegal enrichment; regarding the subject of illegal enrichment and other circumstances. The content of each group of circumstances is disclosed, the procedural means of establishing them are outlined.

The analysis of scientific literature and empirical data, in particular the results of summarizing the materials of criminal proceedings regarding the commission of illegal enrichment, as well as the results of the survey of practical workers, gave grounds to form typical investigative situations at the initial stage of the investigation of these crimes, their main tactical tasks, and to propose an algorithm for solving them.

We believe that the interaction of the pre-trial investigation body with other law enforcement agencies, bodies that implement the state anti-corruption policy (National Agency on Corruption Prevention, State Financial Monitoring Service, etc.) and the public at the initial stage of the investigation of illegal enrichment can be classified according to the following criteria: depending on the legal regulation - procedural and non-procedural forms of interaction; depending on the degree of involvement in the investigation process of the employees of the entity with which the interaction takes place - direct and indirect interaction; depending on the subject composition, which are in interaction - intra-departmental and inter-departmental interaction.

The specifics of National Anti-Corruption Bureau of Ukraine interaction with the relevant technical support units of the Ministry of Internal Affairs and Security of Ukraine, other units of the Bureau (information-analytical, operational-technical, etc.), the National Police of Ukraine, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, the National Agency of Ukraine for Identification, Search and Asset

Management, received from corruption and other crimes (ARMA), the State Financial Monitoring Service of Ukraine, as well as with the public.

A number of tactical techniques and recommendations are proposed that can be used to increase the effectiveness of the interrogation of witnesses, including simultaneous interrogation of two or more previously questioned persons, search of office offices, personal search of a person who is in such a room, document reviews, computers computer data, etc.

The most effective algorithm of actions of the subject of the investigation during temporary access to things and documents has been determined. An approximate list of documents that can be obtained through temporary access to them by the body conducting a pre-trial investigation of illegal enrichment, including those containing secrets protected by law, has been added.

A list of covert investigative (research) actions, which can be effective at the initial stage of the investigation of illegal enrichment in various investigative situations, is proposed.

Specialists who should be involved in procedural actions at the initial stage of the investigation of illegal enrichment have been identified. They are an expert in technical and forensic examination of documents, a forensic technician, an expert who has the right to conduct computer and technical research. It is advisable to involve specialists to identify and collect information from open information sources: registers, databases, etc. (for example, ARMA specialists or others). The list of types of forensic examinations that should be appointed at the initial stage of the investigation of illegal enrichment is defined.

Key words: illegal enrichment, pre-trial investigation, initial stage of investigation, forensic characteristics, circumstances to be established, organization of pre-trial investigation, typical investigative situations, tactics of investigative search actions, use of special knowledge, forensic examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Сванадзе Л. П. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. №1-2. С. 216-224.
2. Сванадзе Л. П. Використання спеціальних знань в ході розслідування незаконного збагачення. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. №2. С. 134-140.
3. Сванадзе Л. П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. №3-4. С. 208-218.
4. Сванадзе Л. П. Відомості про особу злочинця, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування незаконного збагачення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. «Право». 2023. № 39. С. 44-50.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Сванадзе Л. П. Тактика допиту свідків на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : Матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / редкол. : С. С. Чернявський, Я. Ю. Конюшенко, В. В. Корольчук, Ю. В. Сухомлин. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 337-339.
6. Сванадзе Л. П. Спосіб незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368⁵ КК України. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи* : Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 18 травня 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres. 2023. С. 153-157.
7. Сванадзе Л. П. Розслідування незаконного збагачення. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м.

Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 79-81.

8. Сванадзе Л. П. Приховання незаконного збагачення як складовий елемент його криміналістичної характеристики. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 209-212.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ	
1.1. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики злочинів цього виду.....	29
1.2. Спосіб вчинення незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики злочинів цього виду.....	49
1.3. Особа злочинця та типова слідова картина як елементи криміналістичної характеристики незаконного збагачення.....	63
Висновки до розділу 1.....	75
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ	
2.1. Обставини, що підлягають встановленню в ході розслідування незаконного збагачення	82
2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення та алгоритм їх вирішення	95
2.3. Взаємодія органу досудового розслідування з іншими правоохоронними органами, органами, що реалізують державну антикорупційну політику та громадськістю на початковому етапі розслідування незаконного збагачення	117
Висновки до розділу 2	133
РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ	
3.1. Організація і тактика слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення	136

3.2. Інші процесуальні дії, що проводяться на початковому етапі розслідування незаконного збагачення.....	154
3.3. Використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування незаконного збагачення	166
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМА – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

Держфінмоніторинг – Державна служба фінансового моніторингу України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський союз

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МВФ – Міжнародний валютний фонд

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агенство з питань запобігання корупції

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОГП – Офіс генерального прокурора

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

СБ – Служба безпеки

ВСТУП

Актуальність теми. В останні роки корупція в Україні набула загрозливих масштабів і торкнулася без виключення усіх сфер суспільного життя. На сьогодні, в умовах воєнного стану, корупція становить пряму загрозу національній безпеці, залишається однією із найважливіших проблем, що турбують українське суспільство, бізнес, міжнародні інституції, іноземних партнерів та союзників.

Виявлення, розкриття та розслідування, так званих, корупційних злочинів на сьогодні становить особливу складність через високий рівень латентності, що пояснюється наявністю сформованих у державі економіко-політичних кланів, які завдяки корупційним схемам у сфері державного управління намагаються будь-що утриматися при владі та не бажають реформувати себе з середини, недосконалістю законодавства, тісними «діловими» контактами осіб, які володіють значними грошовими коштами, добутими злочинним шляхом. Учасники корупційних схем не зацікавлені у їх викритті та всіляко протидіють як виявленню, так і розслідуванню фактів корупції.

Кримінальний кодекс України 31 жовтня 2019 року було доповнено статтею 368⁵, чим забезпечено кримінально-правову охорону відповідних суспільних відносин. Під незаконним збагаченням законодавець пропонує розуміти набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи.

Згідно зі статистичними даними, представленими на сайті Офісу Генерального прокурора, станом на кінець 2019 р. було обліковано 5 кримінальних проваджень, відкритих за ст. 368² КК України, у яких рішення про закінчення або зупинення не було прийняте; кримінальних проваджень за ст. 368⁵ КК України обліковано не було. У 2020 р. за ст. 368⁵ КК України обліковано 10 кримінальних проваджень, закрито за п.п. 1, 2, 4, 6 ,9-1 ч. 1 ст.

284 КПК України 4 провадження, у 2021 р. – обліковано 18, закрито 5; у 2022 р. – обліковано 17, закрито 3; у 2023 р. – 77 проваджень, закрито 21 провадження, за січень-вересень 2024 р. обліковано 64 провадження, закрито 4. При цьому за весь період чинності ст. 368⁵ КК України підозру вручено лише у 10 кримінальних провадженнях (2020 р. – 1, 2022 р. – 1, 2023 – 4, та 4 у січ.-вер. 2024 р.р.). Станом на 01 жовтня 2024 р. рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) у 64 провадженнях. Жодного кримінального провадження не передано з обвинувальним актом до суду.

Аналіз наведених статистичних даних дає підстави стверджувати про вкрай низьку ефективність розслідування незаконного збагачення, що спричинена, у тому числі, й недостатнім рівнем знань і практичних навичок суб'єктів розслідування у сфері криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів.

Криміналістичні аспекти забезпечення розслідування незаконного збагачення висвітлені в незначній кількості наукових праць: Б.Г. Безгинського, В. В. Білоуса, В. І. Василичука, С. А. Вязмікіна, В. А. Журавля, Л. І. Керика, С. В. Марчевського, Н. С. Моргуна, О. М. Стрільців, А. М. Черенкова, С. С. Чернявського, В. М. Шевчука, О. О. Шевчука, В. Ю. Шепітька та ін.

Окремі кримінально-правові, міжнародні аспекти, а також питання протидії вчиненню злочинів, передбачених ст. 368⁵ КК України, висвітлені у наукових працях В. В. Білоуса, Л. П. Брич, А. А. Вознюка, О. І. Гузоватого, О. О. Дудорова, Л. І. Керик, Н. О. Симоненка, І. О. Слободяника, О. О. Титаренка, І. А. Тітка, М. І. Хавронюка та інших вчених.

Теоретичне підґрунтя наукового дослідження становлять праці українських правознавців у галузі кримінального процесуального права та криміналістики, а саме В. П. Бахіна, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, О. О. Дудорова, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, І. І. Когутича, О. П. Кучинської, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лукьянчикова, Г. А. Матусовського, І. Ю. Мірошнікова, М. А. Погорецького, В. В. Пясковського, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявського,

Ю. М. Черноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумили, М. Г. Щербаковського та ін.

Вагомий внесок згаданих та інших дослідників становить основу для наукових розвідок у сфері криміналістичного забезпечення розслідування незаконного збагачення. Водночас відсутність актуальних криміналістичних рекомендацій щодо початкового етапу розслідування незаконного збагачення в умовах постійних нормативних змін, на наш погляд, негативно впливає на ефективність діяльності органів досудового розслідування у зазначеній сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі кримінального процесу та криміналістики в межах планів наукової роботи Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах планів науково-дослідних робіт юридичного факультету за напрямом «Доктрина права в правовій системі: теоретичні та практичні аспекти».

Тему дисертації «Початковий етап розслідування незаконного збагачення» затверджено рішенням Вченої ради Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 25 жовтня 2021 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – сформулювати теоретичні засади та практичні рекомендації, спрямовані на удосконалення початкового етапу розслідування незаконного збагачення. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких завдань:

- визначити предмет незаконного збагачення як елемента криміналістичної характеристики;
- визначити способи вчинення незаконного збагачення;
- надати характеристику особи злочинця, яка причетна до незаконного збагачення;
- розкрити зміст типової слідової картини незаконного збагачення як елемента криміналістичної характеристики незаконного збагачення;

– окреслити обставини, що підлягають встановленню в ході розслідування незаконного збагачення, розкрити їх зміст;

– виокремити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення, визначити першочергові тактичні завдання у кожній із них, запропонувати алгоритми їх вирішення;

– встановити особливості взаємодії органу, що здійснює досудове розслідування незаконного збагачення, з іншими правоохоронними та державними органами, визначити напрями удосконалення такої взаємодії з метою підвищення ефективності розслідування незаконного збагачення;

- запропонувати найбільш ефективний тактичний комплекс провадження першочергових слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування незаконного збагачення – допитів свідків, у тому числі одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, обшуків, оглядів, а також інших процесуальних дій (тимчасового доступу до речей і документів, моніторингу банківських рахунків та інших негласних слідчих (розшукових) дій);

- розробити криміналістичні рекомендації з підвищення ефективності застосування спеціальних знань, що використовуються на початковому етапі розслідування незаконного збагачення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням незаконного збагачення, а також із діяльністю правоохоронних та інших органів виконавчої влади на початковому етапі розслідування.

Предмет дослідження – початковий етап розслідування незаконного збагачення.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя роботи становлять положення загальної теорії криміналістики. Відповідно до мети й задач дослідження, його об'єкта та предмета в процесі роботи використано: *діалектичний метод пізнання* – під час аналізу закономірностей способу вчинення незаконного збагачення, інших обставин, що становлять криміналістичну характеристику злочинів цього виду (розділ 1); *методи логіки*

(аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, узагальнення і т.п.) – під час дослідження різних концепцій вчених, вивчення й узагальнення емпіричних даних (всі розділи); *статистичні та соціологічні* – з метою збору інформації шляхом анкетування слідчих й інших респондентів та узагальнення отриманих результатів, узагальнення даних кримінальних проваджень про розслідування незаконного збагачення (всі розділи); *системно-структурний метод* надав змогу визначити структуру криміналістичної характеристики досліджуваного виду злочинів, змісту окремих її елементів (розділ 1), структуру та зміст тактичних операцій початкового етапу розслідування незаконного збагачення (підр. 2.2); *функціональний метод* використано з метою виявлення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення (підр. 2.1), визначення особливостей провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (підр. 2.3), використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування незаконного збагачення (розділ 3) та інші.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики, представлені на сайті Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України за 2019–2023 роки та 9 міс. 2024 р., узагальнення 15 кримінальних проваджень про незаконне збагачення, закритих за п.п. 1, 2, 4, 6 ,9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України; результати опитування працівників органів досудового розслідування Національної поліції України, ДБР та НАБУ (130 осіб).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих проблем дисертація є першим в Україні науковим дослідженням, в якому проведено дослідження початкового етапу розслідування незаконного збагачення, розроблено його теоретичні засади та надано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності практичної діяльності органів досудового розслідування. У межах проведеного дослідження отримано результати, що містять відповідні ознаки наукової новизни, а саме:

вперше:

– запропоновано перелік типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування незаконного збагачення, якими є: 1) відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка здійснена НАЗК; 2) відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка здійснена НАЗК за повідомленням інших органів та підрозділів щодо можливого незаконного походження активів, якими розпоряджається особа, або члени її родини; 3) відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки правоохоронним органом електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 4) відомості про подію кримінального правопорушення отримані в результаті виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень; 5) відомості про незаконне збагачення отримані в результаті розповсюдження через засоби масової інформації даних вивчення матеріального становища та витрат особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, їх родичів громадськими організаціями, окремими громадськими активістами, журналістами або їх звернень до правоохоронного органу;

удосконалено:

– зміст елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення (предмет злочинного посягання; підготовка, спосіб вчинення незаконного збагачення; особа злочинця; типова слідова картина);

– групофікацію слідів незаконного збагачення в залежності від їх видів: 1) безпосередньо предмет злочинного посягання, якщо він є матеріальним об'єктом (грошові кошти (національна валюта України, іноземна валюта); банківські та дорогоцінні метали; б) державні цінні папери; нерухоме майно (житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі,

земельні ділянки тощо), цінне рухоме майно (транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо), результати робіт і послуг тощо); 2) документи (у тому числі фото-, відео- документи та інші носії інформації), що свідчать про набуття активів: набуття у власність активу, що є предметом незаконного збагачення, володіння або розпоряджання ним, отримання послуг, зменшення боргових зобов'язань тощо, а також про підготовку та приховання набутого активу; 3) сліди-відображення особи злочинця та інших, причетних до злочину осіб (сліди-відображення зовнішності особи, сліди пальців рук), а також біологічні, запахові сліди вищевказаних осіб; 4) ідеальні сліди (сліди пам'яті);

– систему обставин, що підлягають встановленню в ході розслідування незаконного збагачення, розкрито зміст кожної групи обставин: 1) щодо особи, яка вчинила незаконне збагачення: відомості про особу, яка вчинила незаконне збагачення, відомості про її близьких осіб; відомості про інших фізичних або юридичних осіб, якими за дорученням було здійснено набуття активів та ін.; 2) щодо події незаконного збагачення: відомості щодо набуття у власність активів; інформація про операції, проведені на користь чи за дорученням особи, вчинені ним правочини; 3) щодо набутих активів (вид, вартість); 4) інші обставини (мотив, мета, умови, що створюють можливість незаконного збагачення та ін.);

– пропозиції з впровадження у початковий етап розслідування незаконного збагачення методу встановлення платоспроможності особи – «побудови фінансового профілю»;

- пропозиції щодо визначення етапів процесу взаємодії в ході розслідування незаконного збагачення детективів НАБУ з іншими суб'єктами взаємодії та визначення їх змісту (початковий етап – оцінка суб'єктом

розслідування слідчої ситуації, розробка слідчих версій та визначення доцільних шляхів їх перевірки; встановлення кола суб'єктів, з якими буде здійснюватися взаємодія, вид процесуальної форми, яка є підставою для взаємодії з обраним суб'єктом та її підготовка; робочий етап – підготовка та направлення запитів, доручень та забезпечення їх виконання; за необхідності надаються додаткові матеріали або деталізується вихідна інформація; заключний – інформація, яку отримали органи, залучені до взаємодії, надходить до замовника (детектива НАБУ), який її аналізує. За результатами проведеного аналізу розробляється та запроваджується комплекс заходів, спрямованих на перевірку отриманої інформації та її використання у досудовому розслідуванні);

– перелік документів, у тому числі й тих, що містять охоронювану законом таємницю, які можуть мати суттєве значення на початковому етапі розслідування незаконного збагачення й з приводу яких виникає необхідність звернення органу розслідування до слідчого судді щодо отримання ухвали на тимчасовий доступ до них;

дістали подальшого розвитку:

– визначення предмета незаконного збагачення як елемента криміналістичної характеристики, під яким слід розуміти активи, які складаються з речей матеріального світу (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери, нерухоме та цінне рухоме майно), та інші явища об'єктивного (нематеріального) світу (майнові права та нематеріальні активи);

- перелік кримінальних правопорушень, що можуть бути предикативними щодо незаконного збагачення у частині розширення за рахунок тих, що вчиняються

- положення щодо організації відомчої та міжвідомчої процесуальної (надання доручень, у тому числі на проведення НСРД, передача матеріалів та ін.) та непроцесуальної (обмін інформацією, консультування тощо) взаємодії

органу, що здійснює досудове розслідування незаконного збагачення (насамперед НАБУ), з іншими правоохоронними та державними органами;

- пропозиції щодо організації і тактичного забезпечення допиту свідків в умовах їх активної чи пасивної протидії розслідуванню; обшуку службового кабінету в присутності особи, за фактом незаконного збагачення якої проводиться розслідування; огляду паперових документів, електронних документів та комп'ютерних даних;

- пропозиції щодо підвищення ефективності початкового етапу розслідування незаконного збагачення шляхом проведення НСРД: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, її огляду і виїмки, установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), моніторингу банківських рахунків та ін.

- організаційні засади залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення;

- ідеї щодо розуміння змісту поняття «біологічні зразки особи», відповідно до яких всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти відносяться до «біологічних». Відповідно ними є не лише зразки біологічного походження у звичному для всіх розумінні (кров, слина, волосся, нігті тощо), але й зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, відбитки зубів, відбитки будь-яких поверхонь тіла (губ, ліктів, ступнів ніг тощо), запахів сліди людини.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації положення, пропозиції й висновки можуть бути використані у:

– практичній діяльності – пропозиції й рекомендації, викладені у дисертації, впроваджені в практичну діяльність і використовуються при проведенні навчально-методичних семінарів і практичних занять у системі службової підготовки, а також на курсах підвищення кваліфікації працівників органів досудового розслідування (акт про впровадження результатів

дисертаційного дослідження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України № 132199-2024 від 30 вересня 2024 р.);

– науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень та формування методики розслідування незаконного збагачення;

– освітньому процесі – під час викладання курсу криміналістики в закладах вищої освіти юридичного профілю, для підготовки підручників, навчальних і методичних посібників (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 25 вересня 2024 р.; акт впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 12 вересня 2024 р.; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 24 вересня 2024 р. №143-оп).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації висновки та положення обґрунтовано на підставі власних досліджень. Нові наукові результати отримані дисертанткою особисто. Дисертація є самостійним науковим дослідженням авторки.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки, положення, пропозиції дисертації доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, серед яких: міжвідомча науково-практична конференція «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 квітня 2023 рік); Всеукраїнська науково-практична конференція «Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи» (Запоріжжя, 18 травня 2023 рік); міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (Хмельницький, 26 травня 2023 рік); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах» (Одеса, 31 травня 2023 рік).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить анотації, вступ, три розділи, що містять у собі 9 підрозділів, висновки, список використаних джерел (174 джерела на 19 сторінках) і 4 додатків (на 15 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 230 сторінок, з яких основного тексту – 196 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

1.1. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики злочинів цього виду

На жаль, на сьогодні в суспільному житті України корупція є одним з найнебезпечніших проявів злочинності, яка нерідко має організаційний характер. Вона впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства, створюючи пряму загрозу національній безпеці, знижує інвестиційну привабливість країни, уповільнює економічний, політичний та соціальний розвиток держави, а також ставить під загрозу її стабільність [88, с. 197; 84, с. 99].

Відтак, вдосконалення системи декларування доходів та витрат осіб, які виконують функції держави, та членів їхніх сімей, як справедливо зазначають науковці, є важливим чинником у зниженні рівня корупції в Україні: прозорість, чесність і дотримання заявлених морально-етичних принципів сприятимуть запобіганню корупційним проявам, зловживанням службовими повноваженнями та уникненню конфлікту між службовими й особистими інтересами [85, с. 85].

Злочинці вживають різноманітних заходів з метою уникнення відповідальності за вчинювані корупційні діяння. Тому фаховість працівників правоохоронних органів, задіяних у запобіганні, розкритті та розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень є надзвичайно важливою та відіграє вирішальну роль в ефективності їх діяльності.

Незаконне збагачення – одне із найбільш небезпечних кримінальних правопорушень корупційного спрямування, відповідальність за яке передбачена ст. 368⁵ Кримінального кодексу України. Незаконне збагачення, як прояв корупції, є прямою загрозою для національної безпеки України. Внаслідок незаконного збагачення шкода завдається не лише правам і свободам

громадян та юридичних осіб, але й авторитету органів влади та суб'єктів господарювання, від імені яких діють уповноважені особи [57].

Безумовно, боротьба з таким небезпечним протиправним проявом не може залишатися поза увагою держави, правоохоронних органів та науковців. Якщо державні законодавчі органи повинні вносити свій вклад у справу боротьби із корупцією шляхом вдосконалення кримінального, кримінального процесуального та іншого галузевого законодавства, а правоохоронні органи – шляхом попередження, виявлення та розслідування зазначених правопорушень, то завданням науковців є розроблення якісного наукового інструментарію для правотворчої та правозастосовної діяльності в цій сфері.

Перш за все, слід зазначити, що відповідно до диспозиції ст. 368⁵ КК України, під незаконним збагаченням слід розуміти: «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи» [57].

Згідно примітки до ст. 368⁵ КК України, під набуттям активів слід розуміти: «отримання їх у власність особою, уповноваженою виконувати функції держави чи місцевого самоврядування, а також передання у власність іншій фізичній чи юридичній особі, якщо доведено, що таке передання здійснено за дорученням особи, уповноваженої виконувати функції держави чи місцевого самоврядування, або якщо така особа має можливість прямо чи опосередковано здійснювати щодо цих активів дії, еквівалентні праву їх розпорядження» [57].

Продовжуючи розгляд примітки до статті 368⁵ Кримінального кодексу України, під терміном «активи» слід розуміти: грошові кошти (як у формі готівки, так і на банківських рахунках або на зберіганні у банках чи інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, зокрема криптовалюти, скорочення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій виконувати функції держави або місцевого самоврядування. У поєднанні з визначенням набуття активів,

наведене дозволяє чітко окреслити коло об'єктів, які можуть розглядатися як предмет незаконного збагачення [57]. Особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [104].

Важливу роль у методичному забезпеченні та практиці розкриття та розслідування злочинів, у тому числі корупційних, відіграє криміналістична характеристика кримінального правопорушення, яка дозволяє визначити найбільш ефективні тактичні прийоми та засоби розслідування. Її структура становить сукупність найбільш значимої інформації для виявлення, розкриття та розслідування кримінального правопорушення [15, с. 14].

Так, А.Ф. Волобуєв вдало описує криміналістичну характеристику як сукупність знань про елементи механізму вчинення злочинів певного виду чи групи, що відображають закономірні зв'язки між цими елементами, слугуючи основою для формування та перевірки версій під час розслідування конкретних правопорушень [23, с. 24].

Слід зауважити, що структура криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень є предметом активних наукових дискусій. Так, у криміналістичній літературі існують різноманітні підходи до визначення її засадничих елементів.

У навчальному посібнику за редакцією М. Погорецького та Д. Сергєєвої зазначено, що елементи криміналістичної характеристики злочинів фактично є тими ознаками, даними, обставинами злочинів, які необхідно описати. Найбільш поширеним є визначення у структурі криміналістичної характеристики таких її елементів: предмет безпосереднього злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; типова «слідова картина»; особа злочинця; особа потерпілого [140, с. 25]. Подібний склад елементів криміналістичної характеристики досліджується зазначеними авторами і в інших роботах за їх участю [83; 86; 87; 138].

Водночас, найбільш поширеним є визначення у структурі криміналістичної характеристики таких її елементів:

- предмет безпосереднього злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- типова «слідова картина»;
- характеристика особи правопорушника;
- характеристика особи потерпілого.

Зокрема, А.Ф. Волобуєв пропонує структурувати криміналістичну характеристику правопорушення через такі ключові елементи:

- спосіб підготовки, вчинення та приховування злочинів;
- знаряддя, які використовуються під час вчинення злочину;
- сліди, що залишаються після злочину;
- місце та обстановка вчинення правопорушення;
- час, коли було скоєно злочин;
- предмет злочинного посягання;
- характеристики потерпілого;
- характеристики правопорушника [23, с. 36].

На нашу думку, різні елементи криміналістичної характеристики можуть бути застосовані до окремих видів злочинів залежно від їх специфіки. Погоджуємося з позицією В.Ю. Шепітька, який зазначає, що «оптимальний набір елементів криміналістичної характеристики має визначатися з урахуванням конкретного виду злочину або специфіки окремого правопорушення» [167, с. 84].

На наш погляд, криміналістична характеристика незаконного збагачення повинна охоплювати систему відомостей, які б дозволяли побудувати і перевірити типові криміналістичні версії під час розслідування конкретних злочинів, що містяться в наступних елементах:

- предмет, на який спрямовано злочинне посягання;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- характеристика особи правопорушника;
- типова «слідова картина».

Встановлення ознак та сутності предмету безпосереднього посягання у кримінальному правопорушенні є ключовим аспектом розслідування будь-якого злочину, оскільки він має кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики, такими як: характеристика особи правопорушника, типова слідова картина, обставини та способи вчинення злочину. Крім того, він є важливим джерелом фактичної інформації, що має суттєвий вплив на організацію та тактику розслідування. Саме розкриття й оцінка предмету злочинного посягання дає підстави й можливості відмежувати один склад кримінального правопорушення від суміжного [167, с. 278]. Криміналістична значимість предмету кримінального правопорушення визначається також його участю у слідоутворенні, що є особливо важливим для розслідування незаконного збагачення.

Варто зазначити, що в контексті криміналістичної характеристики правопорушення поняття «предмет злочинного посягання» відрізняється від терміну «предмет злочину», який використовується в матеріальному кримінальному праві та належить до сфери суспільних відносин.

Згідно з підходом М. В. Салтевського, предмет злочинного посягання становить собою «фізичний об'єкт органічного чи неорганічного походження, який може перебувати у твердому, рідкому, сипучому або газоподібному стані, зазнаючи безпосереднього впливу з боку правопорушника та відображаючи механізм цього впливу, що є важливим для його криміналістичної характеристики» [141, с. 38].

На думку П. Д. Біленчука, В. К. Лисиченка та інших науковців, у криміналістиці предметом злочинного посягання вважається саме кінцевий результат незаконної діяльності суб'єкта, з яким стикається слідчий під час порушення кримінальної справи [53, с. 485].

Зокрема, досліджуючи позицію П. Д. Біленчука, доходимо до висновку, що предметом злочинної діяльності слід вважати об'єкт, з яким безпосередньо взаємодіє правопорушник. Однак варто зазначити, що сам об'єкт, який сприймає сліди злочину, не завжди є предметом злочину в кримінально-

правовому розумінні, хоча в окремих випадках він може частково або повністю збігатися з ним [52, с. 174].

Водночас, у межах криміналістичної характеристики злочину предметом злочинного посягання вважаються об'єкти матеріального світу, впливаючи на які, правопорушник зазіхає на певні суспільні відносини [51, с. 278]. Такої ж позиції дотримуються Г.І. Прокопенко та В.С. Кузьмічов, котрі трактують предмет злочинного посягання як «різноманітні фізичні об'єкти, речі та предмети органічного й неорганічного походження, що відображають матеріальний аспект суспільних відносин» [59, с. 253].

Разом із тим, А.А. Музика та Є.В. Лашук характеризують предмет злочинного посягання як матеріальні цінності, що можуть бути сприйняті органами чуття людини або зафіксовані за допомогою спеціальних технічних засобів, з якими пов'язано вчинення протиправних дій, як через безпосередній вплив на них, так і без такого впливу [71].

Таким чином, зважаючи на вище викладене, пропонуємо під предметом незаконного збагачення як елемента криміналістичної характеристики розуміти активи, які складаються з речей матеріального світу (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери, нерухоме та цінне рухоме майно), та інші явища об'єктивного (нематеріального) світу (майнові права та нематеріальні активи).

В той же час, у примітці 3 до статті 368⁵ Кримінального кодексу України, що стосується незаконного збагачення, наведено визначення активів як предмету цього злочину, а саме, як: «грошових коштів (зокрема, готівки, коштів, розміщених на банківських рахунках або збережених у фінансових установах), іншого майна, майнових прав, нематеріальних активів (включаючи криптовалюти), зменшення фінансових зобов'язань, а також робіт чи послуг, які отримала особа, уповноважена виконувати функції держави або місцевого самоврядування [57].

Слід також додати, що з метою визначення сутнісних ознак і змісту активів, які становлять предмет кримінального правопорушення,

відповідальність за яке передбачено ст. 368⁵ КК України, необхідно враховувати також положення інших нормативно-правових актів, де наведені визначення таких активів.

Перш за все, варто підкреслити, що грошові кошти (зокрема готівка, а також гроші, розміщені на банківських рахунках або на зберіганні у банках та інших фінансових установах) є одним із найпоширеніших видів активів, які виступають предметом незаконного збагачення.

Згідно з галузевим законодавством, до грошових коштів належать готівка, гроші на банківських рахунках та депозити до запитання [109]. При цьому, відповідно до ст. 192 Цивільного кодексу України, грошові кошти охоплюють як національну валюту (гривню), так і іноземну валюту [159]. Отже, поняття «гроші» включає в себе готівкові кошти, банківські рахунки та депозити, як у гривні, так і в іноземній валюті.

У Законі України «Про валюту і валютні операції» детально визначено, які саме елементи відносяться до іноземної та національної валюти [99].

Зокрема, до національної валюти віднесено:

- банкноти, монети (включаючи обігові, пам'ятні та ювілейні монети), а також інші форми грошей, що перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території України, включаючи грошові знаки, які вилучені або вилучаються з обігу, але можуть бути обмінені на чинні грошові знаки;

- кошти, розміщені на рахунках у банках та інших фінансових установах, номіновані в гривні;

- електронні гроші, виражені в гривні;

- цифрові гроші, емітовані Національним банком України.

До іноземної валюти належать:

- грошові знаки іноземних держав у формі банкнот, казначейських білетів і монет, які перебувають в обігу та визнаються законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або валютного союзу, а

також ті, що вилучені з обігу або підлягають вилученню, але підлягають обміну на діючі грошові знаки;

- кошти, розміщені на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у валютах іноземних держав або міжнародних розрахункових одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), які мають бути виплачені в іноземній валюті;

- електронні гроші, номіновані у валютах іноземних держав або банківських металах.

Отже, при визначенні грошей як предмету незаконного збагачення, варто враховувати їх класифікацію, встановлену в національному законодавстві.

Таким чином, грошові кошти як предмет незаконного збагачення можна поділити за такими критеріями:

- а) за формою обігу: готівка, безготівкові кошти (зберігаються у банківських чи інших фінансових установах), електронні гроші;

- б) за країною походження: національна валюта України, іноземна валюта;

- в) за формою: банкноти, казначейські білети, монети (включаючи пам'ятні та ювілейні);

- г) за станом обігу: ті, що перебувають у вільному обігу; вилучені з обігу; вилучаються з обігу, але підлягають обміну на чинні грошові знаки;

- д) за місцем знаходження: у володінні підозрюваної особи; у третіх осіб, які можуть виступати свідками або співучасниками; у банках та інших фінансових установах.

До активів, що можуть виступати предметом незаконного збагачення, належать також й інші засоби платежу, зокрема:

- а) банківські та дорогоцінні метали (зазвичай представлені у формі злитків із золота, срібла, платини та інших дорогоцінних металів);

- б) державні цінні папери (ними можуть бути акції, різноманітні види облігацій, казначейські зобов'язання, векселі Державного казначейства України, ощадні або інвестиційні сертифікати, приватизаційні документи тощо).

Науковці зазначають, що згідно з положеннями Цивільного кодексу України, гроші розглядаються як різновид майна [31, с. 134-135]. Водночас, предметом незаконного збагачення визнається також інше майно, набуте особою, яка виконує функції держави чи місцевого самоврядування, якщо його вартість перевищує законні доходи цієї особи, більш ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. В межах вітчизняного законодавства поняття «майно» поміщено в ст. 190 ЦК України, однак його обсяг є дещо обмеженим.

Підкреслимо, що майно включає окремі речі, їх сукупність, а також майнові права та обов'язки [159]. Однак, у 2006 році Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН «Проти корупції», де це поняття подано більш розгорнуто. Відповідно до Конвенції, майном вважаються будь-які активи — як матеріальні, так і нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені у вигляді речей або прав, а також юридичні документи, які підтверджують право власності на ці активи або інтерес у них [44; 125]. Таким чином, при визначенні предмету незаконного збагачення доцільно враховувати положення цієї ратифікованої Конвенції.

Слідуючи нормам цивільного права, майно як специфічний об'єкт охоплює не лише речі, але й майнові права та обов'язки. До того ж, в межах господарського права до складу майна входять також інші цінності, включаючи нематеріальні активи, які мають грошову оцінку, використовуються або створюються в діяльності суб'єктів господарювання, відображаються у їхньому балансі чи обліковуються іншими способами, передбаченими законодавством.

До особливих категорій майна, які можуть виступати об'єктами незаконного збагачення, крім грошових коштів і валютних цінностей, належать також:

а) нерухоме майно, яке відповідно до Цивільного кодексу України охоплює житлові будинки, будівлі, споруди та інші об'єкти нерухомості (статті 331, 376 ЦК України).

Згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV [103], до об'єктів нерухомого майна належать: «житлові будинки, квартири, будівлі, споруди, а також житлові та нежитлові приміщення». Водночас, визначення термінів «житловий будинок», «квартира», «садиба» подано в главі 28 Цивільного кодексу України, а поняття «об'єкти житлової нерухомості» — у ст. 266 Податкового кодексу України [89]. Об'єкти житлової нерухомості поділяються на такі категорії: житловий будинок, будинок садибного типу, прибудова до житлового будинку, квартира, котедж, кімнати в багатоквартирних (комунальних) житлових приміщеннях, а також садові й дачні будинки (ст. 14.1.129 ПК України).

У Цивільному кодексі України, крім термінів «нерухомість», «нерухоме майно» та «об'єкт нерухомого майна» (ч. 1 ст. 181, п. 6 ч. 1 ст. 346, ст. 350, 351), використовуються також інші поняття, зокрема: «об'єкт незавершеного будівництва» (ст. 331) і «об'єкт будівництва» (ст. 875–877, 879–881, 883) [159]. Проте, їх чіткі визначення у законодавстві відсутні. Аналізуючи чинні правові акти та характерні ознаки таких об'єктів, можна зробити висновок, що об'єкт будівництва (незавершений будівельний об'єкт) є особливим видом нерухомого майна: його фізичне створення вже розпочато, але будівництво ще не завершено. На таке майно можуть поширюватися суб'єктивні майнові та зобов'язальні права у випадках та в порядку, визначених законодавством. Відповідно до частини 1 статті 1 Закону № 1952-IV, державна реєстрація прав на об'єкти незавершеного будівництва та обмежень, пов'язаних із ними, здійснюється відповідно до положень цього закону, враховуючи специфіку правового статусу таких об'єктів [103].

Відповідно до чинного законодавства, зокрема положень ст. 182, 331 та 334 Цивільного кодексу України, ключовою вимогою для визнання будь-якого об'єкта нерухомим майном (зокрема, об'єктів, правовий статус яких прямо не визначений у законодавстві, таких як асфальтовані або бетонні майданчики, під'їзні колії, автомобільні дороги, платформи для транспорту, спортивні

споруди тощо) є проведення державної реєстрації прав на нього [159]. Водночас, не підлягають державній реєстрації речові права та їх обмеження щодо малих архітектурних форм, тимчасових чи некапітальних споруд, розміщених на земельних ділянках, які можна переміщувати без втрати їхньої вартості чи зміни призначення. Таким чином, об'єкт не можна вважати нерухомим майном, якщо він є тимчасовою спорудою.

Питання визнання права власності на господарсько-побутові споруди створює певні труднощі, особливо у випадках, коли на земельній ділянці відсутній житловий будинок. Відповідно до статей 186, 380 та 381 Цивільного кодексу України, господарсько-побутові споруди (зокрема, сараї, гаражі, санвузли), а також наземні та підземні комунікації (системи водопостачання, очисні споруди тощо), розташовані на одній земельній ділянці разом із житловим будинком і призначені для забезпечення благоустрою власника, розглядаються як частина основної речі та не вважаються окремими об'єктами нерухомості [159]. Питання визнання права власності на господарсько-побутові споруди створює певні труднощі, особливо у випадках, коли на земельній ділянці відсутній житловий будинок. Відповідно до статей 186, 380 та 381 Цивільного кодексу України, господарсько-побутові споруди (зокрема, сараї, гаражі, санвузли), а також наземні та підземні комунікації (системи водопостачання, очисні споруди тощо), розташовані на одній земельній ділянці разом із житловим будинком і призначені для забезпечення благоустрою власника, розглядаються як частина основної речі та не вважаються окремими об'єктами нерухомості.

б) цінне рухоме майно, що включає транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні й водні судна, ювелірні вироби, різноманітні коштовності (одяг і аксесуари, годинники, столове начиння та посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), цінні тварини, сонячні електростанції, дорога комп'ютерна техніка та інші електронні пристрої, коштовні предмети (побутова техніка, тренажери, більярдне обладнання, садовий інвентар тощо), а також результати виконаних робіт і послуг.

Наступною категорією активів, які можуть бути предметом незаконного збагачення, законодавець визначає майнові права. Однак, на жаль, чіткого визначення цього поняття в українському законодавстві немає. Варто зазначити, що деякі нормативно-правові акти містять визначення майнових прав, які підлягають оцінці. До них відносяться всі права, пов'язані з майном, крім права власності, зокрема, права, що складають елементи права власності (володіння, користування, розпорядження), спеціальні майнові права на об'єкти незавершеного будівництва або майбутню нерухомість, а також інші специфічні права (наприклад, на ведення господарської діяльності, використання природних ресурсів) та права вимоги [122]. Водночас, акцент на можливості оцінювання цієї категорії вказує на необхідність звернення до її доктринального тлумачення.

У науковій літературі майнові права трактуються як суб'єктивні права учасників правовідносин, що стосуються володіння, користування та розпорядження майном, а також права на майнові вимоги [80, с. 24]. Проте, існують також й інші підходи до трактування досліджуваної категорії. Наприклад, Ф. Ріш визначає майнові права як абсолютні суб'єктивні цивільні права, які надають можливість здійснювати контроль над майновими цінностями, що мають грошову оцінку. Вони закріплюють приналежність таких цінностей конкретним суб'єктам і виступають окремим об'єктом цивільного обороту, що узгоджується з положеннями ст. 177 Цивільного кодексу України [136, с. 11]. На нашу думку, таке визначення є занадто деталізованим, відтак, ми пропонуємо використовувати перше визначення, яке не суперечить концепції оцінюваних майнових прав, викладеній раніше.

Підтвердженням цієї позиції є податкова консультація, в якій зазначається, що майнове право є різновидом обмеженого речового права. Воно надає власнику окремі, але не всі права, властиві власнику майна, та підтверджує можливість у майбутньому набувати право власності на нерухомість або інше речове право на таке майно [126]. Як приклад реалізації майнових прав можна

навести безоплатне користування житлом або оплату проживання за значно зниженою вартістю.

Щодо характеристики нематеріальних активів як об'єкта незаконного збагачення, варто зазначити, що, згідно з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, нематеріальні активи є немонетарними активами, які не мають фізичної форми, але можуть бути ідентифіковані [69]. Аналогічне визначення подано в Національному стандарті бухгалтерського обліку, де нематеріальні активи розглядаються як немонетарні активи без матеріальної форми, які також підлягають ідентифікації [110].

У наукових джерелах нематеріальні активи визначаються як права власності на результати інтелектуальної діяльності, включаючи об'єкти промислової власності, а також інші права, що визнаються об'єктами права власності (інтелектуальної власності). До цієї категорії також відносяться права на користування майном та майновими правами платника податків, передбачені законодавством, зокрема права на використання природних ресурсів, майна та майнових прав, отримані відповідно до правових норм [47, с. 200]. Як бачимо, наведене визначення є більш розгорнутим, порівняно із представленим його законодавчим тлумаченням.

У пункті 138.3.4 Податкового кодексу України визначені *категорії нематеріальних активів*:

- *«право користування природними ресурсами (включаючи надра, інші елементи природного середовища, геологічну та іншу інформацію про довкілля)»;*
- *«право користування майном (зокрема, право на використання земельної ділянки, окрім постійного користування за законом, а також право оренди будівель і приміщень)»;*
- *«право на комерційні позначення (право на торговельні марки, знаки для товарів і послуг, комерційні найменування тощо), за винятком тих, витрати на придбання яких визнаються роялті»;*

- *«право на об'єкти промислової власності (включаючи патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, зокрема ноу-хау, а також захист від недобросовісної конкуренції), за винятком об'єктів, придбання яких визнається роялті»;*
- *«авторське право та суміжні права (право на літературні, художні й музичні твори, комп'ютерні програми, бази даних, фонограми, відеограми, програми мовних організацій тощо), за винятком тих, витрати на придбання яких визнаються роялті»;*
- *«інші нематеріальні активи (включаючи право на здійснення діяльності, використання економічних та інших привілеїв)» [89].*

Водночас, слід підкреслити, що роялті — це платіж, який користувач сплачує організаціям колективного управління як винагороду за використання або надання права на використання об'єктів авторського права та/або суміжних прав [89]. Однак роялті не включаються до категорії нематеріальних активів.

До нематеріальних активів, що можуть бути предметом незаконного збагачення, законодавець також відніс криптовалюту. Варто підкреслити, що визначення криптовалюти як такого активу тривалий час супроводжується труднощами в правозастосуванні через відсутність законодавчого регулювання та офіційного визначення поняття.

Згідно із Законом України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року №2074-IX [100], віртуальний актив трактується як нематеріальне благо, що належить до об'єктів цивільних прав, має грошову оцінку та представлене у вигляді сукупності даних в електронному форматі. З огляду на визначення, запропоноване в цьому Законі, можна виділити основні характеристики віртуального активу: він є нематеріальним благом; належить до об'єктів цивільних прав; має грошову вартість; існує в електронному форматі як сукупність даних; його функціонування забезпечується системою обігу віртуальних активів. Тобто, існування та обіг віртуального активу підтримується спеціальним програмним забезпеченням.

Одним із найпоширеніших питань, що виникли після прийняття Закону України «Про віртуальні активи», є питання, чи можна ототожнювати віртуальний актив із криптовалютою, а також як співвідносяться віртуальні активи та електронні гроші. Відповідь на друге питання міститься безпосередньо в Законі. Так, у ч. 3 ст. 2 зазначається, що цей Закон не регулює правовідносини, пов'язані з обігом електронних грошей та цінних паперів. Що ж стосується тотожності віртуальних активів та криптовалют, це питання залишається відкритим і викликає значні дискусії. Через відсутність визначення криптовалюти в чинному законодавстві, деякі юристи та представники фінансового сектору вважають криптовалюту (наприклад, Bitcoin, Ethereum) підвидом електронних грошей. Якщо погодитися з цією точкою зору, то дія Закону на криптовалюту не поширюється. Варто також додати, що криптовалюта часто використовується як засіб платежу, особливо в ІТ-секторі, що є її ключовою характеристикою. Водночас, віртуальні активи, відповідно до ч. 7 ст. 4 Закону, не можуть бути використані для оплати товарів чи послуг та не визнаються засобом платежу на території України [100].

Аналізуючи основні характеристики віртуального активу (нематеріальність, наявність вартості, існування виключно у цифровій формі та функціонування в межах певної електронної системи), можна дійти висновку, що криптовалюта відповідає цьому визначенню. До того ж, дані ознаки притаманні не лише криптовалютам, а й таким цифровим об'єктам, як токени, ігрові скіни та NFT, які також підпадають під критерії віртуальних активів.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що існують певні труднощі як у визначенні поняття «цифровий актив», так і в розумінні його специфіки, а також відмінностей чи подібності з криптовалютами [156].

Це питання, безумовно, вимагає або чіткого визначення терміну «криптовалюта», або детального роз'яснення від відповідного державного органу стосовно поняття віртуального активу та його різновидів.

Варто зазначити, що у Верховній Раді України наразі зареєстровані два законопроекти [129; 130], що пропонують зміни до Податкового кодексу

України та Закону України «Про віртуальні активи» №2074-IX та інші закони, що пропонують легалізацію віртуальних активів, й зокрема, криптовалюти в Україні.

Законодавець також розглядає зменшення фінансових зобов'язань як форму набуття активів. Відповідно до ст. 509 Цивільного кодексу України, зобов'язання — це правовідносини, у межах яких одна сторона (боржник) повинна виконати певну дію на користь іншої сторони (кредитора), наприклад, передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо, або утриматися від вчинення певних дій (негативне зобов'язання). Кредитор, у свою чергу, має право вимагати від боржника виконання цих зобов'язань.

Слід також підкреслити той факт, що фінансові зобов'язання можуть виникати внаслідок укладення договорів та інших правочинів, заподіяння майнової (матеріальної) або моральної шкоди, судових рішень, а також інших юридичних фактів, визначених ст. 11 Цивільного кодексу України.

Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [104], фінансові зобов'язання суб'єкта декларування або членів його родини охоплюють отримані кредити та позики, зобов'язання за договорами лізингу, а також обов'язки, пов'язані з договорами страхування та недержавного пенсійного забезпечення.

До предмета незаконного збагачення також відносять роботи та послуги, надані особам, які виконують функції держави або місцевого самоврядування. Існує думка, що чинне законодавство не містить чіткого визначення понять «робота» та «послуга», а лише регулює окремі аспекти, пов'язані з їх правовим статусом, зокрема фінансові та адміністративні послуги, а також договори про надання послуг тощо [30, с. 285]. Втім, вважаємо таку позицію дещо спірною та відкритою для обговорення.

Так, підкреслимо, що загальне визначення термінів «робота» і «послуга» міститься в Законі України «Про захист прав споживачів» [116]. Так, під «роботою» розуміється діяльність виконавця, результатом якої є виготовлення товару або зміна його характеристик на замовлення споживача з метою

задоволення його особистих потреб (п. 21 ч. 1 ст. 1). Водночас, «послуга» визначається як діяльність виконавця з надання або передачі матеріального чи нематеріального блага споживачеві відповідно до договору, здійснювана на замовлення споживача для задоволення його особистих потреб (п. 17 ч. 1 ст. 1). Проте, ці визначення не дають можливості чітко окреслити, які конкретні дії підпадають під поняття «послуг».

Закон України «Про публічні закупівлі» також містить визначення термінів «роботи» і «послуги» [124]. Відповідно до положень такого, «роботи» охоплюють розроблення проєктної документації для об'єктів будівництва, створення науково-проєктної документації для реставрації архітектурних пам'яток та об'єктів містобудування, проведення будівництва нових об'єктів, розширення, реконструкцію, капітальний ремонт та реставрацію існуючих об'єктів як виробничого, так і невиробничого призначення. До робіт також належать розроблення проєктної документації, нормування у будівництві, геологорозвідувальні роботи, технічне переоснащення підприємств, а також супровідні роботи, включаючи геодезичні дослідження, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- та супутникову фотозйомку й інші послуги, які враховуються у кошторисі, якщо їхня вартість не перевищує вартості основних робіт (п. 27 ч. 1 ст. 1). Щодо терміну «послуги», він охоплює будь-який предмет закупівлі, що не належить до товарів або робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння нових технологій, проведення наукових досліджень та розробок, медичне та побутове обслуговування, оренду, лізинг, а також фінансові й консультаційні послуги, поточний ремонт із розробленням проєктної документації (п. 21 ч. 1 ст. 1).

Аналіз чинного законодавства дозволяє погодитися з думкою Л. А. Шереметьєвої та І. І. Беца про те, що поняття «послуга» має різні інтерпретації. Останнє, зокрема може означати закупівлю товарів, результат взаємодії між постачальником і споживачем, певний вид діяльності або її результат, процес обслуговування, а також різні заходи, що здійснюються або пропонуються у різних сферах державних і муніципальних послуг. До таких сфер належать:

охорона здоров'я, освіта, забезпечення громадської безпеки, пожежний захист, соціальне забезпечення, працевлаштування, відпочинок, оподаткування, житлово-комунальні послуги, транспортне обслуговування, а також фінансові та юридичні послуги тощо [170].

Відтак, задля реалізації належного правозастосування, особливо при визначенні та доведенні предмету незаконного збагачення, поняття «послуги» слід розглядати як діяльність, яка не спрямована на створення нових речей або покращення існуючих, а має на меті надання певного блага, здатного задовольнити конкретні потреби та володіє споживчою цінністю.

Слід додати, що формулювання «набуття особою... у власність активів...», використане у ч. 1 визнаної неконституційною статті ст. 368² КК України, фактично виключало можливість інкримінування цієї статті у випадках, коли особа, яка має повноваження виконувати функції держави або місцевого самоврядування, не збільшувала свої статки, а навпаки, незаконно уникала майнових витрат. До прикладу, ця особа чи її близькі могли отримувати безкоштовно або за заниженою ціною різноманітні послуги — медичні, освітні, туристичні, юридичні, ремонтні, транспортні тощо. У фінальній редакції статті ст. 368⁵ КК України «Незаконне збагачення» запропоновано інший підхід до вирішення цієї проблеми, а саме: а) розширення поняття активів, як предмету незаконного збагачення, включивши до нього роботи та послуги нарівні з майном, майновими правами та нематеріальними активами; б) виокремлення альтернативного злочинного діяння — зменшення фінансових зобов'язань особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування [34, с. 77-78].

Аналізуючи положення ст. 368⁵ КК України, можна зробити висновок, що *відповідальність за цей злочин не настає у випадках*, якщо: а) вартість набутих активів не перевищує законні доходи особи більш ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; б) предметом злочинного діяння не виступають грошові кошти, інше майно, майнові права, нематеріальні активи (зокрема, криптовалюти), обсяги зменшення фінансових зобов'язань або

роботи та послуги, надані особам, які виконують функції держави чи місцевого самоврядування.

При цьому, слід враховувати, що для цілей кваліфікації злочинів (кримінальних правопорушень) розмір неоподаткованого мінімуму визначається на основі податкової соціальної пільги, згідно з п.п. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV КК України для відповідного року. Податкова соціальна пільга становить 50% від розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (на місяць), встановленого законом станом на 1 січня звітного року. Таким чином, неоподатковуваний мінімум доходів громадян дорівнює податковій соціальній пільзі, яка в 2023 році складає 50% від 2684 гривень, тобто 1342 гривні, в 2024 році – 1514 грн, а відповідно, сума, на яку перевищують законні доходи – 9 841 000 грн.

Варто відзначити, що стаття 368⁵ Кримінального кодексу України була введена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX [101]. Наведене означає, що органи досудового розслідування повинні доводити факт незаконного збагачення виключно з моменту набрання чинності цією статтею. Таким чином, активи, які були незаконно отримані особою до цієї дати, не можуть бути враховані при визначенні загальної вартості активів, отриманих у подальшому, що узгоджується з положеннями ст. 58 Конституції України [45]. Також, необхідно підтвердити, що незаконне збагачення мало місце у випадку, коли особа здійснювала функції державної влади або місцевого самоврядування, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [104]) [70, с. 261].

Отже, при визначенні предмету незаконного збагачення як складового елемента криміналістичної характеристики важливо враховувати як специфіку нормативно-правового регулювання, так і сучасну практику правозастосування в Україні. Лише на основі поєднання цих двох підходів, забезпечується

можливість отримання та використання належних і допустимих доказів у кримінальному провадженні під час розслідування випадків незаконного збагачення осіб, які виконують функції державної влади або місцевого самоврядування.

Слід зауважити, що доречною та аргументованою є точка зору, згідно з якою встановлення предмету безпосереднього злочинного посягання відіграє важливу роль у процесі розслідування будь-якого злочину. Наведене зумовлено тим, що предмет злочину тісно взаємопов'язаний з іншими елементами криміналістичної характеристики, такими як особа правопорушника, типові сліди злочину, обставини (час та місце) і способи його вчинення. Предмет злочину є також важливим джерелом фактичних даних, що мають значний вплив на організацію та тактику розслідування.

Таким чином, отримана під час досудового розслідування інформація про предмет незаконного збагачення надає можливість висувати версії щодо:

- а) способу незаконного збагачення (особливості підготовки, механізму безпосереднього вчинення та приховання);
- б) місця отримання, зберігання та використання активу;
- в) особи (осіб), яка причетна до незаконного збагачення;
- г) кола осіб, які можуть бути свідками незаконного збагачення;
- г) слідів пам'яті та інших слідів, що можуть залишитися в ході вчинення незаконного збагачення (біологічні сліди злочинця, цифрові сліди, які утворюються під час спілкування засобами зв'язку, переписки у месенжерах, здійснення фото-, відео зйомки, складання документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності, тощо).

Активи, набуті незаконним шляхом, а також неправомірна вигода, що виступають предметом кримінального правопорушення, є центральним елементом у формуванні слідової картини злочину. Вони мають характерну особливість — виступають водночас слідоутворюючими та слідосприймаючими об'єктами, є носіями доказової інформації та визначають характер слідової картини правопорушення [2, с. 53].

1.2. Спосіб вчинення незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики злочинів цього виду

З етимологічної точки зору, термін «спосіб» означає «метод виконання дії, прийом або певний порядок дій, що застосовується для здійснення певного завдання або досягнення поставленої мети» [35, с. 704].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є одним із обов'язкових елементів криміналістичної характеристики та є важливою складовою її системи, так само як і елементи предмету злочинного посягання, типової слідової картини, особи злочинця.

Спосіб вчинення злочину, як складова частина криміналістичної характеристики у різний час досліджувався провідними вітчизняними криміналістами та процесуалістами, зокрема: В.Д. Басаєм, В.П. Бахіним, В.Д. Берназом, В.К. Весельським, В.І. Галаганом, В.Г. Гончаренком, І.В. Горою, В.А. Журавлем, С.М. Зав'яловим, А.В. Іщенком, О.Н. Колесніченком, І.І. Когутичем, В.О. Коноваловою, В.С. Кузьмічовим, В.К. Лисиченком, В.Г. Лукашевичем, В.О. Маляровою, А.Г. Матусовським, М.І. Пановим, М.В. Салтєвським, О.М. Савченком, М.Я. Сегаєм, А.В. Старушкевичем, В.В. Тіщенком, В.П. Шевчуком, В.Ю. Шепітьком, С.С. Чернявським, Ю.М. Черноус та іншими криміналістами.

Одним із найперших визначень поняття «спосіб вчинення злочину» є підхід, запропонований О. Н. Колесніченком та О. М. Савченком. Науковці розглядали цей криміналістичний термін як: «сукупність дій злочинця, що охоплюють підготовку (вибір місця, об'єкта посягання, підготовка знарядь і засобів, необхідних для досягнення злочинної мети), безпосереднє вчинення злочину та подальше приховування його слідів» [43, с. 62].

У вітчизняній криміналістичній науці під способом вчинення злочину зазвичай розуміють «сукупність дій, спрямованих на досягнення протиправного результату, або метод дій правопорушника, що включає певну систему операцій і прийомів» [54].

На відміну від кримінально-правового підходу, де спосіб вчинення злочину розглядається як «елемент об'єктивної сторони злочину, що характеризує саме протиправне діяння, його тип та впливає на кваліфікацію та ступінь тяжкості відповідальності» [56, с. 343-344], криміналістичне розуміння цього терміну є значно ширшим та глибшим. Останнє включає в себе не лише злочинні дії, спрямовані безпосередньо на здійснення правопорушення, але й дії правопорушника, які не є злочинними, проте спрямовані на підготовку до злочину та його приховування. Ці дії, зокрема, залишають як фізичні сліди на місці події, так і відбитки в пам'яті очевидців, що відображаються в матеріальній обстановці злочину.

На думку професора І. В. Гори, поняття способу вчинення злочину є складною категорією, яка поєднує в собі аспекти кримінального права, кримінального процесу, судової психології та суто криміналістичного підходу. З цього випливає, що криміналістичне трактування способу вчинення злочину не може повністю збігатися з розумінням цього поняття в інших галузях науки. У криміналістиці, зокрема, спосіб вчинення злочину розглядається, як комплексне явище, що базується на вивченні закономірностей його виникнення та відображення, аналізі причин, форм повторюваності та детермінованості. На основі даних досліджень криміналістика створює інструменти, методики і підходи для виявлення, збору, аналізу та використання доказів, що стосуються способу вчинення злочину та характеристики правопорушника під час розслідування [24, с. 38].

В. Ю. Шепітько у свою чергу, трактує спосіб вчинення злочину як «модель дій правопорушника, що реалізується через систему певних операцій та прийомів». Згідно концепції автора, структура способу вчинення злочину включає такі елементи: методи підготовки до злочинного діяння, способи його реалізації, а також способи приховування або маскування слідів правопорушення [54, с. 328].

Так, парадигма «способу вчинення злочину» (*modus operandi system*) відображає, яким чином і за допомогою яких прийомів, методів та засобів особа

реалізує суспільно небезпечне діяння. Наведений спосіб характерний передусім для активної, вольової поведінки правопорушника, що становить загрозу суспільству. Способи вчинення злочинів часто мають повторюваний характер: злочинець діє у схожих умовах, демонструє типові соціальні та психологічні риси, а також застосовує однакові знаряддя та засоби для здійснення злочинного діяння [51, с. 275].

У межах криміналістичної науки, дослідження способу вчинення злочину є основою для розробки та застосування криміналістичних прийомів, методів і засобів, які використовуються для виявлення, фіксації та аналізу доказів. На цій основі формуються криміналістичні характеристики злочинів, які виступають важливим елементом окремих методик, спрямованих на розкриття та розслідування злочинів [79, с. 18].

Зважаючи на вищевикладене, а також враховуючи диспозицію ст. 368⁵ КК України, спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики незаконного збагачення має містити такі внутрішні елементи, як: підготовка, безпосереднє вчинення незаконного збагачення – набуття активів винуватою особою і приховання його вчинення, подальша їх реалізація або приховання. Здійснимо їх детальне дослідження.

Згідно зі ст. 368⁵ Кримінального кодексу України, незаконне збагачення трактується як «отримання активів, вартість яких перевищує законні доходи особи більш, ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

У частині 2 статті 368⁵ Кримінального кодексу України законодавець підкреслює, що під набуттям активів розуміється не лише отримання їх у власність особою, яка виконує функції держави чи місцевого самоврядування, але й отримання активів у власність іншими фізичними або юридичними особами, якщо доведено, що таке набуття відбулося за дорученням уповноваженої особи. Крім того, останнє включає випадки, коли особа, уповноважена на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування,

має можливість прямо чи опосередковано здійснювати дії щодо активів, аналогічні за змістом праву розпорядження ними.

Як видно з тексту статті, законодавець не конкретизує способи, якими може здійснюватися незаконне збагачення. На нашу думку, така структура кримінально-правової норми зумовлена постійним виникненням нових форм корупційного збагачення, що унеможлиблює складання повного їх переліку в тексті відповідної статті.

Разом з тим, в науковій літературі здійснюються спроби виокремити типові способи незаконного збагачення. Так, І. М. Ясін стверджує, що способи вчинення незаконного збагачення можуть бути різноманітними, залежно від конкретних обставин та мети злочинця, зокрема:

1) отримання неправомірної вигоди в процесі незаконного збагачення посадовою особою, яка виконує функції державної влади або місцевого самоврядування;

2) інші поширені способи незаконного збагачення, що підпадають під ознаки окремих складів кримінальних правопорушень, визначених у Кримінальному кодексі України. В цьому контексті, на думку автора, «ознаки (суспільно небезпечне діяння та спосіб вчинення правопорушення) є складовими різних елементів одного складу злочину, однак через об'єктивні обставини вони відображають одне і те саме явище у реальності в різних складах. Наявність таких спільних ознак створює передумови для того, щоб розглядати ці склади злочинів і склад незаконного збагачення як такі, що регулюються конкуруючими нормами права» [174, с. 321-330].

На наш погляд, така точка зору є дискусійною та не відповідає засаді юридичної визначеності, оскільки лише перший спосіб незаконного збагачення, виокремлений вищезазначеним автором – одержання неправомірної вигоди, сам по собі становить завершений склад злочину, злочинним наслідком якого дійсно є незаконне збагачення, як явище об'єктивної дійсності. Адже за такою самою логікою незаконне збагачення може бути результатом вчинення шахрайства, розкрадання, вчинення інших,

так званих, майнових або корисливо-насильницьких злочинів – крадіжки, розбою тощо. Притягнення до кримінальної відповідальності, наприклад, одночасно за одержання неправомірної вигоди та за незаконне збагачення порушує основоположний правовий принцип юридичної відповідальності, закріплений у ст. 61 Конституції України [45].

У цій же праці авторка доходить дещо іншого висновку: «кримінально-правову норму про незаконне збагачення слід застосовувати лише в тих випадках, коли суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, не підпадає під ознаки інших корупційних зловживань або коли немає достатніх доказів для встановлення факту такого правопорушення, а рівень життя особи явно перевищує її офіційно задекларовані щорічні доходи» [174, с. 330].

Ми погоджуємося з тим, що особа, яка підозрюється у незаконному збагаченні, могла вчинити також й інше правопорушення, завдяки якому і набула визначені ст. 368⁵ КК України активи. Проте, якщо ознаки причинно-наслідкового зв'язку незаконного збагачення і вчинення злочину, в результаті якого воно настало, відсутні, то орган досудового розслідування не зобов'язаний доказувати наявність такого предикатного злочину.

До прикладу, 22 липня 2023 року колишньому керівнику Одеського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки було пред'явлено підозру у незаконному збагаченні на суму понад 188 мільйонів гривень. Йому також інкримінуються нез'явлення на службу без поважних причин під час воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) та ухилення від виконання обов'язків військової служби шляхом обману в умовах воєнного стану (ч. 4 ст. 409 КК України) [27]. Варто зауважити, що в цьому випадку орган досудового розслідування не здійснює дій, спрямованих на доведення попереднього злочину (наприклад, одержання неправомірної вигоди).

Варто зауважити, що термін «набуття», який використовується в ст. 368⁵ КК України стосовно активів, що є предметом незаконного збагачення, часто зустрічається і в Цивільному кодексі України. Останній застосовується не лише

для опису набуття права власності, але й для позначення виникнення цивільних прав та обов'язків. Згідно із загальними положеннями цивільного законодавства України, у деяких випадках право власності на об'єкт переходить до набувача лише після того, як правочин, на підставі якого відчужується цей об'єкт, буде оформлено у встановленій законом формі.

Згідно з ч. 3 і 4 ст. 334 Цивільного кодексу України, право власності на майно, передане за договором, що вимагає нотаріального посвідчення, переходить до набувача лише після нотаріального оформлення угоди або з моменту набуття чинності судовим рішенням, яким договір, не посвідчений нотаріально, визнається дійсним [159].

У випадку, якщо договір про відчуження майна вимагає державної реєстрації, право власності переходить до набувача лише після такої реєстрації. Дане правило обов'язкове для встановлення права власності та інших речових прав на нерухоме майно (ст. 182 Цивільного кодексу України) [159]. Отже, у подібних ситуаціях право власності виникає лише з моменту нотаріального посвідчення договору або його державної реєстрації.

Якщо угода про відчуження майна потребує державної реєстрації, право власності переходить до нового власника з моменту проведення цієї реєстрації. Дане положення є обов'язковим для встановлення права власності та інших речових прав на об'єкти нерухомості (ст. 182 Цивільного кодексу України) [159]. Отже, у подібних випадках право власності виникає тільки після нотаріального посвідчення або завершення державної реєстрації договору.

Щодо придбання грошових коштів або іншого майна, а також доходів, які вони приносять, варто зазначити, що під таким набуттям розуміють здійснення оплатних чи безоплатних дій (наприклад, купівля, отримання в дарунок, обмін, погашення боргу, відшкодування збитків тощо), які дають можливість розпоряджатися цими коштами чи майном як своїм власним — тобто володіти ними, відчужувати або використовувати для особистих потреб [55, с. 285].

Так, наприклад, у кримінальному провадженні №52020000000000362 від 03.06.2020 за підозрою ОСОБА 2 у вчиненні кримінальних правопорушень,

передбачених ч. 5 ст. 27 - ч. 4 ст. 369, ст. 368-5 КК України, ОСОБА 1 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 27 - ч. 4 ст. 369 КК України, ОСОБА 3 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 369 КК України встановлено, що ОСОБА 3 за пособництвом з ОСОБА 1 та ОСОБА 2, а також за попередньою змовою з іншими невстановленими особами у період часу з 01.06.2020 до 11.06.2020 пропонували та обіцяли надати неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів у сумі 5 млн. дол. США, а 12.06.2020 ОСОБА 3 за пособництвом з ОСОБА 1 надала ОСОБА 2 грошові кошти у сумі 6 млн. дол. США, а останній в свою чергу надав неправомірну вигоду у розмірі 5 млн. дол. США за винесення заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури постанови про закриття кримінального провадження, а 1 млн. дол. США ОСОБА 2 залишив у себе [153]. Саме набуття Особою 2 вищеописаним способом коштів у розмірі 1 млн. дол. США було кваліфіковано як незаконне збагачення цієї особи.

Варто також враховувати дії, пов'язані з правом володіння та правом користування, які не можна ототожнювати з правом власності. Згідно з ч. 1 ст. 397 Цивільного кодексу України, «володілець чужого майна — це особа, яка фактично утримує це майно у своєму розпорядженні» [159].

Розглядаючи право володіння, В. В. Мироненко виокремлює ключові засади такого права:

- 1) *влада (контроль) над річчю*, що проявляється у можливості особи впливати на об'єкт та розглядати його як своє майно;
- 2) *фактичне панування*, яке не обов'язково передбачає постійний фізичний контакт з об'єктом, але включає реальну можливість контролю над ним;
- 3) *реалізація права володіння відбувається через використання корисних властивостей об'єкта*, що забезпечує отримання вигоди та задоволення інтересів, насамперед, власника [68, с. 32].

Право на використання чужого майна в законодавстві визначається як можливість експлуатації земельних ділянок, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або нерухомості з метою задоволення потреб третіх осіб, які не можуть бути реалізовані інакше (ст. 401 ЦК України) [159]. На практиці ж, часто зустрічаються випадки, коли особи, уповноважені на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, користуються не лише об'єктами, передбаченими цивільним законодавством, а й іншим майном. Зазначене, здебільшого стосується дорогих автомобілів, квартир, приватних будинків, які використовуються для особистих потреб без оформлення права власності на них.

На нашу думку, слушною є позиція, висловлена А. А. Вознюком та А. В. Титком, про необхідність запровадження чіткого обов'язку для осіб, які виконують функції держави чи місцевого самоврядування, надавати детальну інформацію про джерела походження належних їм активів, включаючи ті, що використовуються ними на правах володіння, користування або розпорядження, згідно з вимогами антикорупційного законодавства [20, с. 56].

Ми підтримуємо позицію О. М. Стрільціва, С. С. Чернявського та ін. [139, с. 20–21], які вказали на суспільно небезпечні протиправні дії, що слугують передумовою для вчинення незаконного збагачення. До цієї категорії автори віднесли такі види кримінальних правопорушень:

– незаконні операції з майном та фінансовими ресурсами, що перебувають під управлінням або контролем корупційного суб'єкта (злочини, передбачені ст. 191, 206², 210, 211, 212, 212¹, 218¹, 219, 222, 233, 262, 410 КК України, ст. 423 КК України – щодо військового майна);

– отримання неправомірної вигоди корупційним суб'єктом або його близькими особами, що не пов'язане з розкраданням чи привласненням майна (ст. 189, 368, 368³, 368⁴, 369, 369² КК України);

– недбале виконання службових обов'язків (ст. 367 КК України);

– фальсифікація документів (ст. 220², 223¹, 223², 358, ч. 2 ст. 366 КК України);

– інші форми зловживання владними повноваженнями та службовим становищем (ст. 206, 353, 364, 364¹, 365, 365², 375, 410 КК України);

– різні форми розкрадання майна та його привласнення, а також інші пов'язані правопорушення (ст. 185, 186, 187, 189, 190, 191, 210, 355 КК України);

– торгівля людьми (ст. 149, 302, 303 КК України);

– протиправні дії з об'єктами, забороненими або обмеженими для обігу (ст. 199, 200, 201, 203¹, 204, 216, 224, 263¹, 265, 300, 301, 305, 307, 310, 311, 312, 313, 320, 321, 321¹, 359 КК України);

– незаконна підприємницька діяльність або інші кримінальні види діяльності (ст. 201, 203², 213, 246, 249, 268 КК України);

– перешкоджання законній господарській діяльності (ст. 206 КК України);

– порушення встановлених правил фінансування політичних партій, виборчих кампаній, а також агітаційної діяльності під час всеукраїнського або місцевого референдумів (ст. 159¹ КК України);

– кримінальні правопорушення, пов'язані з перешкоджанням здійсненню правосуддя (ст. 372, 375, 376, 376¹, 382, 383, 396 КК України) [139, с. 20–21].

Разом з тим, до вказаного вище переліку необхідно віднести низку інших кримінальних правопорушень, які з'явилися у практиці правоохоронних органів в останній час, а саме:

– правопорушення, які вчиняються у зв'язку з незаконним перетином держаного кордону України (ст. 332, 332² КК України);

– правопорушення, які вчиняються у зв'язку з ухиленням від призову на військову службу, від військового обліку, на військову службу, навчальні (спеціальні) збори (ст. 336, 336¹, 337 КК України).

Водночас, О.М. Стрільців та С.С. Чернявський [139, с. 19–20] звертають увагу на те, що процес набуття незаконних активів часто супроводжується вчиненням таких дій, як:

– *протекціонізм* — сприяння у наданні ресурсів та вирішенні службових питань для осіб, які належать до привілейованих груп, з використанням впливу, знайомств або заступництва;

– *непотизм* (дружба, кумівство, сімейні зв'язки) — призначення на посади близьких осіб або знайомих, незважаючи на їхню професійну кваліфікацію, а також надання їм привілейованих послуг і ресурсів;

– *фаворитизм* – це упереджене і несправедливе надання переваги певним особам на службі, що шкодить загальній справі. Фаворитизм проявляється у наданні незаконних привілеїв, ресурсів або послуг родичам, знайомим чи іншим особам, які мають спільну приналежність до певної партії, релігії тощо. Таким чином, фаворитизм та непотизм виникають, коли особа, що має владу, просуває своїх фаворитів по кар'єрних сходах, незважаючи на їхній досвід, заслуги та досягнення;

– *лобізм* (лобіювання) – організована діяльність з просування інтересів або тиск на законодавців і владних органів з боку неурядових організацій, фінансово-промислових груп чи етнічних спільнот, спрямована на підтримку певних рішень чи політичних кроків;

– *обман* – здобуття особистої вигоди або вигоди для іншої особи шляхом введення в оману громадянина чи юридичної особи;

– *клановість*, що веде до суб'єктивізму в управлінських процесах, коли рішення ухвалюються не в інтересах організації, а для підтримки інтересів конкретного «клану» [139, с. 19–20].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що способами набуття активів, що є предметом незаконного збагачення, є наступні:

а) вчинення предикатного кримінального правопорушення або адміністративного правопорушення, завдяки якому з'являється незаконний актив, і вказане протиправне діяння обов'язково передує незаконному збагаченню;

б) отримання злочинцем незаконних активів безпосередньо або через інших осіб під час вчинення різних видів кримінальних правопорушень або адміністративних правопорушень;

в) отримання активів у матеріально визначеній формі (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, цінне рухоме майно тощо) або у іншій спосіб (надання майнових прав та нематеріальних активів);

г) набуття права власності на незаконно отриманий актив безпосередньо злочинцем або такий актив (право на актив) передається третім особам, як правило з числа близьких осіб.

Проведене дослідження засвідчує, що набуті в результаті незаконного збагачення активи можуть у подальшому:

– зберігатися у вигляді грошової готівки (національна валюта України, іноземна валюта) та/або банківських і дорогоцінних металів у злочинця особисто або інших осіб;

– зберігатися на банківських рахунках (національна валюта України, іноземна валюта, державні цінні папери), депозитах у банківських металах (банківські метали), банківських сейфових скринях (національна валюта України, іноземна валюта, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери), які відкрив особисто злочинець або відкритих на інших осіб;

– витрачатися злочинцем на певні особисті, побутові чи сімейні потреби членів його сім'ї або близьких осіб (оплата на розваги, навчання, відпочинок, лікування, весілля, інші свята тощо);

– стати засобом придбання нерухомого майна (житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі, земельні ділянки, інше нерухоме майно, наприклад, об'єкти незавершеного будівництва в залежності від стану їх готовності, тощо);

– стати засобом придбання цінного рухомого майна (транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та

посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо);

– бути вкладені у певні види робіт чи послуг (ремонт нерухомого майна, транспортних засобів тощо), будівництво чи в об'єкти незавершеного будівництва;

– вкладені у початок чи продовження бізнесу членів сім'ї або близьких осіб.

Перераховані вище способи використання отриманих незаконних активів можуть бути реалізовані в іноземних країнах шляхом:

– попередньої конвертації національної валюти України в іноземну валюту;

– вивезення (легально або контрабандним шляхом) активів за кордон особисто, через членів сім'ї, близьких осіб, інших осіб;

– виведення іноземної валюти у банки-нерезиденти особисто, через членів сім'ї, близьких осіб чи інших осіб.

Типовими способами *підготовки* до незаконного збагачення можна визначити наступні:

а) внесення неправдивих відомостей у декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, з метою створення надлишку активу;

б) заздалегідь вчинене офіційне розірвання шлюбу із дружиною (чоловіком) з метою подальшого невнесення відомостей про таку особу у декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, при цьому продовження фактичного проживання та ведення спільного побуту, зокрема користування набутими протиправними шляхом активами;

в) відкриття членами сім'ї бізнесу з метою його подальшого використання для легалізації незаконно отриманих активів, так званих

компаній з ознаками фіктивності;

г) отримання у банківських установах кредиту на придбання нерухомого майна (як правило квартири або будинку) чи цінного рухомого майна (транспортного засобу) особисто на себе або членами сім'ї з метою його використання для легалізації доходів;

д) відкриття банківських рахунків у банках-нерезидентах на членів сім'ї з метою подальшого виведення коштів в іноземні країни;

е) відображення у документах на придбання нерухомого майна (як правило квартири або будинку) чи цінного рухомого майна (транспортного засобу) значно заниженої ціни, з метою продажу у подальшому таких предметів за завищеною ціною та засвідчення таким чином отримання значного доходу.

У переважній більшості випадків особи, які отримали незаконне збагачення, вживають заходів для приховування цього факту, що ускладнює його виявлення органами досудового розслідування. До способів приховування незаконного збагачення (набування активів) суб'єктами злочину належать:

а) передача отриманих активів та реєстрація права власності на майно на членів сім'ї або інших осіб, які не подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

б) зняття всіх коштів, отриманих на офіційних місцях роботи, з банківської картки з метою недопущення відстеження витрат та можливості у подальшому засвідчити про походження наявних готівкових коштів;

в) зберігання готівкових коштів, банківських та дорогоцінних металів, певних видів цінного нерухомого майна (годинників, монет, антикваріату) у спеціально прилаштованих для цієї мети приміщеннях (орендованих чи спеціально придбаних, або що належать членам сім'ї чи близьким особам), а також тайниках, сховищах; подальше здійснення операцій з купівлі-продажу коштовного майна за готівкові кошти;

г) конвертація національної валюти України в іноземну валюту з метою подальшого її вивезення за кордон;

д) виведення отриманих незаконних активів за кордон, як правило їх фізичне вивезення особисто, з використанням членів сім'ї, близьких осіб, інших осіб або з використанням фірм-одноденок; придбання за кордоном для членів сім'ї або близьких осіб рухомого або нерухомого майна; розміщення коштів, банківських та дорогоцінних металів у банках-нерезидентах та/або придбання цінних паперів у нерезидентів; учинення інших дій. Так, наприклад, «у березні 2022 року дружина народного депутата України перемістила через митний кордон 500 тис. доларів США та 97 тис. євро. Згідно з офіційним курсом Національного банку України, це еквівалентно понад 17 млн 845 тис. грн. За даними декларації за 2020 рік, загальна сума фінансових активів родини депутата склала 335 тис. грн, 10 тис. доларів США та 15 тис. євро. Таким чином, різниця між задекларованими грошима та сумою, яку вивезла його дружина, за попередніми підрахунками перевищує 6 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що відповідає сумі понад 8 млн грн» [74];

е) здійснення правочину з метою приховування іншого, фактично виконаного правочину (удаваний правочин) – наприклад, придбання чужого винаходу з його подальшим оформленням на себе для отримання дивідендів; започаткування або продовження підприємницької діяльності членами сім'ї для імітації господарської діяльності з метою легалізації незаконно набутого майна (наприклад, утримання салону краси);

є) укладання правочину без наміру створення правових наслідків, які ним передбачені (фіктивний правочин), наприклад, оформлення фіктивного кредиту від осіб, які не зобов'язані подавати декларацію як суб'єкти, уповноважені на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування; отримання грошових чи матеріальних подарунків від близьких осіб або штучне завищення вартості майна, отриманого у спадок.

1.3. Особа злочинця та типова слідова картина як елементи криміналістичної характеристики незаконного збагачення

Одним з ключових елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення є *особа правопорушника*. В криміналістичній науці існує думка, згідно з якою поняття «особа злочинця» відображає суть індивідуума, що вчинив правопорушення. В такому контексті можна виділити типові риси, притаманні особам, схильним до певних видів злочинної діяльності. Узагальнена інформація про найбільш поширені мотиви злочинів дозволяє визначити потреби злочинця, які стали підґрунтям для вчинення правопорушення, і таким чином сприяє формуванню основних напрямів для проведення розслідування [49, с. 15-16].

Однак, питання про те, які ознаки та властивості особи злочинця слід включати до змісту цього елемента, не є остаточно вирішеним та сталим. Іноді особу злочинця характеризують у кримінально-правовому та кримінологічному аспектах, що є найбільш розробленими в науці.

Ми погоджуємося з думкою, згідно з якою ступінь дослідженості особи правопорушника конкретного злочину має значний вплив на правильність визначення списку необхідних слідчих (розшукових) дій, що повинні бути виконані для притягнення винуватої особи до відповідальності, а також на загальну орієнтацію розслідування певних категорій злочинів. Криміналістичні дані про особу злочинця дають змогу формулювати версії, які ґрунтуються на взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики, такими як, спосіб вчинення правопорушення, сліди, ймовірно залишені злочинцем, предмет злочинного посягання та інші суттєві для розслідування факти.

Підтримуємо справедливу позицію вітчизняного вченого-криміналіста М. В. Салтевського, який зазначає, що елемент криміналістичної характеристики «особа злочинця» повинен включати опис людини як соціально-біологічної системи, характеристики і властивості якої знаходять своє відображення в матеріальному середовищі та використовуються для

розслідування злочинів [142, с. 422]. Автор зазначає, що до таких властивостей належать фізичні, біологічні та соціальні ознаки людини [142, с. 422].

Більшість юристів виокремлюють такі елементи криміналістичної характеристики особи правопорушника: 1) *соціальні* — соціальний статус, рівень освіти, національна приналежність, сімейний стан, професійна діяльність та інші подібні фактори; 2) *психологічні* — світогляд, переконання, навички, звички, емоційний стан, темперамент тощо; 3) *фізіологічні* — анатомічні та функціональні характеристики, біохімічні показники крові, слини та інших фізіологічних рідин [1, с. 5].

Варто, водночас, також погодитися з думкою Г. А. Матусовського, який стверджує, що при створенні криміналістичної характеристики злочинців необхідно враховувати й кримінологічні дані про особу, зокрема соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, а також психологічні особливості [67, с. 64].

Згідно з Н. І. Клименко, концепція особи як об'єкту криміналістичної ідентифікації має відмінності від загального розуміння цього поняття в кримінології та соціології. Ідентифікаційна характеристика особи злочинця повинна включати такі аспекти, як соціальна орієнтація, психічний стан, фізична будова та мовні здібності. Інформаційну структуру особи також можуть доповнювати різноманітні відхилення в її розвитку та стані, включаючи як психічні, так і соматичні особливості [53, с. 34].

Проте, необхідно зазначити, що різні ознаки, властивості особи можуть бути пізнавані суб'єктом нескінченно, що може привести до необґрунтованого втручання правоохоронних органів в різні сфери життя людини, розширення меж предмету доказування, затягування термінів розслідування, накопичення інформації в матеріалах кримінального судочинства, яка не знайде свого використання в судових стадіях кримінального процесу. Тому важливим завданням є визначення сукупності ознак та властивостей особи злочинця, які підлягають дослідженню для ефективного розкриття, розслідування і запобігання здійсненню окремих видів злочинів [61, с. 63].

Отже, для криміналістичної характеристики злочинів, скоєних у сфері службової діяльності, виділяються такі категорії ознак, які слід використовувати для опису осіб, що вчиняють ці правопорушення, а саме: *загальні* (вік, стать, рівень освіти, громадянство, сімейний стан, професійна діяльність, наявність судимостей); та *спеціальні* (належність до категорії службових осіб, їх статус, обсяг повноважень, сфера діяльності, наявність корупційних зв'язків, участь у злочинних групах, а також мотивація та цілі правопорушення) [132, с. 149; 133].

Таким чином, відповідно до положень ст. 368⁵ Кримінального кодексу України, незаконне збагачення може скоїти лише особа, яка має спеціальний статус — особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До каталогу таких осіб, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, відносяться:

а) «Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри, міністри та інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, а також їх заступники. До цього списку входять також Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступник, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим»;

б) «народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, а також сільські, селищні, міські голови»;

в) «державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування»;

г) «військові посадові особи Збройних сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства, за винятком

військовослужбовців строкової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, а також курсантів навчальних закладів, що мають військові інститути, факультети, кафедри та відділення військової підготовки»;

г) «судді, судді Конституційного Суду України, Голова, заступник Голови, члени та інспектори Вищої ради правосуддя, посадові особи секретаріату цієї ради, Голова, заступник Голови, члени та інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадові особи секретаріату цієї Комісії, посадові особи Державної судової адміністрації України, а також присяжні під час виконання ними обов'язків у суді»;

д) «особи рядового та начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України»;

е) «посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику»;

є) «Голова, заступник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції»;

ж) «члени Центральної виборчої комісії»;

з) «поліцейські»;

и) «посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим»;

і) «члени державних колегіальних органів»;

ї) «Керівник Офісу Президента України, його Перший заступник та заступники, радники, помічники, уповноважені, прес-секретар Президента, помічники суддів» [104].

При визначенні питання, чи є особа службовою, необхідно врахувати такі аспекти:

а) основним критерієм належності особи до категорії посадових осіб є наявність у неї функцій організаційно-розпорядчого або адміністративно-господарського характеру;

– до *організаційно-розпорядчих обов'язків* належать завдання з управління різними сферами діяльності, включаючи промисловість, керівництво трудовими колективами, контроль за виконанням завдань на окремих робочих ділянках, а також організацію виробничих процесів на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми їх власності. Такі обов'язки виконують, зокрема, керівники міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, очільники державних, колективних і приватних підприємств, установ і організацій, а також їх заступники. До цієї категорії належать і керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділів, лабораторій, кафедр), їх заступники, а також особи, які безпосередньо здійснюють управління на конкретних робочих ділянках, такі як майстри, виконроби, бригадири тощо [95].

– *адміністративно-господарські обов'язки* передбачають управління або розпорядження майном, яке перебуває у власності держави, колективу чи приватних осіб, включаючи організацію його зберігання, обробки, продажу та здійснення контролю за цими процесами. Подібні повноваження, залежно від обсягу, мають керівники планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідувачі складами, магазинами, майстернями, ательє та їхні заступники, а також керівники відділів підприємств, відомчі ревізори й контролери.

б) відповідно до абзацу 3 частини 2 статті 81 Цивільного кодексу України, створення юридичної особи публічного права здійснюється на підставі розпорядчого акту Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування.

Ми підтримуємо точку зору О. М. Стрільціва та С. С. Чернявського, які зазначають, що: «мотиви злочинної поведінки в контексті незаконного збагачення завжди мають егоїстичний характер та можуть проявлятися в різних формах. Останні здебільшого обумовлюються соціальним статусом особи, для якої характерні відчуття незалежності від правової системи, правовий нігілізм, а також прагнення задовольняти власні інтереси будь-якими методами, при цьому усвідомлюючи протиправність своїх вчинків» [139, с. 13].

Процес формування та виявлення характерних рис осіб, які незаконно збагачуються, включає такі фактори: «початкова налаштованість осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, на використання своєї роботи для особистих корисливих цілей; наявність у їхньому оточенні людей з високим рівнем матеріального добробуту, здобутого через незаконну діяльність; зниження попереднього рівня матеріального забезпечення і прагнення відновити його за рахунок своїх службових повноважень; прагнення до високих життєвих стандартів, досягнутих друзями чи колегами; наявність звичок і інтересів, що вимагають значних фінансових витрат тощо» [139, с. 13].

А. В. Дуда справедливо зауважує, що особи, які здійснюють корупційні правопорушення і займають посадові позиції, зазвичай мають високий рівень освіти та володіють знаннями, що дозволяють їм маскувати справжній характер своєї діяльності. Зазвичай вони здатні приховувати свої дії протягом тривалого часу. Крім того, такі особи мають добре розвинуті комунікативні навички, що дозволяють їм маніпулювати людьми, викликати довіру, а також бути обережними та уважними. Як правило, ці особи, через свої зв'язки, прагнуть замаскувати свою злочинну діяльність, знищити сліди та уникнути покарання. Останні можуть навіть втручатись у слідчий процес, чинити тиск на слідчого, що не лише ускладнює розслідування, але й ставить під сумнів законність рішень, прийнятих слідчим у кримінальному провадженні. Більшість осіб, які вчиняють корупційні злочини, особливо ті, хто займає специфічні посади, мають особливі особистісні якості. Володіючи спеціальними знаннями, зокрема

юридичними, щодо методів розслідування корупційних правопорушень, способів їх скоєння та маскування, а також здатністю подавати факти таким чином, щоб вигідно висвітлити обставини і дії учасників події, ці особи можуть сформувавши стратегію поведінки, спрямовану на протидію розслідуванню [32, с. 84–87].

Важливим є зазначити, що кримінальні провадження за ст. 368⁵ КК України відкриваються завжди відносно конкретної особи, тобто особа злочинця є відомою на момент початку кримінального провадження. Наведене, відтак позбавляє необхідності орган досудового розслідування виконувати завдання із встановлення винуватої особи. Але важливим є також встановлення та обґрунтування належними та допустимими доказами факт належності такої особи до вищезазначеного спеціального суб'єкту.

Типова «слідова картина». Внаслідок дій особи злочинця та інших причетних осіб під час підготовки, вчинення та приховування злочину у матеріальній обстановці залишаються зміни, що відображають певні ознаки і властивості злочинця, цілі й мотиви його дій.

Результати опитування респондентів із числа осіб, до функціональних обов'язків яких відноситься розслідування незаконного збагачення, свідчать про те, що значна кількість правоохоронців не повною мірою володіє знаннями про види слідів, притаманні вчиненню злочину цього виду. А, отже, вони не приділяють достатньої уваги їх виявленню та належному процесуальному оформленню.

У криміналістичній характеристиці злочинного збагачення важливим є опис так званих типових, притаманних більшості вчинюваних злочинів цього виду слідів, що відображаються як у матеріальній обстановці, так і у психічній сфері людей, а саме їх пам'яті.

Типова «слідова картина» події, що включає в себе сукупність матеріальних та ідеальних слідів, властивих певному виду (або групі) кримінальних правопорушень, а також відповідним способам та етапам їх здійснення [50, с. 580], є важливою не тільки для теоретичного розвитку

методик розслідування незаконного збагачення, але й з практичної точки зору. Знання про характерні сліди злочину, які можуть бути виявлені та належно зафіксовані, дозволяє використовувати їх як докази в подальшому процесі кримінального провадження.

Типова слідова картина злочину включає такі елементи: зміни, що відбулися в навколишньому середовищі; сліди, які залишаються від фізичного впливу (сліди рук, ніг, транспортних засобів, інструментів тощо); речі, що слугують доказами; документи (як письмові, так і електронні); ідеальні сліди, які зберігаються в пам'яті людей; запахові сліди, мікрочастки та звукові сліди [49, с. 16].

А. М. Черенков, аналізуючи слідову картину незаконного збагачення в рамках чинності ст. 368² КК України, виокремлює два основні типи слідів: *перший* — це сліди набуття активів у власність, а *другий* — сліди передачі цих активів іншим особам [164, с. 133].

Автор стверджує, що для розробки методики розслідування незаконного збагачення необхідно врахувати класифікацію слідів, зокрема в контексті різних етапів вчинення злочинів, пов'язаних з таким збагаченням. Згідно з цим підходом, в межах слідової картини цих правопорушень можна виділити наступні види слідів: 1) зберігання готівкових коштів; 2) зберігання коштів на банківських рахунках як самої особи, так і інших осіб; 3) витрати на особисті потреби та потреби родини (оплата за відпочинок, навчання дітей за кордоном, ремонт житла тощо); 4) придбання предметів розкоші, таких як коштовності (ювелірні вироби та прикраси) та дорогі аксесуари (годинники, мобільні телефони, взуття, одяг, сумки, гаманці, меблі тощо); 5) покупка дорогої комп'ютерної та побутової техніки; 6) купівля дорогих тварин (собаки, кішки, коні та інші); 7) придбання рухомого майна (автомобілі, яхти, катери, літаки тощо); 8) купівля або будівництво нерухомості (квартири, будинки, гаражі, інші об'єкти); 9) інвестування коштів у бізнес родичів або друзів; 10) переведення коштів за кордон, яке може бути здійснене безпосередньо, через посередників

або фіктивні компанії, з можливістю попереднього обміну національної валюти на іноземну [164, с. 133-134].

На наш погляд, вищевикладене положення є дещо дискусійним, оскільки автор представив не перелік слідів незаконного збагачення у межах слідової картини, а варіанти можливих дій особи злочинця у частині набуття, володіння та розпоряджання отриманими активами. Очевидно, що вищевказані дії, наприклад, придбання коштовностей чи предметів розкоші, рухомого майна (автомобілів, човнів тощо) можуть свідчити про незаконне збагачення особи злочинця, проте самі ці дії не є слідами злочину у їх криміналістичному значенні як комплекс матеріальних та ідеальних слідів.

Слідами – матеріальними відображеннями незаконного збагачення у таких випадках будуть самі об'єкти (грошові кошти, набуті у власність об'єкти – автомобіль, годинник, коштовна комп'ютерна техніка тощо), документи, що свідчать про набуття у власність або розпорядження такими об'єктами (виписка з банківського рахунку, квитанція про сплату вартісного відпочинку, авіаквитків, іншого товару чи послуг, договір купівлі-продажу, квитанція про банківську транзакцію грошових коштів тощо), сліди перебування особи у певному місці (наприклад, відеозапис з камери спостереження фітнес-центру, ресторану, салону краси тощо), ідеальні сліди – сліди пам'яті, наприклад, очевидців перебування особи у певному місці, володіння (користування) особою певними вартісними об'єктами (годинник, сумка, авто тощо).

Згідно з класифікацією документів як типових слідів злочинів, що вчиняються із використанням службових повноважень особою, запропонованою А. Б. Балонем [11], А. В. Черенков окреслив документи, що містять сліди незаконного збагачення. Автор виділив кілька категорій таких документів: 1) документи, які визначають економічну структуру і правовий статус підприємства, що може бути об'єктом незаконного збагачення, а також його фінансовий стан та контроль, і підтверджують здійснення певної діяльності: свідоцтво про реєстрацію підприємства; статут підприємства; реєстр акціонерів; протоколи загальних зборів; протоколи засідань

адміністративних органів управління (правління, керівництво); протоколи засідань ревізійних комісій (акти перевірок); річний звіт аудитора; акти та інші матеріали перевірок податкових, банківських та інших контролюючих органів; накази та розпорядження посадових осіб; ліцензії, патенти; договори на укладання угод (купівлі-продажу, позики, виконання робіт тощо); 2) *документи бухгалтерського обліку і звітності підприємства, яке може бути об'єктом незаконного збагачення*: документи первинного обліку; бухгалтерські рахунки; бухгалтерський баланс; документи статистичного обліку і звітності; документи оперативного обліку та звітності (так звана «кишенькова бухгалтерія»); документи автоматизованих робочих місць бухгалтера, економіста, плановика, аналітика; банківські документи; касові документи; 3) *документи, що виникають під час службової діяльності особи, підозрюваної в незаконному збагаченні*: накази про призначення/звільнення підозрюваного; функціональні (посадові) обов'язки підозрюваного; накази, доручення, інші вказівки підозрюваного; протоколи засідань, в яких брав участь підозрюваний; 4) *документи, що утворюються під час набуття активів, їх передачі або використання*: чеки на придбання майна чи отримані послуги; касова книга; журнал реєстрації використання грошових чеків; прибуткові та видаткові касові ордери; квитки на потяг або літак; електронні копії письмових документів; документи нотаріального діловодства; документи з оцінки майна, технічні паспорти предметів; електронна інформація, що зберігається на носіях електронної інформації (наприклад, смартфонах, ноутбуках, комп'ютерах або інших комунікаторах, а також на зовнішніх носіях пам'яті, таких як флеш-карти, диски тощо); 5) *записи, що веде службова особа, яка підозрюється у незаконному збагаченні* [164, с. 134-135].

Оскільки у криміналістиці до документів за способом фіксації відомостей традиційно відносять не лише письмові документи (рукописні, виконані друкованими формами тощо), але й графічні, фото-, кіно-, відео- і фонодокументи [142, с. 210; 48, с. 121], то вважаємо за доцільне запропонований вище перелік доповнити фото- та відеодокументами, в яких

зафіксовані відомості, що можуть свідчити про володіння (користування, розпорядження) активами, набутими в результаті незаконного збагачення.

Водночас, згідно з положеннями законодавства, до документів можуть бути віднесені не лише матеріали, що містять фотозйомку, звукозапис, відеозапис та інші носії інформації (включаючи комп'ютерні дані) (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України), але й дублікати документів (копії, виготовлені аналогічним способом до оригіналу), а також копії інформації, зокрема комп'ютерних даних, що зберігаються в інформаційних системах, автоматизованих, електронних комунікаційних або інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах та їх складових частинах, виготовлені слідчим або прокурором за участю спеціаліста та визнані судом рівнозначними оригіналу документа (ч. 4 ст. 99 КПК України).

З метою виявлення таких фото-, відеодокументів, що можуть свідчити про незаконне збагачення особи, слід здійснювати огляд електронного середовища, в якому такі документи можуть існувати, а саме соціальних мереж не тільки підозрюваної особи, але й членів її сім'ї та інших близьких осіб. Наприклад, сторінки в соцмережах Instagram, Pinterest, Facebook та ін. можуть містити інформацію про наявність у сина-студента підозрюваної особи автомобіля преміум-класа, доньки, що не має жодного власного заробітку коштовного годинника, інформацію про вартісний відпочинок і т.п.

Аналізуючи працю А. В. Черенкова, можна відзначити, що автор акцентує увагу на специфічних аспектах формування слідової картини під час вчинення злочину, зокрема незаконного збагачення. Науковець вказує на те, що у цьому контексті такий важливий компонент слідової картини, як сліди-відображення, утворюються вкрай рідко. Проте, він наголошує на можливості виявлення таких слідів на предметах, які становлять об'єкт незаконного збагачення, особливо звертаючи увагу на сліди рук та мікрооб'єкти, які можуть бути знайдені на цих активах [164, с. 135].

На наш погляд, таке твердження не відповідає дійсності, оскільки сліди-відображення утворюються завжди при фізичному контакті особи із

слідосприймаючим об'єктом. Інше питання полягає у тому, що набуття активів може бути вчинене за відсутності такого контакту, як то безготівкове отримання грошових коштів, придбання, юридичне оформлення та фактичне користування предметом збагачення не самою особою, а кимось іншим (родичем, так званою «підставною особою»).

Важливе значення для виявлення слідів-відображень підозрюваної особи на слідосприймаючому об'єкті має давність слідового контакту, а також кількість наявних слідів на об'єкті, виникнення яких не пов'язане із подією злочину, так званих, сторонніх слідів. Так, наприклад, виявити придатні для ідентифікації сліди пальців рук, утворені потожировою речовиною, тобто, так звані, невидимі сліди, на грошових купюрах без їх попередньої спеціальної обробки (без застосування спеціальних «хімічних пасток») практично не можливо. Проте, не слід нехтувати оглядом і пошуком слідів-відображень, а також біологічних та запахових слідів підозрюваної особи на упакуванні маси грошових коштів в цілому в місцях її виявлення (сейфах, схованках, сумках, валізах при її транспортуванні тощо), а також на упакуванні окремих пачок купюр, у тому числі, на банківських стрічках для упакування купюр єдиного номіналу.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що типову «слідову картину» незаконного збагачення становлять:

- безпосередньо предмет злочинного посягання як матеріальний об'єкт (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери, нерухоме майно, цінне рухоме майно, майнові права та нематеріальні активи);
- документи (у тому числі фото-, відео- документи та інші носії інформації), що свідчать про набуття у власність предмету злочинного посягання, володіння або розпоряджання ним, а також про підготовку та приховання набутого активу;
- сліди-відображення особи злочинця та інших, причетних до злочину осіб (сліди-відображення зовнішності особи, сліди пальців рук), а також біологічні, запахові сліди вищевказаних осіб;

- ідеальні сліди (сліди пам'яті).

Висновки до розділу 1

Криміналістична характеристика незаконного збагачення охоплює систему відомостей, які дозволяють побудувати та перевірити типові криміналістичні версії під час розслідування конкретних злочинів, що містяться в наступних елементах: предмет безпосереднього злочинного посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, особа злочинця та типова «слідова картина».

Під предметом злочинного посягання слід розуміти речі матеріального світу та інші явища об'єктивного (нематеріального) світу, впливаючи на які, особа посягає на ті або інші суспільні відносини. Найбільш розповсюдженим предметом незаконного збагачення є грошові кошти у національній валюті України та іноземній валюті (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах). Види національної та іноземної валюти визначені у Законі України «Про валюту і валютні операції». Також до предмету незаконного збагачення можна віднести банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери.

Майном як предметом злочинного посягання незаконного збагачення слід вважати будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них. До особливих видів майна, крім грошей (грошових коштів і валютних цінностей), що може бути об'єктом незаконного збагачення, можна віднести: а) нерухоме майно, до якого можна віднести житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі, земельні ділянки, інше нерухоме майно, наприклад, об'єкти

незавершеного будівництва в залежності від стану їх готовності, тощо; б) цінне рухоме майно – транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо).

Майнові права – це суб'єктивні права учасників правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також майновими вимогами.

Нематеріальними активами є право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами.

Встановлена відсутність однозначного розуміння та визначення цифрового активу, його особливостей та відмінностей чи тотожності до криптовалют. Резюмовано, що фінансовими зобов'язаннями є отримані кредити, позики, зобов'язання за договорами лізингу, зобов'язання за договорами страхування та недержавного пенсійного забезпечення.

Предметом незаконного збагачення також визначено роботи та послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Під роботами слід розуміти діяльність виконавця, результатом якої є виготовлення товару або зміна його властивостей за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб; послугами слід вважати певну діяльність, не пов'язану зі створенням речі або її

вдосконаленням, що має на меті появу певного блага, здатного задовольнити окремі потреби та наділеного споживчою вартістю.

Важливим, є положення про те, що активи, які особа незаконно отримала до 31 жовтня 2019 року – набуття чинності ст. 368⁵ КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-IX, не можуть враховуватися до загальної вартості активів, одержаних нею в подальшому.

Зважаючи на існуючі теоретичні положення, а також враховуючи диспозицію ст. 368⁵ КК України, спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики незаконного збагачення має містити такі складові елементи, як підготовка, безпосереднє вчинення незаконного збагачення – набуття активів винуватою особою, та приховання його вчинення.

Способами набуття активів, що є предметом незаконного збагачення, є наступні: а) вчинення предикатного кримінального правопорушення або адміністративного правопорушення, завдяки якому з'являється незаконний актив, і вказане протиправне діяння обов'язково передуює незаконному збагаченню; б) отримання злочинцем незаконних активів безпосередньо або через інших осіб під час вчинення різних видів кримінальних правопорушень або адміністративних правопорушень; в) отримання активів у матеріально визначеній формі (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, цінне рухоме майно тощо) або у іншій спосіб (надання майнових прав та нематеріальних активів); г) набуття права власності на незаконно отриманий актив безпосередньо злочинцем або такий актив (право на актив) передається третім особам, як правило з числа близьких осіб.

Набуті в результаті незаконного збагачення активи можуть в подальшому: а) зберігатися у вигляді готівкового вираження (національна валюта України, іноземна валюта) та/або банківських і дорогоцінних металів у злочинця особисто або інших осіб; б) зберігатися на банківських рахунках (національна

валюта України, іноземна валюта, державні цінні папери), депозитах у банківських металах (банківські метали), банківських сейфових скринях (національна валюта України, іноземна валюта, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери), які відкрив особисто злочинець або відкритих на інших осіб; в) витратитися злочинцем на певні особисті, побутові чи сімейні потреби членів його сім'ї або близьких осіб (оплата на розваги, навчання, відпочинок, лікування, весілля, інші свята тощо); г) стати засобом придбання рухомого майна (житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі, земельні ділянки, інше нерухоме майно, наприклад, об'єкти незавершеного будівництва в залежності від стану їх готовності, тощо); д) стати засобом придбання цінного рухомого майна (транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо); е) бути вкладені у певні види робіт чи послуг (ремонт нерухомого майна, транспортних засобів тощо), будівництво чи в об'єкти незавершеного будівництва; є) вкладені у початок чи продовження бізнесу членів сім'ї або близьких осіб.

Перераховані вище способи використання отриманих незаконних активів можуть бути реалізовані в іноземних країнах шляхом: попередньої конвертації національної валюти України в іноземну валюту; вивезення (легально або контрабандним шляхом) активів за кордон особисто, через членів сім'ї, близьких осіб, інших осіб; виведення іноземної валюти у банки-нерезиденти особисто, через членів сім'ї, близьких осіб чи інших осіб.

Типовими способами *підготовки* до незаконного збагачення можна назвати наступні: а) внесення неправдивих відомостей у декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,

з метою створення надлишку активу; б) заздалегідь вчинене офіційне розірвання шлюбу із дружиною (чоловіком) з метою подальшого невнесення відомостей про таку особу у декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, при цьому продовження фактичного проживання та ведення спільного побуту, зокрема користування набутими протиправним шляхом активами; в) відкриття членами сім'ї бізнесу з метою його подальшого використання для легалізації незаконно отриманих активів, так званих компаній з ознаками фіктивності; г) отримання у банківських установах кредиту на придбання нерухомого майна (як правило квартири або будинку) чи цінного рухомого майна (транспортного засобу) особисто на себе або членами сім'ї з метою його використання для легалізації доходів; д) відкриття банківських рахунків у банках-нерезидентах на членів сім'ї з метою подальшого виведення коштів в іноземні країни; е) відображення у документах на придбання нерухомого майна (як правило квартири або будинку) чи цінного рухомого майна (транспортного засобу) значно заниженої ціни, з метою у подальшому продажу таких предметів за завищеною ціною та засвідчення таким чином отримання значного доходу.

Способами приховання незаконного збагачення (набуття активів) суб'єктами злочину є: а) передача отриманих активів та реєстрація права власності на майно на членів сім'ї або інших осіб, які не подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; б) зняття всіх коштів, отриманих на офіційних місцях роботи, з банківської картки з метою недопущення відстеження витрат та можливості у подальшому засвідчити про походження наявних готівкових коштів; в) зберігання готівкових коштів, банківських та дорогоцінних металів, певних видів цінного нерухомого майна (годинники, монети, антикваріат) у спеціально прилаштованих для цієї мети приміщеннях (орендованому чи спеціально придбаному, або що належать членам сім'ї чи близьким особам), а також тайниках, сховищах; подальше здійснення операцій з купівлі-продажу коштовного майна за готівкові кошти; г) конвертація національної валюти України в іноземну валюту з метою подальшого її вивезення за кордон;

д) виведення отриманих незаконних активів за кордон, як правило їх фізичне вивезення особисто, з використанням членів сім'ї, близьких осіб, інших осіб або з використанням фірм-одноденок; придбання за кордоном для членів сім'ї або близьких осіб рухомого або нерухомого майна; розміщення коштів, банківських та дорогоцінних металів у банках-нерезидентах та/або придбання цінних паперів у нерезидентів; учинення інших дій; е) вчинення удаваного правочину для приховування іншого; є) вчинення фіктивних правочинів.

Незаконне збагачення може вчиняти лише спеціальний суб'єкт – особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Перелік таких осіб є законодавчо визначеним. Мотиви злочинної діяльності мали корисливий характер в різних формах, що зумовлювались, головним чином соціальним статусом особи. Останнє включало почуття незалежності від правової системи, правовий нігілізм, орієнтацію на задоволення особистих потреб будь-якими способами, а також усвідомлення протиправності своїх вчинків.

Кримінальні провадження за ст. 368⁵ КК України відкриваються завжди відносно конкретної особи, тобто особа злочинця є відомою на момент початку кримінального провадження. Вказане позбавляє необхідності орган досудового розслідування виконувати завдання із встановлення винуватої особи. Але важливим є також встановлення та обґрунтування належними та допустимими доказами факт належності такої особи до вищезазначеного спеціального суб'єкту.

Типову «слідову картину» незаконного збагачення становлять:

- безпосередньо предмет злочинного посягання як матеріальний об'єкт (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери, нерухоме майно, цінне рухоме майно, майнові права та нематеріальні активи);
- документи (у тому числі фото-, відео- документи та інші носії інформації), що свідчать про набуття у власність предмету злочинного посягання, володіння або розпоряджання ним, а також про підготовку та приховання набутого активу;

- сліди-відображення особи злочинця та інших, причетних до злочину осіб (сліди-відображення зовнішності особи, сліди пальців рук), а також біологічні, запахові сліди вищевказаних осіб);
- ідеальні сліди (сліди пам'яті).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню в ході розслідування незаконного збагачення

Свого часу впровадження норми, яка б передбачала відповідальність за незаконне збагачення до КК України стало важливою вимогою з боку Європейського Союзу та одним із зобов'язань України перед Міжнародним валютним фондом, закріпленим меморандумом. Відтак, ефективне розслідування кримінальних справ, що порушуються відповідно до ст. 368⁵ КК України, є не тільки виконанням міжнародних зобов'язань, але й важливим кроком для підтримки правопорядку в суспільстві та забезпечення належного виконання службових обов'язків особами, на яких покладено управлінські функції, відповідно до їхніх прав і обов'язків.

Під час досудового розслідування важливо з'ясувати всі обставини, які мають відношення до вчиненого кримінального правопорушення. До таких обставин належать не лише ті, що є предметом доказування, а й проміжні факти й обставини, які необхідно дослідити для з'ясування обставин справи, але які не становлять безпосередньо предмет доказування та не входять до меж відання такого [146, с. 22].

Перелік обставин, що підлягають доказуванню, визначений у ч. 1 ст. 91 КПК України. До них належать: факт скоєння кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого у вчиненні цього правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення; вид та обсяг шкоди, завданої правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого правопорушення, характеристика особи обвинуваченого, що може бути підставою для обтяження чи пом'якшення покарання, або що можуть виключати кримінальну відповідальність чи бути підставою для

закриття провадження; обставини, які можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, що підтверджують, що майно, яке підлягає спеціальній конфіскації, здобуто внаслідок кримінального правопорушення або є доходами від такого майна; обставини, що є підставою для застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб [58].

Окрім перерахованих обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, існує низка інших фактів і обставин, які мають велике криміналістичне значення. Як зазначають науковці, названі обставини визначають кінцеві завдання розслідування, орієнтують слідчі версії та допомагають формулювати проміжні завдання на різних етапах розслідування в різних слідчих ситуаціях [150, с. 208]. Встановлення цих обставин є важливим для забезпечення ефективного та високоякісного проведення розслідування.

У рамках нашого дослідження ми не будемо занурюватися у різноманітні наукові підходи до визначення змісту поняття «обставини, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування». Проте, ми підтримуємо точку зору, згідно з якою такими обставинами є систематизовані фактичні дані, які базуються на нормах кримінального та кримінального процесуального права. Такі дані не лише включаються в предмет та межі доказування, але й інколи виходять за ці межі, оскільки їх не встановлення унеможлиблює повне й всебічне розслідування предмету доказування, що є необхідним для реалізації завдань кримінального провадження на етапах досудового розслідування та судового розгляду [143].

Перелік обставин, що підлягають встановленню, є достатньо стабільним і може бути розглянутий як «загальний орієнтир для вибору організаційних та тактичних принципів розслідування конкретного виду кримінального правопорушення» [18, с. 95]. Його зміст формується відповідно до видової (групової) специфіки кримінальних правопорушень та конкретних умов розслідування [82, с. 113-115]. Даний перелік є специфічним та відображає

характеристики конкретного складу правопорушення, зокрема, в контексті незаконного збагачення.

Для складання конкретного переліку обставин, що мають бути встановлені під час досудового розслідування певного кримінального правопорушення, слід враховувати не тільки положення ст. 91 КПК України, але й норми законодавства щодо кримінальної відповідальності, які визначають юридично важливі обставини, необхідні для правильного правового оцінювання злочину, а також специфіку криміналістичної характеристики таких правопорушень [48, с. 85].

Для визначення переліку обставин, які мають бути встановлені під час розслідування незаконного збагачення, доцільно звернути увагу на наукові погляди щодо їх класифікації, враховуючи особливості їх формування в рамках криміналістичних методик розслідування схожих кримінальних правопорушень. Зокрема, вчені, які досліджували особливості розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя, пропонують виділяти такі обставини, які підлягають встановленню:

- дані про особу, яка вчинила злочин та потерпілого;
- факти, що стосуються інциденту кримінального правопорушення;
- відомості про наміри (умисел), мотиви та цілі, які стояли за вчиненням злочину;
- обставини, пов'язані з судовим рішенням, ухваленим після зловживання владою чи службовим становищем суддею;
- інші важливі обставини, такі як обставини, що можуть пом'якшити чи обтяжити покарання, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або закриття справи тощо [17, с. 250-252].

Інші дослідники пропонують більш детальну класифікацію основних обставин, які повинні бути встановлені під час розслідування службових злочинів, серед яких:

- особливості та умови діяльності підприємства, організації або установи, де було скоєно правопорушення;
- службовий статус особи, яка підозрюється у скоєнні злочину, зокрема чи є вона посадовою особою і чи виконувала функції, пов'язані з матеріальною відповідальністю, обслуговуванням, документообігом та іншими обов'язками;
- обсяг і зміст службових прав і обов'язків особи, яка займає відповідну посаду чи виконує роботу;
- тип і характер дій або бездіяльності службової особи;
- конкретний час і місце скоєння правопорушення;
- спосіб і механізм вчинення та приховування злочину;
- зв'язок між діями службової особи та використанням її службового становища всупереч інтересам служби;
- причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) і заподіяними негативними наслідками;
- факт завдання шкоди через дії або бездіяльність службової особи;
- обсяг завданої шкоди (в тому числі тяжкість наслідків і їх небезпечність);
- форма вини, мотиви та мета злочину; частота та обставини, при яких скоєні службові правопорушення (одинокі випадки чи систематичність);
- зв'язок із іншими злочинами (наприклад, проти власності, в сфері господарської діяльності, правосуддя) або з корупційними діяннями чи іншими злочинами, що пов'язані з корупцією;
- обставини, що обтяжують чи пом'якшують провину службової особи, або підстави для звільнення її від кримінальної відповідальності, або підстави для притягнення до адміністративної відповідальності;
- інформація про особу підозрюваного;
- обставини, що сприяли скоєнню службового кримінального правопорушення [63, с. 298-299; 131].

Проте, надана система більше схожа на перелік обставин, аніж на їх належну систематизацію, де чітко розмежовані окремі групи обставин, які

потребують дослідження. Важливо зазначити, що саме систематизація таких обставин має суттєве значення у процесі розслідування, оскільки вона забезпечує правильну орієнтацію слідчого при визначенні предмету і меж доказування, пов'язаних з розслідуванням злочинів певної категорії. Крім того, систематизація дозволяє спрямувати пошук доказів, ефективно спланувати подальші слідчі дії і забезпечити всебічне дослідження всіх обставин кожного конкретного діяння відповідно до вимог закону [66, с. 90].

О. Пчеліна, аналізуючи питання класифікації обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, запропонувала свій підхід, який дещо відрізняється від традиційних методів. Авторка вважає за доцільне об'єднати обставини в групи, враховуючи як кримінально-процесуальні норми, що визначають предмет доказування, так і механізм вчинення цих злочинів. О. Пчеліна пропонує поділяти їх на два основні типи: *наскрізні*, які є спільними для всіх злочинів у цій сфері, та *диференційовані*, що характеризують конкретні види злочинів цієї групи [134, с. 289–292].

Після детального аналізу наукових підходів до класифікації обставин, що підлягають встановленню під час розслідування незаконного збагачення, а також з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства, ми пропонуємо таку класифікацію обставин:

- обставини, що стосуються особи, яка вчинила незаконне збагачення;
- обставини, що відображають подію незаконного збагачення;
- обставини, пов'язані з предметом незаконного збагачення;
- інші важливі обставини, що можуть впливати на розслідування.

І. При визначенні *обставин, що стосуються особи, яка вчинила незаконне збагачення*, необхідно звернути увагу на положення диспозиції ст. 368⁵ КК України, яка вказує, що суб'єктом цього злочину може бути або особа, уповноважена на виконання функцій держави, або особа, яка виконувала функції місцевого самоврядування.

До обставин, що стосуються досліджуваної особи, відносяться: дані про особу, яка вчинила незаконне збагачення, інформація про близьких осіб цієї особи, а також відомості про інших фізичних чи юридичних осіб, через яких за дорученням здійснено набуття активів.

1. Обставини про особу, яка здійснила незаконне збагачення.

1.1. Біографічна інформація про особу включає демографічні дані, такі як вік, стать, місце реєстрації та фактичне проживання, сімейний стан і наявність дітей. Важливими є також відомості про освіту, професійну діяльність і родинні зв'язки. Особливу увагу слід приділити випадкам розлучення, які в деяких ситуаціях можуть бути фіктивними, організованими з метою залучення одного з подружжя до процесу набуття активів. Навіть після формального розлучення подружжя може продовжувати спільне проживання, вести спільний побут та зберігати взаємні права та обов'язки, що може мати значення для розслідування [162, с. 224].

З огляду на свій спеціальний статус, особи, підозрювані у незаконному збагаченні, повинні відповідати визначеним законодавством критеріям для набуття такого статусу. Основними з них є: досягнення певного віку, встановленого законодавством, наявність відповідного рівня освіти (зазвичай вищої, часто юридичної), набуття необхідного досвіду професійної діяльності та відсутність судимості тощо. Такі особи, як правило, мають високий рівень освіти, значний обсяг загальних і спеціалізованих (зокрема, юридичних) знань, або ж доступ до ресурсів, які дозволяють їм отримувати ці знання, у тому числі через соціальне оточення [169, с. 12]. Значна частина з цих суб'єктів також має досвід роботи в органах державної влади чи місцевого самоврядування, що додатково впливає на їхню здатність орієнтуватися у специфіці своєї діяльності.

1.2. Інформація про підстави та період набуття повноважень особою для виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, а також про їх права та обов'язки.

1.3. Інформація про обіймання особою відповідної посади в певний період часу, а також її належність до осіб, уповноважених на виконання функцій

держави чи місцевого самоврядування, що включає такі документи: накази про призначення або звільнення, посадові (функціональні) обов'язки, межі повноважень, сферу діяльності, видані накази, доручення чи інші розпорядження підозрюваного, протоколи засідань, у яких така особа брала участь тощо.

1.4. Інформація про джерела та обсяги законних доходів, що містить декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, за рік, у якому було задекларовано набуття активів цією особою або тими, хто проживає з нею спільно, а також за попередні роки. Тобто, важливими для аналізу є декларації за весь період, що охоплюється розслідуванням. У таких документах зазначається не лише майновий стан декларанта та осіб, які спільно з ним проживають, але й дії фізичних або юридичних осіб, які через здійснення задекларованих правочинів вплинули на зміну майнового стану суб'єкта декларування чи осіб із його близького оточення [46, с. 199].

Значну роль у цьому процесі відіграє висновок, підготовлений НАЗК за підсумками повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Особливе значення він має у випадках, коли в ньому зафіксовано ознаки незаконного збагачення цієї особи. Крім того, цінними джерелами інформації є документи НАЗК, які стосуються перевірки декларації або моніторингу способу життя декларанта.

1.5 Інформація про наявність активів у різних формах може бути отримана з багатьох реєстрів та баз даних, зокрема: «Єдиний державний реєстр МВС України; Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; Державний реєстр речових прав на нерухоме майно; Державний реєстр фізичних осіб – платників податків, що містить дані про суми доходів, нарахованих фізичним особам податковими агентами, доходи самозайнятих осіб та утримані податки; Державний земельний кадастр; Державний реєстр іпотек; облікові системи Державної служби України з питань праці, Пенсійного фонду України, Національної

комісії з цінних паперів та фондового ринку; Державний реєстр цивільних повітряних суден України; інтегрована міжвідомча інформаційно-телекомунікаційна система «Аркан», яка відслідковує перетин державного кордону особами, транспортними засобами та вантажами; Державний реєстр патентів України на промислові зразки; Державний судновий реєстр України; Державний реєстр свідоцтв України на знаки для товарів і послуг; Суднова книга України; Державний реєстр патентів України на корисні моделі; Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна».

Водночас, необхідно брати до уваги, що у базах даних, реєстрах або кадастрах може міститися інформація, яка відповідає задекларованим даним, проте, її внесення до таких джерел могло бути наслідком укладання фіктивних або удаваних правочинів, які мали на меті приховати факт незаконного збагачення [46, с. 199].

1.6. Інформація про витрати, пов'язані з особистими потребами чи потребами близьких осіб, такими як оплата відпочинку, навчання дітей за кордоном, ремонт житлових приміщень тощо. Подібні відомості можуть бути зафіксовані у банківських виписках, отримані під час опитування свідків (наприклад, сусідів, працівників навчальних закладів, які відвідували діти), а також шляхом аналізу публікацій у соціальних мережах як самої особи, так і її близького оточення.

1.7. Інформація, надана фінансово-кредитними установами, що стосується наявності банківських рахунків, руху коштів на них, залишків, а також даних про кредитну заборгованість особи, яку підозрюють у незаконному збагаченні. Такі відомості можуть бути отримані з виписок по банківських рахунках, довідок банків щодо кредиторської заборгованості, звітів з Бюро кредитних історій та інших фінансових організацій.

Ми підтримуємо важливість дослідження як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків підозрюваних з іншими особами для виявлення реального власника, який може приховуватися під номінальним власником [169, с. 12]. Таку інформацію можна отримати з Інтернету, зокрема, шляхом

аналізу соціальних мереж та профілів підозрюваних та їх близьких. Часто в цих джерелах містяться дані про незадеклароване майно або факти, що вказують на значні витрати, які суттєво перевищують офіційно задекларовані доходи. Наприклад, це можуть бути дані про дорогі відрядження чи відпочинок за кордоном, придбання коштовностей, цінних речей, техніки, мобільних пристроїв, дорогих порід тварин, а також про відвідування елітних ресторанів чи розважальних закладів.

2. Інформація про родичів особи, підозрюваної у незаконному збагаченні, включає:

- основні біографічні дані;
- дані про належні їм активи;
- відомості про доходи, отримані в конкретний період;
- інформацію про банківські рахунки та операції, пов'язані з ними.

3. Інформація щодо інших фізичних або юридичних осіб, які діяли за дорученням для придбання активів.

3.1. Інформація про фізичну особу, яка здійснила придбання активів за дорученням особи, наділеної повноваженнями виконання функцій державної влади чи місцевого самоврядування.

3.1.1. Особисті дані – інформація з паспорту, відомості про професійну діяльність, адреса реєстрації та фактичного проживання, а також родинні зв'язки й інші релевантні деталі.

3.1.2. Інформація про джерела та обсяги доходів – довідки з місця роботи, дані про отримання дивідендів чи інших грошових виплат, а також відомості про участь у діяльності юридичної особи та доходи, отримані у вигляді дивідендів тощо.

3.1.3. Інформація про наявність рухомого чи нерухомого майна, що перебуває у власності, або дані про відкриті рахунки в банківських установах.

При встановленні інформації про таку фізичну особу слід враховувати, що в більшості випадків вона може мати номінальний статус власника набутого майна. Підтвердженням цього можуть слугувати дані про активи або її зв'язок

із реальним бенефіціаром, які вона відкрито демонструє своєму оточенню — як у реальному житті, так і в цифровому середовищі, наприклад, через соціальні мережі [169, с. 10]. Окрім того, може бути виявлена невідповідність між фактичним матеріальним становищем цієї особи, яка стала стороною правочину, і взятими на себе фінансовими зобов'язаннями. Такі розбіжності можуть стосуватися умов правочину, даних бухгалтерського обліку юридичної особи про фінансові операції та виплати за договором, а також інформації, наведеної в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

3.2. Інформація про юридичну особу, яка отримала активи за дорученням особи, уповноваженої виконувати функції держави чи місцевого самоврядування.

3.2.1. Відомості про організаційно-правову структуру юридичної особи, включаючи інформацію про її керівників, засновників (у тому числі співзасновників), бенефіціарів, інвесторів, пов'язаних осіб та основні напрями діяльності. Такі дані зазвичай знаходяться у відповідних документах, зокрема в свідоцтві про державну реєстрацію підприємства, статуті, реєстрі акціонерів, протоколах загальних зборів, протоколах засідань керівних органів (правління, управління), а також у наказах і розпорядженнях посадових осіб підприємства.

3.2.2. Відомості про рух активів, зокрема їх надходження та вибуття, що зазвичай можуть бути відображені в документах фінансової та податкової звітності, первинних бухгалтерських документах, бухгалтерських рахунках, а також у матеріалах статистичного обліку та звітності. Додаткові джерела такої інформації включають документи оперативного обліку, річні аудиторські звіти, акти та інші матеріали перевірок, проведених податковими, банківськими чи іншими контрольними органами. До вказаного переліку також належать ліцензії, патенти та договори, що стосуються здійснення різних угод, таких як купівля-продаж, позичка або виконання робіт.

3.2.3. Відомості про фінансові операції на рахунках юридичної особи, зокрема перекази, що здійснювались на користь підозрюваного у незаконному збагаченні, його родичів або інших осіб, які мають з ним зв'язок.

II. При встановленні *обставин щодо події незаконного збагачення* необхідно отримати відомості щодо набуття у власність активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи, інформацію про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини, інформацію про набуті активи, право власності на які належить третій особі.

1. *Відомості щодо набуття у власність активів*, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи – містяться у документах, які утворюються під час набуття активів, їх передачі чи використання. Таким документами є фінансові документи на придбання активів, договори купівлі-продажу, договори дарування, акти приймання-передачі майна, електронні копії письмових документів, документи нотаріального діловодства тощо.

2. *Відомості про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини.*

3. *Відомості про активи, що формально належать третій особі, але фактично перебувають під контролем підозрюваного у незаконному збагаченні* через неформальне право розпорядження ними. Наведене може включати випадки, коли третя особа виступає номінальним або довірчим власником майна, фактично володіючи ним на користь підозрюваного, та здійснює юридично значущі дії щодо цього майна виключно за вказівками підозрюваного як бенефіціарного власника. Контроль над таким майном має бути підтвердженим і виключати ситуації, коли третя особа є дійсним власником майна, приймаючи рішення щодо нього самостійно та у власних інтересах. При визначенні реального власника майна слід аналізувати, зокрема, фінансовий стан третьої особи, тобто її спроможність законно придбати

відповідні активи, враховуючи задекларовані доходи та наявні грошові кошти [137].

III. Обставини, пов'язані з *предметом* незаконного збагачення, зокрема стосуються типу активів та їхньої вартості. Оскільки види активів вже детально проаналізовані у підрозділі 1.1. дисертації, зосередимо увагу лише на питанні вартості майна. Під таким слід розуміти грошову оцінку майна в національній валюті України на момент набуття права власності, як це зазначено у документі, що став підставою для оформлення права власності. Так, для визначення вартості набутих активів досліджуються:

- документи, що включають оцінку активів та технічні паспорти предметів;
- проектно-технічна документація;
- первинні звіти щодо будівництва недобудованих об'єктів;
- експертні фінансові оцінки земельних ділянок та прав на них.

Доволі поширеними є ситуації, коли правочини представляються як законні, хоча одна зі сторін бере на себе зобов'язання, які не можна логічно обґрунтувати через їхню явну не вигідність. Наприклад, це може бути угода купівлі-продажу майна за вартістю, значно нижчою за ринкову, або укладання безвідсоткової позики з довготривалим терміном погашення, що в умовах економічної інфляції знижує реальну платіжну вартість наданих коштів тощо [46, с. 199].

IV. Також важливо встановити *інші обставини*, що мають значний вплив на процес розслідування фактів незаконного збагачення. Зазвичай, до таких обставин належать: причинно-наслідковий зв'язок між діянням і його наслідками, фактори, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, обставини, які виключають можливість притягнення до кримінальної відповідальності чи обґрунтовують звільнення від неї, а також причини й умови, що сприяли скоєнню правопорушення. Водночас, у випадку розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням, відсутня потреба у встановленні обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання,

виключають притягнення до відповідальності чи є підставою для звільнення від неї. Наведене зумовлено тим, що для корупційних злочинів, до яких належить і незаконне збагачення, зазначені положення Загальної частини Кримінального кодексу України не застосовуються.

До інших обставин, що підлягають встановленню в межах розслідування незаконного збагачення, належать *причини його скоєння*, які обумовлюються взаємодією зовнішніх та внутрішніх чинників. Визначення таких причин потребує врахування, що злочин може бути спричинений різноманітними життєвими ситуаціями, які в сукупності з особистою позицією суб'єкта провокують його протиправні дії [151, с. 47]. Причини незаконного збагачення, з одного боку, тісно пов'язані з культурними та ментальними особливостями особи, яка здійснює дане правопорушення. У цьому контексті слід встановлювати негативні характеристики особи, такі як антисуспільна настанова, прагнення до збагачення, заздрість, кар'єризм, готовність порушувати законодавчі та моральні норми, а також нехтування професійною етикою задля матеріальної вигоди [60, с. 48]. Важливим аспектом є також морально-психологічне ставлення особи до вчинення кримінального правопорушення. Сукупність цих чинників формує схильність особи до прийняття рішень на користь протиправної діяльності, зокрема до незаконного збагачення. До того ж, соціально-психологічне середовище, яке сприяє сприйняттю корупції серед службових осіб як норми, також є важливим елементом причин незаконного збагачення. Крім того, економічний фактор виступає похідним від соціально-психологічних умов, підкреслюючи матеріальний інтерес, що зростає через бажання отримати економічну вигоду, зокрема, завдяки використанню політичних механізмів, таких як державне регулювання різних сфер економіки, яке в Україні набуло значення як складова частина політичного процесу [76, с. 8].

Іншою вагомою причиною є недостатня дієвість механізму перевірки декларацій, що стосуються майна, доходів, витрат та фінансових зобов'язань. Для виявлення цієї обставини слід здійснити аналіз декларацій особи, яка

підозрюється у незаконному збагаченні, зокрема, ідентифікувати невідповідності між задекларованими активами, розміром витрат та джерелами доходів. Також, необхідно встановити, який саме підрозділ НАЗК був відповідальним за проведення перевірки відповідної декларації.

Серед умов, що сприяють можливості незаконного збагачення, можна виділити складнощі у застосуванні закону до особи незалежно від її службового статусу, політичних уподобань, родинних зв'язків або близьких стосунків із представниками керівної еліти, навіть за наявності належних правових підстав [152, с. 80].

На завершення слід підкреслити, що чітке визначення обставин, які необхідно встановити під час розслідування незаконного збагачення, сприяє ефективному плануванню роботи правоохоронних органів на початкових етапах розслідування. Зазначене, таким чином дозволяє своєчасно оцінити слідчу ситуацію, висунути обґрунтовані версії та ефективно їх перевірити. Погоджуємось із думкою, що теоретичне опрацювання питань, пов'язаних із класифікацією та характеристикою обставин, які потребують з'ясування у кримінальних провадженнях, сприятиме належній організації розслідування, розробці слідчих версій, формулюванню тактичних завдань та вибору відповідних засобів їх вирішення [19, с. 145].

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення

Варто зазначити, що суттєва частина роботи, пов'язаної зі збиранням, аналізом та використанням доказів для вирішення ключових завдань розслідування і встановлення обставин скоєння злочину, здійснюється саме на початковій стадії кримінального провадження [171, с. 57].

Погоджуємося з тим, що на початковій стадії розслідування найважливішими завданнями є: забезпечення повного орієнтування слідчого в усіх аспектах події, яку необхідно розслідувати; встановлення фактів, що потребують дослідження; отримання базової інформації для детального планування подальшого розслідування; збирання та документування доказів, які можуть бути втрачені через обмеження в часі; а також виявлення, пошук і затримання злочинця безпосередньо після вчинення злочину [41, с. 103].

Панує думка, з якою важко не погодитись, стосовно особливої складності дій з викриття та розслідування кримінальних правопорушень саме корупційної спрямованості [168, с. 8-9]. Водночас, розслідування незаконного збагачення відрізняється певними особливостями, однією з яких є складність розроблення та ефективного впровадження в практику відповідної криміналістичної методики. Зазначена ситуація обумовлена неоднозначністю, наявністю певних розбіжностей та недоліків антикорупційного законодавства України, неодноразовими законодавчими змінами цієї норми в КК України, а також – відсутністю узагальнень слідчої та судової практики [169, с. 6].

Розслідування на початковій стадії стартує з моменту внесення інформації про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відповідно до частини 2 статті 214 КПК України, «досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань». З огляду на специфіку незаконного збагачення як злочину, розслідування відкривається за наявності обґрунтованих підстав щодо набуття уповноваженою особою активів, чия вартість перевищує її законні доходи на визначений законом поріг (шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Типові процесуальні дії, які здійснюються на початковій стадії розслідування, включають огляд, тимчасовий доступ до речей і документів, а також обшук. Основні завдання цього етапу полягають не лише у встановленні особи правопорушника, особливо якщо у вчиненні чи приховуванні злочину брали участь інші особи, але й у зборі достатнього обсягу доказів, що підтверджують причетність

конкретної особи до правопорушення, її злочинні зв'язки, а також обсяг її повноважень. Важливою складовою наведеного етапу є визначення типових слідчих ситуацій, характерних для початкової стадії розслідування фактів незаконного збагачення.

Зауважимо, що слідча ситуація є комплексною системною категорією, яка охоплює різноманітні умови, обставини та фактори, що формують обстановку процесу розслідування на конкретному його етапі. Остання впливає на вибір та застосування найбільш ефективних прийомів, методів та засобів розслідування. Водночас, типовими слідчими ситуаціями вважаються такі, з якими слідчий найчастіше стикається як на початковій, так і на подальших стадіях розслідування кримінального правопорушення [166, с. 149].

Залежно від характеру типових слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування, обирається найбільш оптимальна та результативна стратегія дій. Саме слідча ситуація визначає перелік первинних слідчих заходів та їх логічну послідовність, формуючи своєрідний план дій, основою якого є раціональність та ефективність проведення розслідування [161, с. 109]. Аналізуючи слідчу ситуацію, слідчий має враховувати всі обставини, які впливають на її формування, проте основну роль відіграють інформаційні компоненти, що визначають напрямок та характер подальших процесуальних дій [10, с. 66].

Аналіз наукових джерел та емпіричних даних, зокрема результатів узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним збагаченням, дозволяє зробити висновок, що на початковій стадії розслідування даного виду кримінальних правопорушень можуть виникати такі характерні слідчі ситуації:

1. Відомості про факт злочину, що отримуються внаслідок проведення перевірки електронних декларацій особи, яка виконує функції державної влади або місцевого самоврядування, здійсненої НАЗК.

Така слідча ситуація має місце, коли до органу досудового розслідування надходить висновок НАЗК за результатами перевірки електронних декларацій

особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в якому виявлено ознаки незаконного збагачення. За результатами опитування, приблизно 90% респондентів вважають цю ситуацію найбільш сприятливою (див. Додаток А). Наведене зумовлено тим, що обґрунтований висновок НАЗК включає детальну інформацію про такі аспекти, як: підстави для проведення перевірки; початкову та кінцеву дати перевірки; виявлені порушення; обґрунтування зроблених висновків, зокрема із посиланням на відповідні матеріали, які стали основою для висновку; а також врахування пояснень суб'єкта декларування, якщо вони були надані; та сам підсумковий висновок за результатами перевірки [92].

Наприклад, *НАЗК передало до САП у сфері оборони Східного регіону матеріали щодо начальника Дніпропетровського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, відповідно до яких в результаті аналізу декларації та моніторингу способу життя останнього виявлені ознаки незаконного збагачення на майже 8,5 млн грн.* [73].

Враховуючи існуючу практику, відповідне рішення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо виявлення ознак незаконного збагачення за результатами повної перевірки декларації цієї особи є найбільш поширеною підставою для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування [14].

2. Відомості про факт вчинення злочину, що виявляються на підставі перевірки електронних декларацій особи, яка уповноважена виконувати функції держави чи місцевого самоврядування. Така перевірка проводиться НАЗК у відповідь на повідомлення від інших органів або підрозділів про можливе незаконне походження активів, якими користується зазначена особа або її близькі родичі.

Хоча НАЗК проводить перевірку декларацій осіб, уповноважених виконувати функції держави або місцевого самоврядування, у разі наявності інформації про можливу невідповідність їх способу життя законним доходам, сама така перевірка не може вважатися початком розслідування. Зазначене

пояснюється тим, що НАЗК, будучи центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, виконує функції, спрямовані на формування та реалізацію державної антикорупційної політики [104], а не здійснює слідчі дії. Зокрема, підставою для НАЗК щодо проведення перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, можуть бути повідомлення інших органів та підрозділів.

Взаємодія між НАЗК та Державною митною службою України, оформлена у вигляді Меморандуму про співпрацю, підписаного у грудні 2021 року [75], є прикладом ефективної координації між державними органами. Згідно із встановленим алгоритмом, митна служба під час перевірок інформує НАЗК про випадки виявлення значних сум готівки у осіб, які перетинають державний кордон України. Оскільки працівники митної служби не мають інформації про статус власників коштів, вони передають дані про всі подібні випадки. Після отримання цієї інформації НАЗК здійснює перевірку осіб у Реєстрі декларацій. Якщо з'ясовується, що вивезення готівки чи цінностей здійснюють посадові особи або їхні близькі родичі, НАЗК ініціює моніторинг способу життя та спеціальну перевірку. Мета таких заходів полягає у встановленні відповідності рівня життя посадовця та його родини майновому стану й доходам, зазначеним у декларації. Відповідно до чинних правил, фізичні особи мають право перевозити через митний кордон України готівку до 10 000 євро без декларування; якщо сума перевищує цей ліміт, вона підлягає письмовому декларуванню митним органам.

Зокрема, у вересні 2022 року, згідно з оприлюдненою інформацією, Офіс Генерального прокурора ініціював кримінальне провадження щодо ймовірного незаконного збагачення народного депутата України. Йдеться про випадок, коли його дружина у березні 2022 року перевезла через митний кордон України 500 000 доларів США та 97 000 євро, що за офіційним курсом Національного банку України становило понад 17,8 млн гривень. Підставою для розслідування стали матеріали, надані Державною митною службою України до НАЗК. Згідно з ними, сукупний розмір задекларованих грошових коштів, які належали

родині народного депутата, складав лише 335 000 гривень, 10 000 доларів США та 15 000 євро. Різниця між задекларованими коштами та фактично переміщеними за кордон перевищувала б 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить понад 8 млн гривень. Зібрані дані НАЗК передало до Офісу Генерального прокурора, який порушив кримінальне провадження за статтею 368⁵ КК України. Проведення досудового розслідування за цим фактом було доручено детективам Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) [74].

Таким чином, даний приклад чітко ілюструє, що на початковому етапі розслідування випадків незаконного збагачення можна виділити певні типові слідчі ситуації. Основою для формування таких ситуацій стають фактичні дані, викладені у висновку НАЗК за результатами перевірки декларації.

Для типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, характерна певна інформаційна конкретика: встановлено особу, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, а також її місцезнаходження; відома сума шкоди, завданої внаслідок вчинення цього правопорушення; наявна інформація про вид, обсяг і місце розташування активів; зрозумілий спосіб вчинення протиправних дій тощо.

Попри певну інформаційну конкретику, властиву описаним слідчим ситуаціям на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, їх не можна розглядати як сприятливі для розслідування загалом. Зазначене пов'язано з тим, що процес розслідування такого правопорушення суттєво ускладнюється активним протистоянням особи, яка його вчинила. Порушник, зазвичай, ретельно планує свої дії, маскує злочин під законні угоди та докладає значних зусиль для приховування наслідків правопорушення.

3. Відомості про факт вчинення злочину, що були отримані в ході перевірки електронних декларацій особи, яка наділена повноваженнями виконувати функції держави або місцевого самоврядування, проведеної правоохоронним органом.

Подібна ситуація виникає в тих випадках, коли співробітники правоохоронних органів самостійно, у рамках розслідування іншого кримінального провадження, проводять аналіз електронних декларацій особи, наділеної повноваженнями виконувати функції держави або місцевого самоврядування.

У такій ситуації співробітник правоохоронного органу змушений самостійно збирати та аналізувати інформацію з різних джерел щодо походження коштів та наявного майна. При наявності відповідних підстав здійснюється звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування, банківських установ або суб'єктів господарювання незалежно від форми власності для отримання відомостей, які можуть бути важливими для оцінки даних, зазначених у декларації особою, наділеною функціями держави чи місцевого самоврядування [46, с. 201].

Наведені типові слідчі ситуації характеризуються певною інформаційною визначеністю, оскільки органу досудового розслідування відомі: особа, стосовно якої є підстави вважати її причетною або підозрюваною у незаконному збагаченні, її місце перебування; вид, розмір та місце перебування активів; спосіб вчинення правопорушення тощо.

Проте, зазначена інформаційна визначеність типових слідчих ситуацій початкового етапу незаконного збагачення не свідчить про їх безконфліктність та простоту розслідування.

Основною метою здійснення розслідування у такій ситуації є документування факту невідповідності обсягу грошових коштів, ринкової вартості іншого майна або нематеріальних активів, відображених в електронній декларації, рівню заробітної плати та іншим офіційним джерелам доходів особи, підозрюваної у незаконному збагаченні. Тактичні завдання у разі виникнення такої слідчої ситуації вимагають: ідентифікації активів, що були предметом незаконного збагачення; встановлення особи, яка була задіяна у набутті активів (надала, подарувала тощо), про що є позначка в електронній декларації; визначення джерел законних доходів, зазначених в декларації та ін.

У процесі вирішення першого із вказаних завдань важливо враховувати, що напрямки розслідування випадків незаконного збагачення та пов'язаний із ними комплекс слідчих (розшукових) і процесуальних заходів для доведення факту протиправного збагачення залежать від характеру активів, законність набуття яких викликає сумнів у особи, яка виконує функції держави або місцевого самоврядування. Для виявлення активів, які стали предметом незаконного збагачення, необхідно зосередитися на максимально детальному описі, а також ідентифікації індивідуальних характеристик та особливостей об'єкта правопорушення.

Якщо в декларації зазначено, що грошові кошти, задекларовані особою, яка підозрюється у незаконному збагаченні, були отримані у подарунок від іншої особи, необхідно перевірити, чи відповідає матеріальний стан дарувальника його доходам і чи була у нього можливість накопичити таку суму з урахуванням його витрат на проживання [46, с. 202]. Для цього потрібно ідентифікувати особу, яка здійснила подарунок, та провести її допит щодо джерел і обставин отримання зазначених коштів. Крім того, варто отримати свідчення осіб, обізнаних про фінансові справи дарувальника, щодо можливих джерел його доходів. Задля перевірки інформації також необхідно отримати тимчасовий доступ до документів, які зберігаються в органах державної влади, органах місцевого самоврядування або у суб'єктів господарювання. Наведене, таким чином, дозволить встановити, чи мав дарувальник реальну можливість володіти зазначеними коштами та розпоряджатися ними на власний розсуд.

Після встановлення відсутності законного джерела походження коштів, подарованих особі, підозрюваній у незаконному збагаченні, здійснюється обшук у житлі або іншому приміщенні, що належить чи використовується цією особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Метою такого обшуку є вилучення зазначених коштів. Під час обшуку також можуть бути виявлені інші матеріальні цінності, які не були відображені в декларації особи. У разі їх виявлення ці об'єкти тимчасово вилучаються, а далі вирішується питання про накладення на них арешту.

Стосовно вилучених активів проводиться дослідження їх походження, оцінка вартості, та за результатами такого дослідження може бути прийнято рішення про внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) або про об'єднання кримінальних проваджень відповідно до положень ст. 217 КПК України. Дослідження може передбачати проведення експертних оцінок, зокрема товарознавчої чи мистецтвознавчої експертизи, направлення запитів та отримання тимчасового доступу до документів торговельних закладів, де були придбані вилучені об'єкти, а також інших необхідних заходів [46, с. 202].

Криміналістична специфіка такого предмета незаконного збагачення, як *«інше майно»*, полягає в тому, що це об'єкти живої або неживої природи, які здатні як залишати, так і сприймати сліди. Їх індивідуальність у матеріальному світі визначається якісними та кількісними характеристиками, фізико-хімічними властивостями і споживчими параметрами, що впливають на способи вчинення та приховування злочинного діяння [165]. У випадках, коли предметом незаконного збагачення є *«інше майно»* або нематеріальні активи, необхідно встановлювати та доводити їх невідповідність ринковій вартості щодо рівня заробітної плати або інших законних доходів особи.

Законодавство трактує *«законні доходи»* як такі, що правомірно отримані з легітимних джерел, до яких відносяться: *«заробітна плата (грошове забезпечення) за основним місцем роботи або за сумісництвом, гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, благодійна допомога, пенсії, доходи від продажу цінних паперів та корпоративних прав, подарунки та інші джерела доходу (п. 7 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» [104])»*. Також до законних доходів належать готівкові кошти, гроші на банківських рахунках або в банках, внески до кредитних спілок і небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам, а також активи в дорогоцінних металах (п. 8 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції») [148].

У першу чергу, необхідно встановити реальну вартість майна на час його набуття, та розмір витрат на його утримання. Якщо майно було придбане, то вартість оцінюється, виходячи з ринкових цін або з документів, у яких зафіксована ціна саме того об'єкту, який є предметом незаконного збагачення. А в разі їх набуття безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, за основу береться мінімальна ринкова вартість таких або аналогічних об'єктів на дату набуття.

Для оцінки вартості нерухомого майна, збудованого в рамках певного проекту, необхідно провести будівельно-технічну експертизу. Так, з метою забезпечення швидкого проведення такої експертизи слід вилучити відповідну документацію, яка стосується об'єкта нерухомості. Останнє може бути здійснено через тимчасовий доступ до документів підрядника, що займався будівництвом (наприклад, будівельної компанії), або через проведення обшуку у відповідної особи. Особливий інтерес становлять як технічні документи, так і ті, що містять дані про витрати, пов'язані з будівництвом і введенням об'єкта в експлуатацію. Як зазначають фахівці, такі матеріали є джерелом важливої інформації для встановлення обставин, пов'язаних із незаконним збагаченням, зокрема щодо джерел фінансування будівельного проекту.

Витрати на будівництво, заявлені особою та підтвержені відповідними документами, необхідно ретельно аналізувати з метою виявлення можливого заниження їхньої реальної ринкової вартості на момент придбання будівельних матеріалів чи виконання будівельних та інших робіт на об'єкті нерухомості. В додаток, у разі виявлення суттєвих розбіжностей в межах зазначених показників необхідно встановити причини такої невідповідності. Отримана інформація може слугувати основою для висунення версії про можливу участь будівельної організації в процесі приховування фактів незаконного збагачення особи, яка уповноважена виконувати функції держави чи місцевого самоврядування [46, с. 203].

Окрім визначення вартості майна, необхідно також встановити джерела походження активів. Для цього використовуються традиційні методи

правоохоронної діяльності, такі як пошук свідків, аналіз фінансової документації та правочинів, а також моніторинг операцій з майном тощо [33, с. 136]. Основне завдання, відтак полягає в доведенні відсутності законних підстав для суттєвого покращення матеріального стану особи, яка підозрюється у незаконному збагаченні. Наведене означає, що майно не повинно бути отриманим як винагорода за наукову, педагогічну чи творчу діяльність, не має бути виграшем, спадком, подарунком або накопиченням за рахунок легальних доходів, отриманих у попередні роки [33, с. 136].

Водночас, з метою встановлення факту набуття права власності на майно, яке є предметом незаконного збагачення, необхідно зафіксувати момент виникнення такого права. Аналізуючи національне законодавство, право власності на майно, передбачене договором, що вимагає нотаріального посвідчення, виникає у набувача з моменту цього посвідчення або після набрання законної сили судовим рішенням, про визнання договору, не посвідченого нотаріально, чинним. У випадках, коли договір про відчуження майна потребує державної реєстрації, право власності виникає після проведення такої реєстрації. Така вимога є обов'язковою для набуття права власності та інших речових прав на нерухоме майно, відповідно до статті 182 Цивільного кодексу України [159]. Таким чином, право власності у зазначених випадках набувається виключно після нотаріального посвідчення або державної реєстрації договору [25, с. 118].

Для перевірки законності набуття активів особою, яка виконує функції держави або місцевого самоврядування, проводиться аналіз таких документів, як: податкові декларації, банківська документація, правочини, достовірність яких підтверджено, витяги з реєстрів прав власності та інші письмові матеріали. Крім того, враховуються матеріали аудіо- та відеозаписів, висновки експертів і спеціалістів, особливо за результатами товарознавчих та економічних експертиз, а також речові докази. Водночас, задля визначення джерел доходів застосовуються дані з інформаційних баз Державної податкової служби

України та Пенсійного фонду України, які містять інформацію про розмір доходів та нарахування обов'язкових платежів.

На додаток до аналізу податкових декларацій, банківських документів та інших доказів, слід також звернути увагу на відомості щодо участі особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або її близьких осіб у діяльності суб'єктів господарювання. Останнє стосується їх ролі як інвесторів, засновників, співзасновників або керівників. Такі дані можуть бути отримані з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, який адмініструється ДП «Національні інформаційні системи» Міністерства юстиції України. Аналіз цієї інформації дозволяє виявити можливі додаткові джерела доходів або активи, які могли бути використані для незаконного збагачення.

У рамках досліджуваної категорії кримінальних проваджень особливу увагу слід приділити перевірці законності набуття виявлених активів підозрюваним та встановленню доказів їх незаконного походження. Зокрема, поряд із аналізом участі підозрюваного або його близьких осіб у діяльності суб'єктів господарювання, важливо застосовувати методики, які дозволяють оцінити фінансову спроможність особи. Експерти рекомендують використовувати схеми розрахунку платоспроможності підозрюваного, засновані на порівнянні обсягів отриманих ним та членами його родини активів (доходів) із відповідними витратами. Такий підхід дозволяє виявити невідповідність між задекларованими доходами та фактичним рівнем життя, що є важливим елементом доказування незаконного збагачення.

Для оцінки фінансового стану підозрюваного спочатку проводиться аналіз його річного сукупного доходу разом із доходами членів його сім'ї, що включає такі аспекти:

– *річний дохід підозрюваного, вказаний у його декларації.* Такий дохід включає щомісячну заробітну плату, прибутки від банківських заощаджень, доходи від педагогічної та наукової діяльності, а також інші джерела доходів, зазначені в декларації. Відповідно до чинного законодавства, особи,

уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зобов'язані подавати декларацію під час призначення на посаду, щороку, у день звільнення з посади та через рік після цього. У декларації має бути відображена інформація про всі активи, що належать їм або членам їхніх сімей;

– *максимальна сума коштів, яку дозволено не вносити в декларацію та яка може бути в підозрюваного.* Відповідно до положень п. 12 декларації, не підлягають декларуванню: «наявні грошові активи (зокрема готівкові кошти, кошти, розміщені на банківських рахунках, внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам) й активи в дорогоцінних (банківських) металах, сукупна вартість яких не перевищує 50 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня звітного року». До таких доходів, наприклад, можуть входити кошти, отримані внаслідок продажу певних речей, зокрема мобільних телефонів старих моделей, коштовностей, комп'ютерної техніки тощо;

– *річний дохід кожного повнолітнього члена сім'ї підозрюваного, задекларований у відповідній декларації.* Водночас, слід враховувати, що доходи членів сім'ї можуть бути відсутні у декларації з різних причин, зокрема, у випадках приховування незаконно отриманих активів;

– *гранична сума коштів, яку повнолітні члени сім'ї підозрюваного можуть мати без обов'язкового внесення до декларації,* становить 50 прожиткових мінімумів, визначених для працездатних осіб станом на 1 січня звітного року.

Отже, під сукупною річною сумою отриманих доходів варто розуміти задекларовані у звітному році доходи підозрюваного та членів його сім'ї, а також гранично допустиму суму активів кожного працездатного повнолітнього члена сім'ї, яка не потребує внесення до декларації.

В подальшому здійснюється підрахунок загального сукупного доходу підозрюваного та членів його сім'ї за кожен рік, починаючи з моменту подання першої декларації або з часу, коли особа обіймає відповідну посаду, що є логічним продовженням аналізу сукупних доходів, дозволяючи порівняти

отримані дані за різні періоди.

Наступним ключовим етапом аналізу платоспроможності підозрюваного є обчислення загальної суми витрат на побутові потреби за період, протягом якого розраховували сукупний дохід підозрюваного та його родини. Важливо зазначити, що на цьому етапі не враховуються активи, які можуть бути предметом незаконного збагачення. До таких витрат відносяться наступні категорії:

- сумарний розмір мінімального прожиткового рівня для підозрюваного, визначений відповідно до положень Закону України про державний бюджет на відповідний рік [102];

- сукупний розмір мінімального прожиткового рівня для кожного члена сім'ї підозрюваного;

- витрати, здійснені підозрюваним та членами його сім'ї, що відображені у декларації. Як правило, ці витрати перевищують встановлені на 1 січня звітного року 50 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

- витрати, пов'язані з утриманням транспортних засобів, які належать підозрюваному або членам його сім'ї. До таких витрат відносяться: оплата щорічного страхування транспортного засобу; витрати на паливе, розраховані на підставі документально підтвердженого пробігу; видатки, пов'язані з експлуатацією транспортного засобу, визначені за даними компанії, що здійснює його обслуговування, або з інших офіційних джерел;

- витрати, пов'язані з утриманням будинку або будинків, у яких проживає підозрюваний разом із членами його сім'ї, у випадку, якщо ці витрати значно перевищують встановлені розміри прожиткового мінімуму. У разі врахування таких видатків як базових, відповідно, зменшується частка витрат на утримання житла, яка передбачена в межах мінімального прожиткового мінімуму;

- видатки, пов'язані з дорогими захопленнями підозрюваного та членів його сім'ї, за умови наявності документального підтвердження таких витрат (наприклад, отримані дані від фітнес-клубу);

- видатки на відпочинок, здійснені підозрюваним та членами його сім'ї,

за умови наявності документального підтвердження (наприклад, документи від туристичних агентств, готелів, авіакомпаній, дані про перетин кордону, отримані від прикордонної служби тощо);

– витрати, пов'язані з відвідуванням дітьми підозрюваного дошкільних закладів та їх навчанням, включаючи платіжні документи про регулярну оплату дитячого садка, навчання у школі, а також посеместрову чи річну оплату за навчання у закладах вищої освіти як в Україні, так і за кордоном;

– витрати, пов'язані з придбанням підозрюваним дорогих речей, які підтверджуються наявними документами (наприклад, платіжні документи щодо купівлі дорогих телефонів, техніки для перегляду чи прослуховування, комп'ютерного обладнання, ювелірних виробів або інших цінних предметів);

– інші видатки, здійснені підозрюваним чи членами його сім'ї, які були ідентифіковані в ході слідчих (розшукових) заходів і підтверджуються відповідними документами.

Наступним етапом перевірки підозрюваного є розрахунок різниці між задекларованими доходами та фактичними побутовими витратами, а також аналіз можливості придбання активів, які можуть бути предметом незаконного збагачення. Для цього від загальної суми доходів, отриманих підозрюваним і членами його сім'ї, віднімають сукупний обсяг встановлених витрат. Результатом здійсненого розрахунку є залишок коштів, який підозрюваний теоретично міг використати для придбання активів, що є предметом незаконного збагачення [147, с. 331-333].

На наш погляд, більш повно встановити фактичне перевищення видатків особи над її законними доходами дозволить побудова фінансового профілю особи, що містить два основні показники – це платоспроможність підозрюваного та зміни у власному капіталі.

Так, розроблення фінансового профілю полягає у визначенні платоспроможності підозрюваного, яку визначають шляхом порівняльного аналізу кількості отриманих ним і членами його сім'ї прибутків з відповідними витратами. Тобто, сумарні грошові потоки в фінансовій системі суб'єкта за кожен

період мають покриватися законним доходом за такий самий період. Для підтвердження цього необхідно із загальних витрат, які покриває особа, з додаванням розміру зміни власного капіталу, відняти розмір надходжень. Якщо отримано не від'ємне значення, то особа має непідтверджені джерела доходів.

Власний капітал трактується як різниця між загальною вартістю активів конкретної особи та її зобов'язаннями на визначений момент часу. Динаміка змін у власному капіталі демонструє приріст або скорочення його обсягу за декілька періодів, що дозволяє виявити тенденції або характерні риси фінансового стану такої особи.

Варто зауважити, що згідно з п. 4 ч. 1 Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» під час дії воєнного стану уповноважені органи не проводять перевірок щодо своєчасності та повноти подання звітів або інших документів звітного характеру [115]. В зазначений період НАЗК призупинило проведення вже розпочатих повних перевірок декларацій та не ініціює нових. Відновлення таких перевірок планується після завершення воєнного стану.

4. Відомості про подію кримінального правопорушення, що були отримані в процесі виявлення та розслідування корупційних злочинів.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357 та 410 КК України, за умови їх вчинення із використанням службового становища, а також правопорушень, кваліфікованих за статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368, 368³, 368⁴, 368⁵, 369 та 369² КК України, можуть бути отримані докази, що свідчать про незаконне збагачення посадової особи, яка виконує функції держави або місцевого самоврядування. Наприклад, під час обшуку можуть бути виявлені активи, які не були задекларовані такою особою. Виявлення та підтвердження наявності таких активів можливе лише за умови доступу до інформації, відображеної в електронній декларації відповідної особи, що підкреслює значення аналізу змісту таких декларацій у ході розслідування.

Якщо в процесі розслідування виявлено документи на нерухоме майно, власником якого зазначено не підозрювану особу, необхідно дослідити її зв'язки з іншими особами, як горизонтальні, так і вертикальні. Такий підхід спрямований на ідентифікацію реального бенефіціара, який може бути прихований за номінальним власником. Висунуте завдання логічно пов'язане з попереднім аналізом електронної декларації підозрюваної, оскільки надання неточної або неповної інформації в декларації може вказувати на спробу приховати незаконно набуті активи. Для досягнення поставленої мети доцільним є проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, необхідно здійснити аналіз відкритих даних, що містяться в державних реєстрах та електронних інформаційних системах, доступ до яких не потребує дозволу їх власників або подолання системи захисту. Відтак, наведені дії дозволяють отримати додаткову інформацію про осіб, пов'язаних з активами та визначити реальні механізми контролю над ними [169, с. 12].

Наступні заходи, здійснювані на початковій стадії розслідування незаконного збагачення, мають багато спільного з тими, що були розглянуті у контексті першої типової слідчої ситуації.

5. Відомості про незаконне збагачення, виявлені внаслідок поширення через засоби масової інформації даних щодо аналізу матеріального стану та витрат особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також їхніх родичів, що отримані громадськими організаціями, окремими активістами, журналістами або шляхом їхніх звернень до правоохоронних органів.

Такій ситуації притаманні наступні різновиди:

1) незаконне збагачення відбулося шляхом набуття у власність активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2) незаконне збагачення відбулося шляхом набуття у власність активів фізичною особою за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

3) незаконне збагачення здійснено через набуття активів у власність юридичною особою за дорученням особи, наділеної повноваженнями виконувати функції держави або місцевого самоврядування;

4) незаконне збагачення мало місце внаслідок отримання особою права, наділеною повноваженнями виконувати функції держави або місцевого самоврядування, прямо чи опосередковано здійснювати щодо набутого майна дії, що фактично прирівнюються до права розпорядження цими активами.

Залежно від різновиду цієї ситуації, слідчому необхідно вирішити наступні першочергові тактичні завдання:

1) встановити активи, які були предметом незаконного збагачення;

2) встановити джерела та обсяг законних доходів;

3) встановити фізичну або юридичну особу, яка набула у власність активи за дорученням підозрюваного;

4) виявити активи, стосовно яких особа, уповноважена виконувати функції держави або місцевого самоврядування, набула право прямо чи опосередковано здійснювати дії, рівнозначні праву розпорядження ними.

У такій слідчій ситуації, після внесення відповідних відомостей до ЄРДР, необхідно провести допит особи, яка надала інформацію про ймовірне вчинення злочину. Допит слід здійснити з метою з'ясування деталей, відомих їй про обставини незаконного збагачення, джерел отриманої інформації, а також характеру проведеного аналізу матеріального стану та витрат особи, уповноваженої виконувати функції держави або місцевого самоврядування, та її близьких. Особливо важливо встановити, де можуть знаходитися документи, які підтверджують викладені свідком обставини та за можливості отримати від особи інформацію про такі докази, що дозволить послідовно продовжувати дії, спрямовані на розслідування такого правопорушення [46, с. 204].

У наведеній слідчій ситуації важливим є аналіз електронної декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що може провести безпосередньо слідчий. Або ж можливим є моніторинг способу життя особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, з боку уповноважених органів, зокрема, НАЗК. Моніторинг полягає в аналізі та співставленні інформації, одержаної від громадських організацій, окремих громадських активістів, журналістів або їх звернень до правоохоронного органу, якщо вона містить фактичні дані, що можуть бути перевірені, про невідповідність рівня (способу) життя суб'єкта декларування задекларованим ним майну і доходам суб'єкта декларування та членів його сім'ї [91]. В ході аналізу електронної декларації або моніторингу способу життя встановлюється невідповідність законних доходів та витрат, які здійснює особа.

У випадку надходження інформації про незаконне збагачення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, шляхом набуття активів у власність фізичною особою або службовою особою юридичної особи за дорученням, важливо одержати показання від тих осіб, які набували або приймали рішення про набуття цих активів. Необхідно здійснити допит цієї особи як свідка щодо джерел та інших обставин набуття нею активів у власність за дорученням іншої особи та ідентифікувати такі активи. Якщо активи набувала фізична особа, важливим є ідентифікувати джерела її законних доходів. Враховуючи результати допиту, можуть бути доцільними проведення одночасних допитів двох чи більше раніше допитаних осіб, тимчасові доступи до речей і документів тощо.

Якщо отримані відомості про незаконне збагачення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, шляхом набуття активів у власність юридичною особою за дорученням зазначеної особи, необхідно встановити службову особу, яка прийняла рішення про придбання такого майна та засвідчила відповідні платіжні документи. Потрібно виявити зв'язок зазначеної службової особи з особою, уповноваженою на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування. Зв'язок може бути як безпосередній, так і опосередкований, наприклад, через близьких осіб.

У випадку придбання активів юридичною особою, утворюється ціла низка первинної бухгалтерської та фінансової документації, у якій відображається зазначений факт.

Зважаючи на те, що для повного та кваліфікованого огляду бухгалтерської, фінансової та іншої документації та відображення їх особливостей в протоколі огляду, суб'єкту розслідування може не вистачати власних знань та навичок, в ході розслідування необхідно залучати спеціаліста певного профілю. Спеціаліст в ході розслідування незаконного збагачення забезпечить надання допомоги суб'єкту розслідування щодо:

- визначення виключного переліку документів, необхідних для підтвердження факту придбання активів;
- застосування напрацьованої термінології для відображення характеристик та ідентифікаційних ознак досліджуваних документів у змісті протоколу огляду;
- забезпечення суб'єкта розслідування підтримкою у використанні технічних засобів фіксації під час огляду документів;
- надання допомоги суб'єкту розслідування щодо упакування документів, що оглядаються, та оформлення їх як додатків до протоколу відповідно до вимог КПК України.

У зазначеній слідчій ситуації призначається експертиза документів про економічну діяльність юридичної особи, в ході якої може бути визначено:

- документальне підтвердження аналізу та структури майна, а також джерел його набуття;
- документальне підтвердження аналізу стану та рівня інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх утворення;
- документальне підтвердження аналізу джерел власних фінансових ресурсів та підсумків фінансово-господарської діяльності;

- визначення документальної підтверженості та аналізу загальногосподарських і спеціалізованих фондів;
- оцінка документальної підтверженості та аналіз економічної доцільності залучення і використання кредитних та позикових коштів.

Враховуючи те, що сьогодні значна кількість інформації щодо господарських операцій юридичних осіб утворюється на електронних носіях інформації, існують особливості поводження з такою інформацією, що вимагає обов'язкового залучення відповідного спеціаліста. Тобто для огляду комп'ютерних даних при розслідуванні незаконного збагачення як спеціаліста доцільно залучати експерта державних спеціалізованих установ, визначених в ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [127], з правом проведення комп'ютерно-технічних досліджень.

Під час огляду комп'ютерних даних, згідно з ч. 2 ст. 237 КПК України, інформація, що міститься в них, відображається у протоколі огляду у формі, яка забезпечує її доступність для сприйняття. Останнє може бути здійснено за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки екрана або представлена в паперовому форматі. Згідно з ч. 4 ст. 99 КПК України, копії інформації, включно з комп'ютерними даними, які зберігаються в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних або інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах або їх складових частинах, виготовлені слідчим чи прокурором із залученням фахівця, визнаються судом еквівалентними оригіналу документа [58].

У разі отримання інформації про незаконне збагачення, яке здійснювалося шляхом надання особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, повноважень прямо чи опосередковано здійснювати дії щодо активів, аналогічні за змістом праву розпорядження ними, крім заходів, описаних у попередньому випадку, необхідно встановити факт контролю цією особою майна через неформальне право розпорядження. Наведене означає, що потрібно підтвердити можливість особи визначати подальшу долю такого майна. Зокрема, слід довести, що офіційний власник

активів є номінальною (довіреною) особою, яка фактично володіє майном в інтересах особи, підозрюваної у незаконному збагаченні, та здійснює юридично значущі дії з цим майном виключно за її вказівками.

При цьому, необхідно аргументувати факт контролю над майном, що виключає ситуації, коли третя особа є реальним власником майна, діючи самостійно й за власною ініціативою в інтересах підозрюваної особи. Для з'ясування такого важливо врахувати майновий стан номінального власника, зокрема, чи дозволяють йому доходи та наявні фінансові ресурси легально придбати це майно.

Забезпечення отримання та перевірки доказів, пов'язаних із незаконним збагаченням, на початковому етапі розслідування можливе через проведення ряду процесуальних дій. Серед них особливе значення мають допити, обшуки, тимчасовий доступ до речей і документів, а також, у разі необхідності, відбір зразків для подальшої експертизи. Залежно від особливостей конкретного кримінального провадження, на цьому етапі може виникнути потреба в проведенні судових експертиз та ревізій. Оскільки предметом незаконного збагачення можуть виступати активи у різних формах, встановлення фактичних обставин потребує залучення широкого спектра експертиз. До них належать криміналістичні експертизи, такі як: почеркознавча, технічна експертиза документів, аналіз відео- та звукозаписів, трасологічна експертиза; інженерно-технічні експертизи, включаючи комп'ютерно-технічну, оціночно-будівельну та оціночно-земельну; економічні експертизи для оцінки бухгалтерського та податкового обліку, аналізу фінансово-господарської діяльності та фінансово-кредитних операцій; товарознавчі експертизи, які охоплюють дослідження машин, обладнання, сировини, споживчих товарів, транспортно-товарознавчі експертизи, а також оцінку військового майна, техніки та озброєння; експертизи у сфері інтелектуальної власності, зокрема аналіз винаходів, корисних моделей, промислових зразків, сортів рослин, порід тварин, а також комерційних найменувань, торговельних марок, географічних зазначень, топографій інтегральних мікросхем, комерційної таємниці,

раціоналізаторських пропозицій; крім того, можуть бути проведені мистецтвознавчі та гемологічні експертизи. Залучення вказаних досліджень дозволяє максимально повно встановити обставини незаконного збагачення та сформувати належну доказову базу.

До того ж, на початковому етапі розслідування фактів незаконного збагачення здійснюється допит свідків з метою встановлення джерел походження активів, які перебувають у власності, користуванні чи розпорядженні особи, щодо якої існують підстави вважати її причетною до вчинення цього правопорушення. До кола свідків можуть належати фізичні особи-підприємці, представники юридичних осіб, нотаріуси, державні реєстратори, співробітники підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, а також члени сім'ї особи, яка виконує функції державної влади чи місцевого самоврядування.

2.3. Взаємодія органу досудового розслідування з іншими правоохоронними органами, органами, що реалізують державну антикорупційну політику та громадськістю на початковому етапі розслідування незаконного збагачення

Відповідно до положень ч. 1, 4, 5 ст. 216 КПК України, досудове розслідування кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 368⁵ КК України, здійснюють слідчі органів Національної поліції, слідчі органів державного бюро розслідувань, детективи Національного антикорупційного бюро України у встановлених цими положеннями випадках [58].

Для проведення ефективного досудового розслідування незаконного збагачення надважливого значення набула ефективність взаємодії органу досудового розслідування з іншими правоохоронними органами, органами, що реалізують державну антикорупційну політику та із громадськістю. Взаємодія

під час досудового розслідування відрізняється своєю різноманітністю та певними особливостями. Ініціювання та налагодження взаємодії під час досудового розслідування незаконного збагачення покладається на орган досудового розслідування. Це відбувається у тому випадку, якщо для вирішення завдань досудового розслідування необхідно залучати можливості інших правоохоронних органів та органів державної влади, а також окремих підприємств, установ, організацій.

У сучасній науковій літературі активно досліджується питання координації діяльності різних органів у сфері правоохоронної діяльності. «Взаємодію» загалом трактують як діяльність, що базується на законодавчих та відомчих нормативно-правових актах, здійснюється незалежними один від одного органами чи підрозділами під керівництвом слідчого та спрямована на ефективне поєднання й використання їхніх повноважень, методів і форм роботи. Основною метою такої співпраці є запобігання та розкриття злочинів, а також встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [37, с. 85-86; 172, с. 115].

Оскільки форми, види і тактичні засоби взаємодії співробітників слідчих підрозділів Національної поліції є достатньо висвітленими в науковій та навчальній літературі (О. П. Бойко [16], А. Ф. Волобуєв [22], М. П. Климчук [40], І. І. Когутич [42], В. В. Лисенко [62], А. М. Полях [90], В. М. Тертишник та С. В. Слінько [149], Г. П. Цимбал [160], О. О. Юхно [173] та ін.), розглянемо особливості взаємодії підрозділів детективів НАБУ в розрізі досудового розслідування незаконного збагачення.

Сьогодні науковці виділяють наступні особливості взаємодії НАБУ із іншими державними органами:

- вона має суспільно значущу спрямованість, оскільки орієнтована на виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних злочинів, скоєних високопосадовцями, які виконують функції державної влади;

- її завданням є розв'язання суспільно важливих питань, спільних для інших державних установ, зокрема тих, що стосуються подолання корупції як соціального феномена;

- взаємодія НАБУ може здійснюватися як у двосторонньому, так і в багатосторонньому форматі, формуючи відповідно двосторонні або багатосторонні правовідносини між учасниками;

- такі правовідносини можуть мати як процесуальну, так і управлінську природу;

- законодавством визначено обов'язок суб'єктів співпрацювати з НАБУ [145]. Зважаючи на специфіку діяльності НАБУ, зазначені особливості можна екстраполювати, у тому числі, на взаємодію в ході досудового розслідування незаконного збагачення.

За результатами аналізу доктринальних джерел щодо особливостей взаємодії суб'єктів запобігання корупції, ми підтримуємо точку зору дослідників, які пропонують розмежувати процес на такі стадії: початкова, проміжна та завершальна [21, с. 131]. На початковій стадії взаємодії детектив аналізує слідчу ситуацію, формує версії щодо розвитку подій та окреслює можливі способи їх перевірки. На цій же стадії визначається коло суб'єктів для взаємодії, обирається відповідна процесуальна форма, яка обґрунтовує необхідність взаємодії з конкретним суб'єктом, а також проводиться підготовка до її реалізації.

На наступній (робочій) стадії відбувається підготовка та направлення запитів, доручень та забезпечення їх виконання. За необхідності на цьому етапі надаються додаткові матеріали або деталізується вихідна інформація.

На заключній стадії інформація, яку отримали органи, залучені до взаємодії, надходить до замовника (детектива НАБУ), який її аналізує. За результатами проведеного аналізу розробляється та запроваджується комплекс заходів, спрямованих на перевірку отриманої інформації та її використання у досудовому розслідуванні.

В сучасній правовій доктрині існує значна кількість класифікацій взаємодії за різними критеріями, наприклад:

- *за часом реалізації* – постійна та тимчасова;
- *за виконуваними функціями* у процесі взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими правоохоронними суб'єктами – оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, адміністративно-правова, організаційно-управлінська, освітньо-виховна;
- *залежно від приналежності суб'єктів взаємодії до однієї або різних систем правоохоронних органів* – внутрішня та зовнішня;
- *залежно від стадії реалізації* – взаємодія на організаційному етапі, взаємодія на робочому етапі, взаємодія на завершальному етапі;
- з урахуванням типу конкретного суб'єкта, з яким слідчий співпрацює у межах кримінального провадження, взаємодія може здійснюватися з оперативними та експертними підрозділами, органами оперативно-розшукової діяльності, слідчими як свого відомства, так і інших, а також із державними установами, підприємствами та організаціями незалежно від форми власності тощо [37, с. 87].

Проте, в межах нашого дослідження вважаємо за доцільне зупинитися лише на окремих з них. А саме, залежно від правової регламентації – процесуальна і непроцесуальна форми взаємодії [158, с. 39]; залежно від ступеня залучення до процесу розслідування працівників суб'єкту, з яким відбувається взаємодія – безпосередня взаємодія та опосередкована взаємодія; залежно від суб'єктного складу, які перебувають у взаємодії – внутрішньовідомча та міжвідомча взаємодія.

У межах першої підстави із запропонованої класифікації під процесуальною формою взаємодії розуміється такий прямий або опосередкований зв'язок між суб'єктами, який передбачений процесуальним законодавством. Результати аналізу кримінального процесуального законодавства до процесуальної форми взаємодії дозволяють віднести наступні:

- створення слідчих або слідчо-оперативних груп (ст. 39 КПК України);
- на основі положень ст. 40 КПК України, надання завдань оперативним підрозділам для проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також звернення до слідчого судді за погодженням із прокурором з клопотаннями щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, організації слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій;
- відповідно до статей 41 та 246 КПК України, видача завдань щодо здійснення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій;
- залучення фахівців для участі у проведенні конкретних слідчих (розшукових) дій відповідно до статті 71 КПК України;
- вимога та отримання від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових і фізичних осіб предметів, документів, інформації, висновків експертів, результатів ревізій та актів перевірок, а також здійснення інших процесуальних дій, передбачених статтею 93 КПК України;
- запит необхідної інформації від Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, отриманими від корупційних та інших злочинів, а також від інших державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, відповідно до статті 170 КПК України [58].

Отже, можна підсумувати, що процесуальна форма взаємодії під час досудового розслідування незаконного збагачення полягає в спільному проведенні слідчих (розшукових) дій, а також негласних слідчих (розшукових) дій, або ж надання доручення оперативному підрозділу на самостійне проведення таких дій, обміні інформацією щодо окремих обставин у матеріалах провадження, відкритого за фактом незаконного збагачення, що підлягають встановленню та доказуванню.

Різновидами процесуальної форми взаємодії органу досудового розслідування слід визнати передачу детективу НАБУ матеріалів, наприклад,

щодо предмету незаконного збагачення, джерел походження активів особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або осіб (фізичних або юридичних), причетних до цього чи пов'язаних із особою, підозрюваною у вчиненні зазначеного кримінального правопорушення, що були виявлені при проведенні оперативно-розшукових заходів.

В ході досудового розслідування незаконного збагачення одним з найважливіших заходів є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, особливо у формі контролю за телефонними розмовами. Відповідно до чинного законодавства він може здійснюватись або відповідним підрозділом технічного забезпечення МВС, або Служби безпеки України. Детективи НАБУ технічно позбавлені можливості самостійно проводити прослуховування телефонних розмов. Тому доступ до інформації щодо осіб, які прослуховуються, отримують переважно співробітники СБУ. Враховуючи зазначене, детективи НАБУ при проведенні зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії взаємодіють з представниками Служби безпеки України, надсилаючи їм доручення за наявності рішення слідчого судді про таку можливість. Під час здійснення контролю за телефонними розмовами проводиться негласне спостереження, відбір і фіксація змісту телефонних бесід, а також іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний чи модемний зв'язок тощо), які передаються через відповідний телефонний канал зв'язку за допомогою спеціальних технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах [107]. В результаті проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії стає можливим встановити контакти особи, підозрюваної у незаконному збагаченні, фізичної особи або службової особи юридичної особи, яка набула у власність активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, факти, що засвідчують можливість фігуранта прямо чи опосередковано вчиняти щодо набутих активів дії, тотожні за змістом

здійсненню права розпорядження ними, заходи, що вживаються підозрюваною особою щодо приховування вчинення кримінального правопорушення.

Непроцесуальною формою взаємодії є спільна узгоджена діяльність детективів НАБУ з іншими правоохоронними органами та органами державної влади, яка передбачена відомчим законодавством та іншими положеннями, що не знайшли свого нормативного закріплення. Така взаємодія є допоміжною у досудовому розслідуванні незаконного збагачення, вчиненого особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, але не менш важливою, порівняно з іншими формами взаємодії.

До категорії непроцесуальних форм взаємодії належать обмін інформацією та досвідом між правоохоронними органами, а також вербальне спілкування детектива НАБУ з ревізорами, експертами або спеціалістами під час призначення експертиз, ревізій чи перевірок. Наведене включає в себе узгодження питань, які доцільно поставити перед експертом, погодження термінів проведення експертизи, визначення необхідних документів для її виконання. В додаток, до цієї форми взаємодії належать також проведення спільних семінарів, підписання меморандумів, організація колегій, навчань тощо. Таке спілкування, зокрема може включати усні консультації щодо формулювання питань, визначення необхідного переліку документів для перевірки, ревізії чи експертизи, координацію дій під час проведення перевірок і ревізій, а також використання інформаційно-аналітичних баз даних, таких як реєстри Національної поліції України чи митної служби [21, с. 141].

Залежно від суб'єктного складу органів, які перебувають у взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 368⁵ КК України, виокремлюємо відомчу та міжвідомчу взаємодію. Відомча взаємодія являє собою засновану на законі і спільності завдань у кримінальному судочинстві погоджену колективну діяльність підрозділів детективів НАБУ з іншими підрозділами бюро. В межах досудового розслідування незаконного збагачення детективи НАБУ взаємодіють з наступними підрозділами:

- інформаційно-аналітичними, що здійснюють збирання та аналіз інформації, у тому числі за завданням детективу – за участі зазначеного підрозділу встановлюється інформація, що міститься у відкритих джерелах та різноманітних реєстрах та базах даних, аналізується та встановлюються зв'язки між особою, підозрюваною у незаконному збагаченні та іншими особами, а також з активами, що є предметом незаконного збагачення;

- оперативно-технічні підрозділи, які залучаються до проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій з метою виявлення активів, що були предметом незаконного збагачення, а також осіб, прямо або опосередковано задіяних у цій діяльності;

- підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, зокрема, предметів незаконного збагачення.

Водночас, у досудовому розслідуванні незаконного збагачення більш розгалуженою є міжвідомча взаємодія. В ході досудового розслідування детективи НАБУ взаємодіють з низкою правоохоронних органів, зокрема, Офісом Генерального прокурора; Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою; Службою безпеки України; Національною поліцією України; НАЗК; Державною митною службою України; Державною прикордонною службою України; Державною податковою службою України; Антимонопольним комітетом України. Поряд з правоохоронними органами відбувається взаємодія також з іншими органами, які реалізують антикорупційну політику та громадськістю. Взаємодія з суб'єктами кожної із зазначених груп має свої особливості, що необхідно враховувати в роботі.

Так, в ст. 19¹ Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [118] викладені особливості взаємодії НАБУ з органами внутрішніх справ, Служби безпеки України та іншими правоохоронними органами. Зокрема, чітко закріплений порядок взаємодії у формі обміну оперативною інформацією щодо спільних заходів між зазначеними суб'єктами, який

здійснюється лише за письмовим розпорядженням керівників відповідних підрозділів.

Взаємодія з Національною поліцією України проявляється у двох формах: залучення працівників до проведення слідчих (розшукових) дій та супроводження кримінального провадження; використання баз даних та криміналістичних обліків для доказування обставин кримінального провадження (алфавітний; облік осіб за ознаками зовнішності; облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток; підроблені паспортні та інші документи (їх копії, зображення) та (або) відомості про них; облік злочинів відповідно до їх видів і груп; дактилоскопічний облік; підроблені печатки, друкарські форми та (або) відомості про них; печатки, друкарські форми та (або) відомості про них тощо).

Необхідно підкреслити, що взаємодія у межах першої з окреслених форм не вимагає оформлення процесуального документа у вигляді письмового доручення, оскільки залучення працівників оперативних підрозділів для проведення процесуальних дій розглядається як форма взаємодії між слідчими органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність та має організаційний характер [94]. Однак, така позиція Верховного Суду України частково суперечить положенням п. 1 Розділу VI «Виконання працівниками оперативного підрозділу органу, підрозділу поліції доручень слідчих (дізнавачів) про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій» Наказу МВС від 07.07.2017 р. № 575. Згідно з наведеним документом, «слідчий надає уповноваженим оперативним підрозділам поліції письмові доручення для виконання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій» [106].

Відносно другої форми взаємодії з Національною поліцією України, яка передбачає використання баз даних та криміналістичних обліків, слід зазначити, що згідно з Наказом МВС України від 03.08.2017 р. № 676 була створена інформаційно-комунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» [111]. До складу цієї системи увійшли

різноманітні підсистеми, які надають доступ до інформації щодо подій, правопорушень, осіб, об'єктів, документів, цінностей та іншого майна, що перебуває на обліку, а також до відомостей про взаємозв'язки між ними. Серед таких підсистем можна виділити: «Особа», «Розшук», «Пізнання», «Номерні речі», «Адміністративна практика», «Гарпун», «Доставлені», «Єдиний облік», «Кримінальна зброя», «Зареєстрована зброя», «ДТП», «Транспортні засоби, що розшукуються», «Культурні цінності», «Документ», «Домашній арешт», «Корупція», «Атріум», «Дактилоскопічний облік» [97, с. 123]. Дані, отримані з цих підсистем, сприяють створенню додаткових умов для підвищення результативності досудового розслідування фактів незаконного збагачення.

Іншим органом, з яким НАБУ співпрацює під час розслідування кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 368⁵ КК України, є Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП). Відповідно до ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» на САП покладено обов'язки щодо «здійснення нагляду за дотриманням законодавства під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, здійснюваного НАБУ, підтримання державного обвинувачення у відповідних справах, а також представництва інтересів громадян або держави в суді у випадках, передбачених законом, які пов'язані з корупційними чи іншими аналогічними правопорушеннями» [123].

Під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, які здійснюються НАБУ під процесуальним керівництвом САП, детективи НАБУ взаємодіють із прокурорами САП для забезпечення дотримання норм КПК України. Зокрема, детективи зобов'язані узгоджувати з прокурорами низку процесуальних документів, таких як: повідомлення про підозру, запити про міжнародну правову допомогу, клопотання щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, клопотання про відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів тощо. Ефективність такої взаємодії залежить від налагодження конструктивної співпраці між цими двома антикорупційними інституціями [72, с. 60].

Одночасно з процесуальною формою співпраці між НАБУ та САП, слід визнати доцільність використання також непроцесуальних форм взаємодії, таких як:

- проведення спільних міжвідомчих та координаційних нарад, а також засідань колегій правоохоронних органів;
- створення постійно діючих міжвідомчих робочих груп та розробка організаційних та методичних документів;
- обмін міжвідомчою статистичною та іншою важливою інформацією щодо стану боротьби з корупцією;
- розроблення та реалізація заходів, спрямованих на виявлення, припинення та запобігання корупційним правопорушенням;
- аналіз і впровадження ефективних практик;
- організація підготовки, навчання персоналу та підвищення їхньої професійної кваліфікації;
- залучення фахівців із числа учасників співпраці для надання методичних рекомендацій, консультацій та іншої підтримки у сфері боротьби з корупцією;
- організація спільних освітньо-практичних і наукових заходів (семінарів, круглих столів, конференцій), а також проведення моніторингових досліджень і соціологічних опитувань;
- підготовка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання;
- проведення переговорів для укладення відповідних угод, спрямованих на досягнення цілей, визначених законодавством України [28, с. 147-148].

Перераховані вище форми співпраці із САП недостатньо врегульовані законодавством. Водночас, в межах діяльності інших правоохоронних органів взаємодія зазвичай закріплюється як один із принципів, організаційних механізмів або функцій. З огляду на специфічний характер діяльності антикорупційної прокуратури, її статус, організаційні особливості та інші аспекти роботи, ці питання доцільно було б унормувати в окремому розділі закону. Такий підхід, дозволив би усунути недоліки чинної практики, коли

окремі положення розпорошені по різних частинах законодавчих актів, що знижує їх ефективність [28, с. 116].

Також в межах міжвідомчої взаємодії НАБУ співпрацює з низкою державних органів, що, при оптимальній побудові зазначеного процесу, дозволяє провести досудове розслідування максимально швидко та висунути звинувачення особі, що підозрюється у незаконному збагаченні. Одним з таких органів є Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА). Згідно з чинним законодавством, детективи НАБУ мають право у межах кримінального провадження звертатися до АРМА для виявлення та розшуку активів, таких як кошти, майно, майнові чи інші права, на які може бути накладено арешт [112]. У процесі виконання цього звернення АРМА співпрацює з органами досудового розслідування з метою забезпечення арешту знайдених активів, їхньої конфіскації або передачі в дохід держави у випадках визнання таких активів необґрунтованими. Окрім того, АРМА веде міжнародну співпрацю з відповідними органами іноземних держав, спрямовану на обмін досвідом та інформацією щодо виявлення, розшуку та управління активами [117].

Якщо під час виконання АРМА звернення НАБУ було встановлено ознаки правопорушень, не вказаних у ньому, то до НАБУ надсилається висновок, який є обов'язковим для розгляду. Взаємодія НАБУ з АРМА є особливо важливою, враховуючи таку характерну ознаку незаконного збагачення, як прагнення приховати його вчинення та те, що особа прагне маскувати або ж зробити недоступними для правоохоронних органів активи, що були придбані внаслідок вчинення досліджуваного кримінального правопорушення.

Законодавство передбачає, що НАБУ здійснює взаємодію з низкою державних органів, зокрема з Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національним агентством з питань запобігання корупції, органами Державної прикордонної служби, податкової та

митної служб, а також Державною службою фінансового моніторингу та іншими державними установами [118]. Крім того, НАБУ має право звертатися до цих органів для проведення в межах їх повноважень ревізій, перевірок та інших контрольних заходів, спрямованих на забезпечення дотримання законодавства України фізичними та юридичними особами.

Отже, одним з органів, з яким відбувається взаємодія, також є Державна служба фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг). Взаємодія виявляється у формі надання Держфінмоніторингом узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів та отримання ним від НАБУ інформації про хід розгляду таких матеріалів.

Узагальнені матеріали, які надає Держфінмоніторинг до НАБУ, містять дані про фінансові операції, що стали об'єктом моніторингу і за результатами аналізу яких у спеціально уповноваженого органу виникли підозри. Такі матеріали є джерелом інформації про обставини, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, та можуть слугувати підставою для початку досудового розслідування або проведення оперативно-розшукових заходів [105]. У таких матеріалах представлена інформація про фінансові операції або сукупність взаємопов'язаних операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, здобутих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму, розповсюдженням зброї масового знищення чи іншим кримінальним правопорушенням, не пов'язаним із легалізацією доходів або фінансуванням тероризму [113]. Під час підготовки таких матеріалів для аналізу фінансових операцій Держфінмоніторинг може залучати інформацію та документи, отримані від НАБУ.

Варто зазначити, що до НАБУ узагальнені матеріали надаються, якщо вони стосуються кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 191, 206², 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), а також низкою інших статей, серед яких і ст. 368⁵ за умов, передбачених ч. 5 ст. 215 КПК України. Окрім вказаної вище форми взаємодії між НАБУ та

Держфінмоніторингом відбувається обмін інформацією, подання та виконання запитів, створення спільних робочих груп.

Також при досудовому розслідуванні незаконного збагачення відбувається взаємодія з Державною аудиторською службою України, як органом державного фінансового контролю, який уповноважений проводити позапланову ревізію у разі надходження від НАБУ доручення щодо її проведення у підконтрольних установах (ті, що використовують кошти з бюджетів усіх рівнів) [121]. Варто зазначити, що сьогодні в КПК України відсутній процесуальний порядок призначення та проведення ревізії, що певним чином ускладнює організацію взаємодії, хоча у галузевому законі зазначена можливість передбачена. Сучасна практика правозастосування встановила такий порядок призначення ревізій: детектив НАБУ, узгодивши клопотання з прокурором САП, подає його до слідчого судді за територіальною підсудністю для отримання дозволу на проведення позапланової ревізії в рамках досудового розслідування. Після ухвалення судового рішення воно передається до органу державного фінансового контролю, який на його підставі приймає рішення про проведення ревізії. У разі відсутності судового рішення, але за наявності у зверненні НАБУ фактів, які свідчать про порушення законодавства, контроль за дотриманням якого здійснює орган державного фінансового контролю, така ревізія може бути включена до плану заходів державного фінансового контролю на наступний період [114].

Ми поділяємо думку, згідно з якою одним із важливих аспектів організації детективом процесуальної взаємодії з контролюючими органами є і непроцесуальна форма співпраці. Вона передбачає узгодження з відповідним органом, де планується проведення позапланової ревізії або перевірки, таких питань, як строки її здійснення та дата початку. Узгодження таких аспектів має значну вагу для забезпечення належної реалізації процесуальної форми взаємодії [21, с. 145].

За результатами ревізії, яку на вимогу НАБУ проводить Державна аудиторська служба України, складається акт ревізії, що відображає висновки

ревізора, який разом з додатками передається до НАБУ. Слід зазначити, що матеріали ревізії є важливим документом, у якому детально відображається інформація з кожного пункту програми перевірки. У ньому зазначається період, протягом якого здійснювалася перевірка, методи її проведення (суцільний чи вибірковий), а також перелік документів, які використовувалися під час перевірки. Крім того, матеріали містять висновки про наявність або відсутність порушень законодавства, розрахунок розміру збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, внаслідок виявлених порушень (якщо такі встановлено відповідно до законодавства), а також інші дані щодо діяльності й фінансового стану об'єкта перевірки, зокрема факти, що стосуються періоду ревізії. Інформація, викладена у матеріалах ревізії, може слугувати доказом існування активів, набуття яких здійснювалося юридичною особою за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Останнє, у свою чергу, стає можливим, якщо в акті ревізії містяться підтвердження про наявність певного майна у власності чи іншому праві володіння юридичної особи, що може свідчити про факт незаконного збагачення через використання юридичної особи як довірчого власника.

Внутрішньовідомча та міжвідомча взаємодії можуть бути ефективними лише за умови належного функціонування цього механізму, до якого належать:

- запровадження системи обміну інформацією, яка забезпечить доступ усіх слідчих підрозділів до даних про попередні або поточні розслідування стосовно одних і тих самих осіб чи організацій. Наведене дозволяє уникнення дублювання слідчих дій, обговорення шляхів вирішення конфліктних ситуацій та підвищення рівня міжвідомчої обізнаності;

- розробка та впровадження правил і процедур, які забезпечуватимуть ефективний обмін інформацією в рамках наявних внутрішньовідомчих та міжвідомчих форм співпраці. Такі інструменти, зокрема орієнтовані на підтримку інформаційного обміну на стратегічному рівні;

- запровадження підходу, який забезпечуватиме вирішення внутрішньовідомчих та міжвідомчих конфліктів виключно з урахуванням пріоритетів та потреб слідства;

- компетентним органам слід розглянути доцільність укладення письмових домовленостей, таких як меморандуми про взаєморозуміння або аналогічні угоди, які дозволять офіційно закріпити процедуру взаємодії [93].

Лише за умови чіткого функціонування усіх з вище зазначених елементів слід очікувати отримання швидкого та бажаного результату від міжвідомчої взаємодії в ході розслідування кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 368⁵ КК України.

Особливу увагу слід приділити взаємодії органів досудового розслідування з громадськістю. Згідно зі ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» [104], громадські об'єднання, їхні члени чи уповноважені представники, а також окремі громадяни, мають право повідомляти НАБУ про встановлені факти вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень. Проте, співпраця з громадськістю не обмежується лише отриманням таких повідомлень, оскільки існують, також й інші форми взаємодії, які сприяють ефективній боротьбі з корупцією.

В 2018 році була розроблена Стратегія комунікації у сфері запобігання та протидії корупції [128], яка визначила стратегічний напрям антикорупційної діяльності, провідне місце у якому відведено взаємодії з громадськістю. Головною метою визначено «спільну мобілізацію зусиль державних органів, органів місцевого самоврядування, бізнес-середовища, міжнародних організацій і представництв, засобів масової інформації та інститутів громадянського суспільства для забезпечення доступу до суспільно значущої інформації, підвищення прозорості діяльності державних установ, а також посилення громадського контролю над їхньою діяльністю та діями окремих посадовців. Задля реалізації поставленої мети необхідно створити ефективну систему інструментів та комунікаційних каналів, які дозволяють повідомляти про підозру у вчиненні корупційних дій, та забезпечити належний правовий і

фізичний захист осіб, які надають інформацію про можливі корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення»» [128]. Тобто, інформуванню громадськості про факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень відведена важлива роль. Активізація цього процесу забезпечуватиме НАБУ можливість оперативніше реагувати на зазначені факти та більш ефективно здійснювати досудове розслідування.

Враховуючи викладене пропонуємо під взаємодією органу досудового розслідування, який здійснює розслідування кримінального провадження, відкритого за ознаками кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 368⁵ КК України, розуміти спільну діяльність слідчих та оперативних підрозділів, спеціалістів, експертів та інших службових осіб органів державної влади, підприємств, установ, організацій, яка здійснюється під керівництвом детектива НАБУ та полягає у встановленні та доказуванні обставин стосовно особи, яка здійснила незаконне збагачення, події, яка стала основою для цього правопорушення, об'єкту, що виступає предметом незаконного збагачення, а також інших обставин, важливих для оперативного, повного та об'єктивного розслідування.

Висновки до розділу 2

Обставинами, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування є систематизовані на основі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які як включаються у предмет та межі доказування, так і подекуди виходять за їх межі, встановлення яких забезпечує повне та всебічне дослідження предмета доказування, що необхідні для реалізації завдань кримінального провадження, під час його досудового розслідування та судового розгляду.

На підставі аналізу викладених в криміналістичній літературі наукових положень, положень чинного кримінального та кримінального процесуального

законодавства, а також результатів вивчення матеріалів слідчо-судової практики, доцільно обставини, що підлягають встановленню в ході розслідування незаконного збагачення, угрупувати таким чином:

- обставини щодо особи, яка вчинила незаконне збагачення;
- обставини щодо події незаконного збагачення;
- обставини щодо предмету незаконного збагачення;
- інші обставини.

Розкрито зміст кожної групи обставин, окреслені процесуальні засоби їх встановлення.

Аналіз наукової літератури та емпіричних даних, зокрема результатів узагальнення матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення незаконного збагачення, а також результати опитування практичних працівників, дають підстави дійти висновку про те, що на початковому етапі розслідування цих злочинів можуть сформуватись наступні типові слідчі ситуації:

1. Відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка здійснена НАЗК.
2. Відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка здійснена НАЗК за повідомленням інших органів та підрозділів щодо можливого незаконного походження активів, якими розпоряджається особа, або члени її родини.
3. Відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки працівником правоохоронного органу електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.
4. Відомості про подію кримінального правопорушення отримані в результаті виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

5. Відомості про незаконне збагачення, виявлені внаслідок поширення через засоби масової інформації даних щодо аналізу матеріального стану та витрат особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також їхніх родичів, що отримані громадськими організаціями, окремими активістами, журналістами або шляхом їхніх звернень до правоохоронних органів.

Визначено першочергові завдання та процесуальні засоби їх вирішення у кожній запропонованій типовій слідчій ситуації.

Вважаємо, що взаємодія органу досудового розслідування з іншими правоохоронними органами, органами, що реалізують державну антикорупційну політику (НАЗК, Державна служба фінансового моніторингу та ін.) та громадськістю на початковому етапі розслідування незаконного збагачення може бути класифікована за наступними критеріями:

- залежно від правової регламентації – процесуальна і непроцесуальна форми взаємодії;
- залежно від ступеня залучення до процесу розслідування працівників суб'єкту, з яким відбувається взаємодія – безпосередня та опосередкована взаємодія;
- залежно від суб'єктного складу, які перебувають у взаємодії – внутрішньовідомча та міжвідомча взаємодія.

Розглянуто особливості взаємодії НАБУ з відповідними підрозділами технічного забезпечення МВС та СБ України, іншими підрозділами Бюро (інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні та ін.), Національною поліцією України, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Державною службою фінансового моніторингу України, а також з громадськістю.

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

3.1. Організація і тактика слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення

Розслідування випадків незаконного збагачення на досудовій стадії, згідно з процедурою, встановленою статтею 214 КПК України, починається з моменту внесення відповідної інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Попри наявність наукових дискусій щодо визначення меж початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, серед фахівців існує спільна думка про його ключове значення для всього процесу розслідування. Як слушно зазначає А. Мазур, «саме на початковому етапі формується загальний напрям розслідування, висуваються та перевіряються перші слідчі версії, а також плануються подальші дії. Виходячи з первинної інформації, результатів її перевірки та логічного аналізу, орган досудового розслідування визначає пріоритетні завдання, розробляє стратегію й координує увесь подальший процес розслідування» [65, с. 435].

Пізнавальна та пошукова діяльність суб'єкта розслідування на початковому етапі розслідування незаконного збагачення спрямована на отримання й перевірку доказів, які б вказували на характер джерела походження активів (законний чи незаконний), що можуть бути предметом незаконного збагачення. Тобто основна мета початкового етапу розслідування, що, відповідно, визначає тактичне та організаційне забезпечення дій суб'єкта розслідування на початковому етапі, – встановлення джерела походження активів. Разом з тим, тактичне забезпечення всіх процесуальних дій та організаційних заходів повинно враховувати необхідність подолання активної протидії з боку учасників кримінального провадження.

Збирання доказів стороною обвинувачення відповідно до положень ст. 93 КПК України здійснюється через проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також шляхом витребування та отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб різноманітних речей, документів, інформації, висновків експертів, матеріалів ревізій та актів перевірок. Крім того, передбачено проведення інших процесуальних дій, визначених положеннями КПК України [58].

Враховуючи обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні незаконного збагачення, а також типові слідчі ситуації, визначені нами раніше, можна виділити слідчі (розшукові) дії, які, на наш погляд, є найбільш дієвими засобами отримання та перевірки доказів на початковому етапі розслідування даного кримінального правопорушення. До них належать: допити, у першу чергу, свідків (в тому числі, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), слідчі огляди (документів, комп'ютерних даних, приміщень, місцевості, транспортних засобів), обшуки (зокрема, службового приміщення, житла), проведення експертиз.

Обґрунтованою, на нашу думку, є позиція В. П. Бахіна та В. К. Весельського, котрі надають допиту центральне значення у процесі збору інформації про обставини правопорушення. Науковці, відтак наголошують, що «успішність допиту та його значення для розслідування загалом залежить від професійної компетентності слідчого, зокрема, його здатності тактично правильно організувати та проводити допит» [13, с. 4].

При допиті свідків предметом допиту слід визначити коло обставин щодо джерел походження набутих активів, а також способів приховування такого набуття, які можуть маскуватися під законні дії (здійснення підприємницької діяльності близькими особами, спадкування активів, отримання їх у подарунок, накопичення активів протягом певного періоду родичами та ін.) [139, с. 27–28].

В ході підготовки до проведення допитів свідків необхідно зважати на те, що здебільшого свідками у цій категорії кримінальних проваджень виступають

особи з близького оточення особи, запідозреної у набутті нею певних активів: родичі, друзі, знайомі, співробітники (в тому числі такі, що знаходяться у службовому підпорядкуванні) [163, с. 158-162]. Тому свідки, здебільшого, є певним чином зацікавленими особами у протидії розслідуванню незаконного збагачення, і цей факт необхідно враховувати при підготовці до проведення допиту цієї категорії осіб.

Сутність тактичного забезпечення допиту свідків буде полягати в застосуванні такої сукупності тактичних прийомів (тактичної комбінації), яка дозволить отримати від свідків об'єктивні показання щодо предмету допиту, визначеного характером активів, щодо законності джерела походження яких у суб'єкта розслідування наявний обґрунтований сумнів.

Тому при підготовці до проведення допиту свідків у цій категорії кримінальних проваджень необхідно, перш за все, ретельно та всебічно вивчити особу допитуваного свідка: її соціальний статус та вид професійної діяльності; ступінь родинних чи дружніх зв'язків (в тому числі залежних) від особи, відносно якої існують відомості щодо можливого незаконного її збагачення, чи членів її родини; життєвий досвід та факти біографії; рівень та спосіб життя, який підтримує особа та її родина (за наявності). Така інформація дозволить суб'єкту розслідування правильно побудувати хід допиту та встановити психологічний контакт з допитуваною особою [13, с. 6-7].

На підготовчому етапі допиту свідків також важливо визначитися з місцем проведення допиту. І, хоча відповідно до положень КПК України, допит може проводитися як за місцем проведення досудового розслідування, так і в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати, ми схилиємося до думки, що з точки зору тактичної переваги, ефективним буде проводити допит свідків саме за місцем розташування органу досудового розслідування. Зазначене забезпечить можливість суб'єкту розслідування бути «власником ситуації» та побудувати хід допиту відповідно до його плану, а не в умовах пристосування до ситуації та обстановки допиту.

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати:

- що їм відомо про активи, джерело походження яких встановлюється;
- за яких умов та обставин особа набула ці активи;
- що їм відомо про осіб (особу), що сприяли такому набуттю;
- чи були здійснені якісь правочини з метою приховання набуття особою активів, джерело походження яких встановлюється;
- яка роль самого свідка у процесі набуття особою таких активів чи приховання набуття;
- якого роду стосунки у свідка з особою, відносно якої наявні підозри щодо її незаконного збагачення тощо.

Враховуючи певну зацікавленість свідків у результатах розслідування, логічно передбачати їх активну чи пасивну протидію розслідуванню, в тому числі в процесі надання показань під час допиту. З метою подолання такої протидії при проведенні допиту та при підготовці до допиту доречно розробити тактичну комбінацію, яка б включала в себе наступні тактичні прийоми маскування цілей допиту: створення у допитуваної особи враження поінформованості суб'єкта розслідування про обставини правопорушення, освіження пам'яті допитуваної особи, демонстрація доказів [13].

Сукупність таких прийомів у вигляді логічно побудованої та реалізованої в ході допиту тактичної комбінації дозволить суб'єкту розслідування отримати максимальний обсяг показань щодо предмету допиту.

Слід звертати увагу на наступні обставини, що притаманні повідомленню свідками неправдивих відомостей в ході допиту:

- 1) суперечності між повідомленою інформацією про будь-яку обставину і даними з цього приводу з інших джерел. Наприклад, свідок, який придбав нерухомість, але фактично відбулося приховане незаконне збагачення іншої особи, шляхом юридичного оформлення майна іншої (як правило, близької) особи, не пам'ятає вартості набутого майна, місце знаходження нотаріуса, що посвідчував договір купівлі-продажу тощо;
- 2) повідомлення особою різних даних про одну й ту саму обставину;

- 3) неконкретність, невизначеність показань, що повідомляються;
- 4) збіг у найдрібніших деталях показань декількох осіб про одну й ту ж обставину;
- 5) наявність у показаннях фраз, висловів, термінів, що не відповідають рівню розвитку, соціальному становищу, способу життя допитуваного;
- 6) ухилення від відповіді на пряме запитання. *Так, наприклад, у кримінальному провадженні, відкритому за ст. 368⁵ КК України, в ході допиту в якості свідка, 67-річна матір особи, підозрюваної у незаконному збагаченні, пенсіонерка, що набула у власність нерухоме майно – нежитлове приміщення, не змогла відповісти на пряме запитання слідчого щодо мети такого набуття.*

Також необхідно звертати увагу про повідомлення допитуваної особи про фактичні дані, що не відповідають матеріальному становищу цієї особи, її звичкам, способу життя. Такими фактичними даними є, наприклад, набуття особою старшого віку значної кількості нерухомих об'єктів за відносно короткий проміжок часу, автомобілів, зокрема спортивних, брендovаних товарів, елітного відпочинку, повідомлення про набуття та накопичення цінних паперів, криптовалюти тощо.

Звичайно, що враховуючи ступінь залученості свідків до процесу набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, у показаннях свідків будуть наявні протиріччя.

Ефективним засобом усунення протиріч та викриття неправдивих показань є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, який теж проводиться на початковому етапі розслідування незаконного збагачення.

Зокрема, І. А. Жалдак, аналізуючи природу одночасного допиту двох або більше осіб, які вже були допитані, визначає його ключові завдання. Серед них: перевірка достовірності свідчень кожного учасника; створення умов, які ускладнюють або унеможливають надання свідомо неправдивих свідчень; виправлення помилкових суджень у свідченнях учасників; отримання більш детальної інформації про розслідувану подію; запобігання узгодженню

свідчень між учасниками; протидія залякуванню або іншому неправомірному психологічному тиску з боку одного учасника на іншого [36, с. 59].

Беручи до уваги специфіку одночасного допиту двох чи більше осіб, які раніше вже надавали свідчення, погоджуємося з думкою науковців, що під час планування та проведення такого допиту на початковій стадії розслідування фактів незаконного збагачення необхідно враховувати його характерні особливості:

1. Ціллю одночасного допиту двох або більше осіб, які раніше вже давали свідчення, є встановлення причин розходжень у їхніх показаннях та вирішення конкретних протиріч, які зазвичай стосуються лише певної частини інформації про злочин. Зазвичай, така інформація отримується в ході допиту від чітко визначених законодавством учасників кримінального провадження, таких як свідки, потерпілі чи підозрювані;

2. Одночасний допит двох або більше осіб, які раніше надавали свідчення, є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на отримання доказової інформації, яка нерідко суттєво відрізняється від даних, здобутих під час попередніх допитів свідків, потерпілих чи підозрюваних;

3. Проведення одночасного допиту двох чи більше осіб, які вже були допитані, суттєво відрізняється від звичайного допиту, оскільки активну участь у ньому беруть одразу кілька раніше допитаних осіб;

4. Проведення одночасного допиту двох або більше осіб, які раніше вже були допитані, має свою специфічну тактичну особливість, зокрема під час такого процесу використовуються прийоми впливу на особу, що найбільш ефективно відповідають принципам психологічного протистояння та характерні саме для такого виду допиту;

5. З точки зору психології, одночасний допит двох чи більше осіб, які вже раніше допитувалися, має свої відмінності від інших слідчих (розшукових) дій. Він виступає одним із найефективніших інструментів взаємного психологічного впливу між учасниками. Взаємодія між слідчим, прокурором і особами, залученими до одночасного допиту, утворює цілісну систему

інформаційної та психологічної взаємодії, управління та контроль за якою є основним завданням суб'єкта розслідування;

б. Особливістю впливу під час одночасного допиту двох чи більше осіб, які вже раніше допитувалися, є участь одного з них, чий свідчення (*ефект присутності*) можуть викрити іншого учасника в умовах конфлікту або ж сприяти відновленню забутих фактів у *безконфліктній ситуації* [78, с. 5-6].

Відповідно до діючих кримінальних процесуальних норм, суб'єкт розслідування не обмежений щодо кількості осіб, яких можна одночасно допитати. Тому вже на етапі планування та підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії необхідно враховувати кількість осіб, що будуть одночасно допитуватися та обирати відповідну тактику.

Дослідники наводять переконливі аргументи на підтримку доцільності обмеження кількості учасників одночасного допиту до двох осіб, серед яких:

- високий ризик того, що слідчий або інший суб'єкт розслідування може втратити контроль над перебігом слідчої (розшукової) дії;
- трансформація мети одночасного допиту, що може призвести до виникнення сумнівів у достовірності власних свідчень у особи, яка надає правдиву інформацію;
- обмеження свободи вираження думок [36, с. 106-107].

Беручи до уваги наведені аргументи, доцільно підтримати рекомендацію, згідно з якою оптимальна кількість учасників одночасного допиту не повинна перевищувати трьох осіб. Збільшення числа осіб, які беруть участь в одночасному допиті, може бути виправданим лише у виняткових випадках, зумовлених особливостями слідчої ситуації. Такі випадки потребують ретельного планування та здійснення комплексних організаційно-тактичних заходів з боку суб'єкта розслідування для досягнення ефективного результату даної слідчої дії [36, с. 106-107].

Разом з тим, при розслідуванні незаконного збагачення взагалі та наявності протиріч у показаннях свідків на початковому етапі розслідування при обранні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб як засобу

усунення таких протиріч та викриття учасника провадження, який надає неправдиві показання, суб'єкту розслідування необхідно враховувати ступінь співзалежних відносин між такими учасниками. Адже наявність родинних, службових субординаційних зав'язків, або певної економічної залежності між такими учасниками може негативно вплинути на результати одночасного допиту вже допитаних осіб і створити зовсім протилежну ситуацію: особа, показання якої підтверджувалися іншими наявними фактичними даними, змінить свої показання під впливом учасника, достовірність показань якого викликала сумніви.

Тому проведенню одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб повинно передувати ретельне вивчення матеріалів провадження та особистостей учасників з метою не лише підготовки до проведення допиту, а й виявлення тактичного ризику, пов'язаного з виникненням описаної ситуації. У випадку виявлення такого ризику суб'єкту розслідування слід відмовитися від одночасного допиту таких учасників провадження та обрати інший засіб усунення протиріч та викриття неправдивих показань, наприклад, додатковий або повторний допит окремих учасників, проведення експертиз, проведення інших процесуальних дій.

На початковому етапі розслідування незаконного збагачення показання свідків є вагомим джерелом доказів і, разом з тим, – фактичною підставою для прийняття рішення про проведення інших слідчих (розшукових) дій, зокрема, обшуку, огляду, проведення експертиз.

Саме тому одним із важливих завдань слідчого на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є встановлення і допит іншої групи свідків – тих, хто не перебуває у близьких, сімейних стосунках з підозрюваною у незаконному збагаченні особою, у службовому підпорядкуванні чи іншій залежності. Такими свідками можуть бути особи із числа сусідів підозрюваного чи його близьких осіб (батьків, повнолітніх дітей тощо), ріелторів, працівників автосалонів тощо, що могли бути свідками номінальної участі так званого «власника» активів і реальної, активної участі підозрюваної особи у виборі

об'єкта, в подальшому набутому у власність, підготовці до укладення, наприклад, угоди «купівлі-продажу» рухомого або нерухомого майна.

Щодо допиту нотаріусів в якості свідків, що можуть володіти важливою інформацією про участь реального набувача активів, що є предметом незаконного збагачення, то відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 65 КПК України, вони не можуть бути допитані як свідки. Проте, згадане положення не поширюється на нотаріусів, які відповідно до Закону України «Про нотаріат» [119] припинили нотаріальну діяльність.

Допит свідків цієї категорії – ймовірно не заінтересованих у результатах кримінального провадження – проводиться, як правило, в умовах безконфліктних слідчих ситуацій допиту. Головним завданням слідчого в цих ситуаціях допиту є скласти детальний план допиту з деталізацією предмету допиту та отримати максимально повні показання. Слід зауважити, що такі особи здебільшого повідомляють достовірну інформацію, але з власної ініціативи за межі поставленого питання не виходять, навіть на відкриті питання слідчого відповідають достатньо лаконічно, без зайвої деталізації. Тож результати допиту таких свідків здебільшого залежить від підготовки до допиту, його планування, особливо у частині підготовки запитань, які мають бути поставлені, з тим, щоб охопити ними весь запланований предмет допиту.

Щодо допиту особи, відносно якої розслідується кримінальне провадження за ст. 368⁵ КК України, то зважаючи на її особливості, що були висвітлені нами у підрозділі 1.3 дослідження, вважаємо її допит на початковому етапі розслідування передчасним. Як правило, особи, відносно яких розслідуються злочини корупційної спрямованості, до яких відноситься і незаконне збагачення, створюють в ході проведення допиту несприятливі для слідчого конфліктні ситуації допиту – дають неправдиві показання або відмовляються від дачі показань у статусі підозрюваної особи. Саме тому, на наш погляд, доцільною є практика органів досудового розслідування проводити допит таких осіб на подальшому етапі розслідування, коли у слідчого наявна певна сукупність доказів винуватості допитуваної особи і він може

використовувати певні докази в межах тактичних комбінацій допиту (пред'явлення доказів, їх копій, оголошення фрагментів показань раніше допитаних осіб тощо). Варто зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить обов'язкової вимоги щодо проведення допиту після повідомлення особі про підозру, як це мало місце за КПК України 1960 р. Отже слідчий може обирати час допиту підозрюваної особи на власний розсуд, виходячи із тактичних міркувань та ситуації розслідування.

У зв'язку з тим, що суб'єктами вчинення кримінально протиправних діянь при розслідуванні незаконного збагачення є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, нерідко вже на початковому етапі розслідування виникає необхідність в дослідженні матеріальної обстановки службових приміщень (кабінетів) таких осіб з метою виявлення речей і документів, пов'язаних з подією правопорушення. Причому, як з огляду на практику Європейського суду з прав людини [81], імплементовані у вітчизняну судову практику [77], так і з урахуванням протидії осіб, що вчиняють кримінально протиправні діяння, таке обстеження має примусовий характер, а тому реалізується виключно в ході обшуку.

Аналізуючи обшук службового кабінету як дієвий інструмент збирання доказів, П. Є. Антонюк та Н. О. Кононенко наголошують на важливості не лише суворого дотримання процесуальних норм під час проведення слідчих (розшукових) дій, але й врахування криміналістичних рекомендацій, спрямованих на організаційно-тактичне забезпечення ефективності відповідних доказових заходів [5, с. 210].

Науковці підкреслюють, що для забезпечення процесуальної допустимості доказів, зібраних під час обстеження службового кабінету, першочерговими завданнями слідчого на етапі підготовки є забезпечення правомірності проведення обшуку, що включає отримання ухвали слідчого судді у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України, з дотриманням вимог, встановлених статтями 234 та 235 КПК України [5, с. 211].

Слушною також виглядає рекомендація щодо врахування можливості проведення особистого обшуку осіб, що перебувають в приміщеннях (службових кабінетах), на обшук яких наявна ухвала слідчого судді [5, с. 211]. На наш погляд, саме ця обставина – наявність особи у своєму робочому кабінеті – може стати визначальним фактором при визначенні дати та часу проведення обшуку службового кабінету особи, за фактом незаконного збагачення якої проводиться розслідування.

Проведений аналіз особи, яка вчинила правопорушення, пов'язане з незаконним збагаченням, а також дослідження мети та організаційно-тактичних аспектів обшуку службового кабінету під час розслідування такого кримінального діяння, свідчать про доцільність врахування розроблених криміналістичних рекомендацій. Зокрема, за можливості, наданої законодавством, рекомендується проводити обшук службового кабінету у присутності посадової особи, яка ним користується. Зазначене дозволяє здійснити особистий обшук зазначеної особи для виявлення об'єктів, пов'язаних із подією правопорушення. До того ж, така особа може виступати додатковим джерелом інформації:, зокрема спостереження за її поведінкою та реакцією на дії та висловлювання представників правоохоронних органів може надати цінні орієнтири для подальшого пошуку [5, с. 211-212].

Таким чином, якщо обшук здійснюється за присутності користувача службового кабінету, доцільно розпочати з особистого огляду цієї особи. При цьому, необхідним є забезпечення дотримання вимог, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, стосовно відповідності статі учасників зазначеної процесуальної дії.

Під час проведення обшуку важливо звертати увагу на реакції та поведінку особи, в кабінеті якої здійснюється ця слідча дія, особливо при використанні тактичного методу, відомого як «словесна розвідка». Реакція особи на дії та слова суб'єкта розслідування, що проводить обстеження кабінету, можуть зорієнтувати щодо напрямів пошукової діяльності.

Вчені-криміналісти справедливо зазначають про такий проблемний аспект при проведенні обшуку, як застосування примусу, оскільки кримінальним процесуальним законом не визначені межі його правомірності.

Так, доцільно врахувати рекомендації щодо залучення до проведення обшуку службового кабінету спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, які відповідають за примусове виконання слідчих (розшукових) дій. Водночас, необхідно зазначити про участь таких підрозділів як у клопотанні слідчого (прокурора, детектива), так і в ухвалі слідчого судді на проведення обшуку. Такий підхід гарантує законність використання примусових заходів під час виконання обшуку [5, с. 212].

Процесуальною вимогою щодо проведення обшуку за ухвалою слідчого судді є обов'язкова фіксація його ходу та результатів за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України). Записи, зроблені за допомогою аудіо- та відеозаписувальних пристроїв у ході проведення обшуку, обов'язково додаються до протоколу як його невід'ємна частина (ч. 2 ст. 104 КПК України). Зважаючи на таку вимогу законодавця, доречним, на наш погляд, буде залучення спеціаліста для надання технічної допомоги при проведенні обшуку службового кабінету. Залучення спеціаліста, як й інші зазначені нами аспекти, суб'єкт розслідування повинен врахувати при підготовці та плануванні обшуку службового кабінету, якщо в цьому виникає необхідність.

На початковому етапі розслідування незаконного збагачення, як правило, не виникає необхідності проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, за фактом можливого незаконного збагачення якої здійснюється кримінальне провадження. Такі обшуки проводяться на подальшому етапі і спрямовані здебільшого на вилучення активів, незаконне джерело походження яких встановлено на початковому етапі розслідування незаконного збагачення.

Після проведення обшуку слідчому необхідно проаналізувати здобуті докази та забезпечити їх належне збереження. Відповідно до законодавства, якщо під час обшуку, здійсненого на підставі ухвали слідчого судді згідно зі ст. 235 КПК України, було тимчасово вилучено майно, слідчий або прокурор

зобов'язані протягом 48 годин подати клопотання про накладення арешту на це майно. У разі недотримання цього строку вилучене майно повинно бути негайно повернене особі, у якої його вилучено (ст. 171 КПК України).

З приводу обов'язку суб'єкта розслідування забезпечити збереження отриманих доказів, справедливим вбачається зауваження, що висловлюються низкою науковців та практиків щодо відсутності закріпленого в КПК України порядку проведення саме обшуку службового кабінету особи на підставі ухвали слідчого судді. Таким чином, процедура проведення обшуку такого характеру визначається виключно на основі судової практики. У зв'язку з чим, також не проводиться чітке розмежування об'єктів, вилучених під час обшуку службового кабінету, на різні категорії, включаючи майно, документи та інші предмети [5, с. 213].

В такому контексті підтримуємо позицію дослідників, які зазначають, що під час обшуку в службових приміщеннях організацій, установ чи підприємств державної та комунальної форми власності можуть бути вилучені такі об'єкти, як паспорти, інші документи, що посвідчують особу, фінансова звітність юридичних чи фізичних осіб тощо. Такі об'єкти за своєю природою не належать до категорії майна. Отже, для забезпечення процесуальної допустимості отриманих доказів слідчий або прокурор має протягом 48 годин звернутися до суду не з клопотанням про арешт, а з клопотанням про тимчасовий доступ до відповідних речей та документів.

Ще одним дієвим інструментом для збору доказів на початковій стадії розслідування випадків незаконного збагачення є *огляд*, що являє собою процесуальну дію, спрямовану на виявлення та документування інформації, яка стосується обставин скоєння кримінального правопорушення. Причому, зважаючи на природу предмету кримінально протиправного посягання, об'єктом огляду можуть бути: приміщення різного призначення, місцевість, речі, документи, а також комп'ютерні дані.

Одним із об'єктів огляду на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є паперові документи різного змісту та форми:

договори, накази, розпорядження, акти виконаних робіт, протоколи засідань, посвідчення особи, нотаріальні документи, документи, що посвідчують право власності або набуття спеціальних прав, грошові купюри тощо.

Такі паперово-документо-речові докази можуть бути долучені до матеріалів провадження в різний спосіб:

- бути вилученими в ході обшуку, проведеного за ухвалою слідчого судді,
- бути вилученими в ході тимчасового доступу до речей і документів,
- бути вилученими в ході огляду,
- бути отриманими слідчим, прокурором як відповідь на запит до підприємств, установ, організацій різної форми власності,
- бути отриманими в ході здійснення негласних слідчих (розшукових) дій,
- бути долученими до протоколів інших слідчих (розшукових) дій (допит) тощо.

На наш погляд, зважаючи на суспільну небезпеку розслідуваного злочину та заходів, до яких може вдаватися особа, за фактом незаконного збагачення якої відкрите кримінальне провадження, суб'єкту розслідування необхідно мінімізувати кількість учасників огляду паперових документів з метою унеможливлення розголошення їх змісту.

Тому у разі, коли паперові документи виявляються під час обшуку або огляду приміщень та місцевості, що не перебувають у приватному володінні осіб, доцільно не проводити їх огляд в ході цих слідчих (розшукових) дій, а лише вилучення та долучення до протоколів процесуальних дій. А безпосередньо огляд самих документів провести окремо, керуючись порядком, встановленим кримінальним процесуальним законом.

Так, законодавець передбачає проведення огляду об'єктів, які не є житлом або іншим приватним володінням, без залучення понятих (ст. 223 КПК України). Вважаємо, що на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, під час якого пошукова діяльність суб'єкта розслідування

спрямована на максимальне збирання доказів, важливим фактором у подоланні протидії розслідуванню, є недопущення ознайомлення зі змістом документів сторонніх осіб, на яких може вчинитися вплив особою, законність набуття активів якою перевіряється в ході розслідування.

Тому при проведенні огляду документа, на нашу думку, доречно не залучати понятих. А щоб уникнути в подальшому сумнівів щодо об'єктивності проведеного огляду документів, суб'єкт розслідування може застосувати технічні засоби фіксації та провести звуко- та відеозапис ходу огляду документів.

Зокрема, Є. С. Хижняк пропонує під час огляду документу починати аналіз із визначення призначення, вивчення основного тексту та написів, що містяться на ньому. До того ж, у процесі роботи рекомендується звертати увагу на зовнішній вигляд та стан, реквізити, а також аналізувати лицьову та зворотну сторони, краї документа та відповідність змісту передбаченій меті. А у разі виникнення сумнівів щодо автентичності, науковець радить ознайомитися із зразком аналогічного достовірного документа [157, с. 209].

Доцільною, на наш погляд є також думка науковця щодо використання системного підходу під час аналізу інформаційної складової документа [157, с. 210]. Суть цього підходу полягає в необхідності розглядати документ у взаємозв'язку з іншими документами та доказами, що дає змогу сформулювати цілісне уявлення про обставини незаконного збагачення. Аналіз змісту одного документа окремо від інших фактичних даних ускладнює встановлення його значущості для з'ясування обставин кримінального провадження.

Крім того, під час огляду паперових документів різної природи необхідно дотримуватись загальних криміналістичних рекомендацій щодо поводження з документами, спрямованими як на мінімізацію залишення власних слідів, не пов'язаних з подією правопорушення, так і збереження документів та всіх інформаційних полів, що вони містять, для подальших експертних досліджень.

Аналіз наявних рекомендацій дозволяє виділити основні положення роботи з паперовими документами:

- огляд документів проводити в гумових рукавичках,
- використовувати технічні засоби для огляду документа: криміналістичні лупи, освітлювачі, ультрафіолетові та інфрачервоні випромінювачі,
- не застосовувати руйнівні методи при огляді окремих реквізитів та документів в цілому,
- не згинати та не прошивати документи, не скріплювати складові документа за допомогою степлерів тощо,
- не робити помітки на документах, навіть графітним олівцем, а в разі необхідності такі помітки робляться на упакованні,
- слідкувати за станом поверхні, на яку кладеться документ в ході огляду, не допускати його контакту з забрудненою або вологою поверхнею,
- упаковувати документи в окремі паперові конверти відповідного розміру,
- пояснювальний напис на паперові конверти наносити виключно перед розміщенням документа,
- зберігати оглянуті документи в сухому приміщенні в надійному місці (сейфі).

Дотримання таких криміналістичних рекомендацій, на наш погляд, забезпечить можливість подальшого дослідження паперових документів при проведенні різних класів судових експертиз.

У процесі розслідування фактів незаконного збагачення, особливо на його початковому етапі, з метою забезпечення належної процесуальної якості зібраних доказів важливим є чітке розуміння суб'єктом розслідування відмінностей між такими категоріями, як: «електронний документ», «комп'ютерні дані» (узагальнена концепція для будь-якої інформації, зафіксованої в цифровій формі, яка використовується в кримінально-процесуальному законодавстві), а також «копії інформації, що зберігається в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, або їх складових частинах».

Відповідно до статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ являє собою документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних і містить усі обов'язкові реквізити, що визначають його юридичну значущість. Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону під обов'язковими реквізитами електронного документа законодавець має на увазі обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили [98]. Визначаючи в такий спосіб електронний документ, законодавець також встановлює порядок електронного документообігу, тим самим, чітко відмежовуючи електронний документ від будь-якого документа в електронній формі.

Поділяємо обґрунтовану позицію М. В. Гуцалюка та П. Є. Антонюк, які зазначають, що законодавство чітко розмежовує поняття «електронний документ» та загальне поняття документа, відокремлюючи їх від комп'ютерних даних. Згідно з частиною 3 статті 99 Кримінального процесуального кодексу України, відображення електронного документа прирівнюється до оригіналу документа і має таку ж юридичну силу [4, с. 40]. Крім того, відповідно до частини 4 статті 99 КПК України, суд визнає як оригінал документа копії інформації, зокрема комп'ютерних даних, отриманих із інформаційних (автоматизованих) систем, електронних комунікаційних систем або інформаційно-комунікаційних систем та їх складових. Такі копії мають бути виготовлені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста [58].

Зазначені положення кримінального процесуального законодавства визначають різний порядок дій суб'єкта розслідування щодо збирання фактичних даних, зафіксованих у цифровій формі.

Зокрема огляд комп'ютерних даних – відносно новий об'єкт огляду – ускладнюється не лише відсутністю чітко регламентованої кримінальним процесуальним законом процедури такого огляду, але й невизначеністю на рівні відповідних нормативно-правових актів самого поняття «комп'ютерні

дані», на що звертають увагу як вчені, так і практичні працівники правоохоронних органів [9, с. 35].

Цілком слушною є думка про те, що на сьогоднішній день розслідування будь-яких кримінальних правопорушень нерозривно пов'язане із застосуванням цифрової (електронної) інформації. У сучасну епоху інформатизації всіх сфер суспільного життя така інформація, яка може містити дані про обставини вчинення правопорушення та бути важливою для його розслідування, включає не лише електронні документи, аудіо-, фото- чи відеоматеріали із соціальних мереж, але й значний обсяг інформації, пов'язаної з функціонуванням телекомунікаційних, мережевих і супутникових систем. Сюди можна віднести роботу систем штучного інтелекту, охоронних і пропускних механізмів, платіжних терміналів, навігаційних засобів, а також інформаційні ресурси у вигляді реєстрів та інших баз даних. З огляду на специфіку електронної (цифрової) інформації, дані, що зафіксовані у такому форматі, поряд із традиційними доказами, повинні відповідати критеріям належності та допустимості для встановлення фактів і обставин, які мають значення для кримінального провадження. Вказане, своєю чергою, потребує чіткого визначення процесуального статусу такої інформації, а також регламентації порядку її збирання, аналізу та перевірки [26, с. 120].

Таким чином, збираючи докази на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, суб'єкт розслідування повинен чітко розуміти природу фактичних даних, чітко дотримуватися встановленої процесуальної процедури їх збирання в ході проведення слідчих (розшукових) дій, обираючи таку тактичну складову їх забезпечення, що гарантуватиме ефективний результат у вигляді зібраних належних і допустимих доказів.

3.2. Інші процесуальні дії, що проводяться на початковому етапі розслідування незаконного збагачення

На початковому етапі розслідування справ, пов'язаних із незаконним збагаченням, важливим елементом забезпечення ефективності кримінального провадження є застосування заходів, спрямованих на отримання доступу до речей і документів. Одним із таких ключових механізмів виступає тимчасовий доступ, який дозволяє зібрати необхідні докази та закласти основу для подальшого розслідування.

Тимчасовий доступ до речей та документів використовується виключно у випадках, коли отримання таких матеріалів є неможливим без застосування вказаного заходу. Останній спрямований на забезпечення надання доказів, які є необхідними для встановлення ключових обставин у кримінальному провадженні та подальшого їх використання під час судового розгляду.

Згідно з ч. 1 ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів передбачає надання особою, у якій вони перебувають у володінні, стороні кримінального провадження можливості ознайомитися з цими матеріалами, виготовити їх копії та, за необхідності, вилучити їх (здійснити виїмку) [58].

В додаток, тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем чи їх складових, а також мобільних терміналів зв'язку реалізується шляхом зняття копії інформації, що міститься у зазначених системах або пристроях, без їх фізичного вилучення.

Забороняється також здійснювати вилучення (виїмку) матеріальних носіїв інформації, які використовуються Центральним депозитарієм цінних паперів та депозитарними установами для ведення системи депозитарного обліку цінних паперів, а також носіїв, пов'язаних із обліковою системою часток товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю і внесенням змін до цих систем.

Підставою для здійснення тимчасового доступу до речей і документів є ухвала слідчого судді (ч. 2 ст. 159 КПК України).

Загально визнаним є такий порядок дій уповноваженого органу при прийнятті рішення щодо забезпечення тимчасового доступу до речей та документів:

1) уповноважений орган формує клопотання, яке супроводжується витягом із ЄРДР та копіями документів, що підтверджують місцезнаходження цікавих для слідства речей і документів, а також інформацією про їх перебування у володінні конкретної особи за певною адресою. Таке клопотання узгоджується з прокурором, який виконує функції процесуального керівника у відповідному кримінальному провадженні;

2) сформоване клопотання разом із доданими до нього матеріалами суб'єкт розслідування зшиває, створює опис документів та передає до канцелярії суду першої інстанції, що відповідає територіальній юрисдикції справи, для реєстрації;

3) у випадку, якщо слідчий суддя ухвалює рішення про задоволення поданого клопотання, суб'єкт розслідування має самостійно, в межах строку дії ухвали (протягом 30 днів), виїхати за вказаним місцем зберігання майна або документів, доступ до яких було надано судовим рішенням [155, с. 166-167].

Водночас, викликає дискусію позиція окремих науковців, які стверджують, що суб'єкт розслідування має право доручити іншим співробітникам правоохоронного органу виконання дій, пов'язаних із ознайомленням, копіюванням або, у встановлених випадках, вилученням речей і документів, зазначених в ухвалі слідчого судді про тимчасовий доступ до них [155, с.167; 163, с. 173].

Дійсно, частина 2 статті 40 Кримінального процесуального кодексу України надає слідчому повноваження доручати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. У свою чергу, частина 1 статті 41 КПК України передбачає можливість оперативних підрозділів Національної поліції, органів безпеки,

Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Державної прикордонної служби України, а також установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби здійснювати такі дії у межах кримінального провадження на підставі письмового доручення слідчого, дізнавача чи прокурора. Крім того, підрозділи детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України мають право виконувати ці дії на підставі письмового доручення детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [58].

Оскільки тимчасовий доступ до речей та документів належить до заходів забезпечення кримінального провадження і не входить до категорії слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, перелік яких визначено в главах 20 та 21 Кримінального процесуального кодексу України, його виконання має здійснювати виключно особа, яка веде розслідування. Зазначене пояснюється тим, що, хоча тимчасовий доступ у певних випадках спрямований на отримання доказів, проведення цієї процедури іншою особою, ніж слідчий або прокурор, може призвести до визнання отриманих доказів недопустимими [58].

Під час досудового розслідування сторони кримінального провадження мають право подати клопотання до слідчого судді про надання тимчасового доступу до речей і документів. Слідчий може ініціювати таке клопотання виключно за умови його погодження з прокурором.

Згідно з частиною 2 статті 160 Кримінального процесуального кодексу України, у клопотанні повинні бути вказані:

- 1) стислий опис обставин кримінального правопорушення, що стало підставою для подання цього клопотання;
- 2) юридична кваліфікація кримінального правопорушення із вказівкою на статтю (частину статті) закону України, яка передбачає відповідальність за відповідне діяння;

3) предмети та документи, до яких передбачається отримання тимчасового доступу;

4) обґрунтування припущення, що зазначені предмети та документи знаходяться або можуть перебувати у володінні певної фізичної чи юридичної особи;

5) важливість зазначених речей і документів для з'ясування обставин, які мають значення у кримінальному провадженні;

6) можливість використання інформації, що міститься у зазначених речах і документах, як доказів, а також неможливість доведення обставин, які планується підтвердити за їх допомогою, іншими способами, особливо якщо клопотання стосується доступу до речей і документів, що включають охоронювану законом таємницю;

7) обґрунтування потреби у вилученні речей, а також оригіналів чи копій документів, у разі якщо відповідний запит порушується стороною кримінального провадження.

Водночас, під час ухвалення рішення щодо застосування тимчасового доступу до речей і документів суб'єкту розслідування слід враховувати положення ст. 161 КПК України, яка передбачає перелік речей і документів, доступ до яких заборонений. До таких належать:

1) листування та інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом, а також з особами, які діють в інтересах клієнта, якщо такі обміни здійснюються в рамках надання правової допомоги;

2) об'єкти, що є додатками до листування або інших видів обміну інформацією.

Вчені зазначають, що при розслідуванні незаконного збагачення у суб'єкта розслідування виникає необхідність звернення до слідчого судді щодо отримання ухвали на тимчасовий доступ до таких документів [139, с. 34-35]:

– документи, що знаходяться в банківських установах, які використовуються для отримання інформації відповідно до ст. 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність» щодо руху коштів, за які були

набуті активи, що виступають предметом незаконного збагачення, а також даних про належність рахунків (включаючи установчі відомості клієнта);

– документи підприємств, установ та організацій, що підтверджують факт укладання угод (купівлі/продажу, фінансування тощо), а також містять інші відомості про активи, які є предметом незаконного збагачення;

– документи, що містять інформацію про реєстрацію права власності на нерухоме майно, яке виступає предметом незаконного збагачення, та/або дані про його перереєстрацію;

– документи, що підтверджують оцінку об'єкта, який виступає предметом незаконного збагачення.

Вважаємо за доречне доповнити цей перелік наступними документами:

- документи, що підтверджують нотаріальні дії з активами, які є предметом незаконного збагачення (наприклад, угоди купівлі-продажу, дарування, позики, спадщини тощо) та які містять інформацію, що може складати таємницю нотаріального провадження;

- документи, що містять відомості про комунікацію особи, стосовно якої порушено провадження за ст. 368⁵ КК України, а також осіб, близьких до неї, у разі якщо вони виступають набувачами активів. Такі документи можуть включати інформацію, що знаходиться у розпорядженні операторів та провайдерів телекомунікацій, зокрема дані про зв'язок, абонентів, отримані телекомунікаційні послуги, їхній зміст, тривалість, маршрути передачі тощо;

- особисте листування та інші матеріали приватного характеру, які були знайдені під час обшуків або оглядів;

- документи, які містять відомості про вчинення злочину, передбаченого ст. 368⁵ КК України, що перебувають у розпорядженні засобів масової інформації або журналістів, надані за умов нерозголошення джерела або авторства інформації (у випадках, коли кримінальне провадження розпочато на підставі інформації, поширеної через ЗМІ щодо матеріального становища або витрат особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи

місцевого самоврядування, або її родичів, чи в результаті звернень журналістів до правоохоронних органів).

Відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, після подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий суддя або суд здійснює виклик особи, яка володіє зазначеними речами чи документами. Однак, законодавство передбачає винятки з цього правила: у випадку, якщо сторона кримінального провадження, яка подала клопотання, надасть достатні докази того, що існує реальна загроза зміни або знищення цих речей чи документів, клопотання може бути розглянуто без виклику відповідної особи.

Відповідно до загальної процедури, слідчий суддя або суд приймає ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів за умови, що сторона кримінального провадження у своєму клопотанні обґрунтує наявність достатніх підстав вважати, що зазначені речі або документи:

- 1) знаходяться або можуть перебувати у власності чи розпорядженні певної фізичної або юридичної особи;
- 2) є важливими окремо або разом з іншими матеріалами кримінального провадження, на підставі якого подано клопотання, та мають ключове значення для з'ясування істотних обставин у справі;
- 3) не являються, а також не містять у собі речей чи документів, що охоплюються правовим режимом охоронюваної законом таємниці.

Суддя слідчий або суд ухвалює рішення про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, за умови, що сторона кримінального провадження, окрім наведених вище обставин, аргументує можливість використання інформації з цих речей і документів як доказів, а також доведе, що обставини, які необхідно підтвердити, неможливо встановити іншим шляхом.

Законодавством передбачено, що доступ до речей і документів, які містять інформацію, захищену законом, здійснюється відповідно до встановленого порядку. При цьому, доступ до документів та речей, що містять

відомості, які є державною таємницею, може бути наданий лише тим особам, які мають відповідний допуск згідно з вимогами закону (ч. 6 ст. 163 КПК України) [58].

До того ж, згідно з ч. 7 ст. 163 КПК України, слідчий суддя або суд може у своїй ухвалі щодо тимчасового доступу до речей і документів надати розпорядження на їх вилучення. Така можливість передбачається, якщо сторона кримінального провадження обґрунтує, що без вилучення існує реальна загроза зміни або знищення цих речей чи документів, або якщо вилучення є необхідним для досягнення мети доступу до них [58].

На наш погляд, на початковому етапі розслідування незаконного збагачення важливо забезпечити збереження всіх документів, що підтверджують незаконне джерело походження активів, набутих у власність особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та не допустити можливості внесення в них змін. Тому вважаємо за потрібне стороні обвинувачення завжди ретельно обґрунтовувати наявність загрози знищення чи знешкодження документів, тимчасовий доступ до яких надається слідчим суддею, судом з метою видання розпорядження про можливість вилучення таких документів.

Варто враховувати, що згідно з ч. 3 ст. 167 КПК України, не допускається вилучення (виїмка) матеріальних носіїв інформації, які стосуються діяльності Центрального депозитарію цінних паперів та депозитарних установ у рамках ведення системи депозитарного обліку цінних паперів, а також облікової системи часток і внесення змін до неї [58].

Заборона вилучення електронних інформаційних систем, комп'ютерного обладнання, його частин чи мобільних пристроїв зв'язку з метою дослідження їхніх фізичних характеристик, важливих для кримінального провадження, може бути знята лише за наявності чіткого дозволу, зазначеного в судовій ухвалі.

Варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 168 КПК України заборонено тимчасово вилучати електронні інформаційні системи, комп'ютерні системи або їх частини, а також мобільні термінали зв'язку, за винятком випадків, коли

їх передача разом із наявною інформацією є необхідною для проведення експертного дослідження. Вилучення таких об'єктів також можливе, якщо вони були отримані внаслідок кримінального правопорушення, використовувалися як засіб чи знаряддя його вчинення, або якщо доступ до них ускладнений власником, користувачем чи утримувачем, чи пов'язаний із подоланням системи захисту [58].

У разі потреби слідчий або прокурор використовує технічні, програмно-технічні засоби або апаратно-програмні комплекси для створення копій інформації, розміщеної в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних мережах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах та їх складових частинах. Процес копіювання цієї інформації здійснюється із залученням відповідного фахівця.

До того ж, на запит володільця особа, яка здійснює тимчасове вилучення комп'ютерних систем або їхніх частин, залишає копії інформації, що міститься на цих системах або їх частинах, за умови наявності технічної можливості для копіювання. Такі дії здійснюються за допомогою використання матеріальних носіїв, наданих володільцем комп'ютерних систем, або їх частин. Виготовлення копій інформації виконується за допомогою технічних засобів, програмно-технічного обладнання або апаратно-програмних комплексів володільця із залученням відповідного спеціаліста.

Хоча, згідно з положеннями ч. 1 ст. 165 КПК України, де зазначається, що: «особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді або суду як володільець речей чи документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до них особі, вказаній в ухвалі», слід також усвідомлювати, що під час розслідування фактів незаконного збагачення не варто покладатися на добросовісну поведінку таких осіб. Зазвичай, не слід очікувати, що власники чи володільці речей і документів, щодо яких надано тимчасовий доступ, добровільно нададуть такі об'єкти [58].

Законодавство передбачає, що в разі відмови у виконанні ухвали про тимчасовий доступ до речей та документів, слідчий суддя або суд, за клопотанням сторони кримінального провадження, якій було надано таке

право, може винести ухвалу, що дозволяє проведення обшуку, який здійснюється відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України з метою пошуку та вилучення необхідних речей і документів.

Вважаємо, що необхідність повторної ухвали суду на проведення обшуку, процедура отримання якої передбачає певні дії з боку суб'єкта розслідування (підготовку клопотання, погодження його з прокурором тощо), закладає часовий проміжок між моментом ознайомлення зацікавленої особи з наміром отримання доступу сторони обвинувачення до певних речей і документів та власне отриманням такого доступу суб'єктом розслідування до них. Така обставина надає об'єктивну можливість зацікавленим особам здійснити дії, що унеможливають отримання фактичних даних, що містять такі речі або документи, та призведуть до втрати доказів.

Також варто погодитися з думкою науковців і практиків щодо наявної прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві, яка полягає у відсутності чітко визначених строків для розгляду слідчим суддею чи судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. Вказане ставить сторони кримінального провадження, особливо слідчого, у залежність від часу ухвалення рішення слідчим суддею чи судом [8, с. 109].

Погоджуємося з думкою, що відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві визначених строків розгляду судом звернень сторін кримінального провадження щодо тимчасового доступу до речей і документів не лише суперечить загальним принципам кримінального провадження про дотримання розумних строків, але й викривлює основну ідею цього заходу як засобу забезпечення кримінального провадження. Крім того, така ситуація ускладнює організаційну роботу суб'єкта розслідування з планування та реалізації слідчих дій, що суттєво знижує ефективність розслідування загалом [8, с. 110-111].

Встановлений Кримінальним процесуальним кодексом порядок тимчасового доступу до речей і документів створює значні труднощі у процесі збирання доказів під час розслідування випадків незаконного збагачення. На

нашу думку, такий порядок потребує вдосконалення, зокрема через запровадження чітко визначених строків для розгляду судом клопотань, поданих сторонами провадження, а також через передбачення можливості примусового доступу до речей і документів та їх вилучення виключно за наявності відповідної ухвали суду.

Наявний же порядок тимчасового доступу до речей і документів створює для суб'єкта розслідування постійний тактичний ризик, пов'язаний з об'єктивною потенційною можливістю втрати доказів.

Беручи до уваги той факт, що незаконне збагачення, відповідно до положень ст. 368⁵ КК України, класифікується як тяжкий злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років, у ситуаціях, коли отримати інформацію про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, іншим способом неможливо, кримінально-процесуальне законодавство дозволяє проведення відповідного комплексу негласних слідчих (розшукових) дій.

Різні аспекти провадження НСРД, запроваджених у КПК України 2012 року, є предметом наукових досліджень низки вітчизняних фахівців у сфері кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, у тому числі й на монографічному та дисертаційному рівні. Це роботи М. В. Багрія, О.А. Білічак, В. В. Комашка, В. В. Луцика, М. А. Погорецького, О. І. Полуховича, Ю. П. Поляк, Д. Б. Сергєєвої, В. Г. Уварова, І. І. Цилюрик, О. В. Шамари, В. О. Шерудило, М. Є. Шумили та інших науковців та практиків. Тому зупинимося лише на доцільності запровадження цього засобу отримання доказів у кримінальних провадженнях про незаконне збагачення.

Вважаємо, що на початковому етапі розслідування незаконного збагачення найбільш ефективними з точки зору отримання доказів щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та приховання його слідів, а також особи – суб'єкта кримінального правопорушення, а також інших осіб,

що могли бути залученими для набуття активів, їх приховання тощо, є такі НСРД:

- отримання даних з електронних мереж комунікації (ст. 263 КПК України);
- отримання даних із електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України),
- арешт кореспонденції, її перевірка та вилучення (ст. ст. 261, 262 КПК України),
- визначення місця розташування радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України),
- спостереження за банківськими рахунками (ст. 269¹ КПК України) та інші.

Важливим є зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість проведення усіх НСРД, як і інших заходів кримінального процесуального доказування, виключно з моменту початку кримінального провадження, тобто внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 1-3 ст. 214 КПК України). У відповідних випадках, за наявності відповідних підстав, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [120], до початку кримінального провадження можуть проводитися оперативно-розшукові заходи, у тому числі, й однойменні до вищезазначених НСРД. Проте їх процесуальне значення є дещо відмінним від результатів НСРД, що проводяться в межах вже відкритого кримінального провадження.

Отже, фактичними підставами зняття інформації з електронних комунікаційних мереж є обґрунтована підозра, що суб'єкт незаконного збагачення або близькі до нього особи засобами зв'язку можуть передавати інформацію іншим особам, або у спілкуванні між собою, що містить дані про предмет незаконного збагачення або його частини, його ідентифікаційні дані, місце його знаходження або приховання. Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та (або) установлення місцезнаходження радіообладнання можуть проводитися у випадку, коли місцезнаходження

особи, відносно якої відкрито кримінальне провадження за ст. 368⁵ КК України не відоме. Дані, отримані в результаті проведення цих НСРД, можуть свідчити також про те, що, наприклад, розірвання шлюбу між подружжям, було вчинене з метою приховання незаконного збагачення, а особа – суб'єкт незаконного провадження фактично проживає з іншим із подружжям, який є юридичним власником незаконно набутих активів, однією сім'єю, ведуть спільне господарство тощо.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка проводяться у випадку, коли є підстави вважати, що у електронних інформаційних системах, кореспонденції міститься інформація, про, наприклад, наявність у підозрюваної особи банківських рахунків, банківських скриньок для зберігання коштовних речей, грошових коштів, у тому числі, й за кордоном. Так, можливим є виявлення надісланих такими установами листів, повідомлень, рахунків на оплату послуг тощо.

Моніторинг банківських рахунків є відносно новою НСРД, яка, на відміну від тимчасового доступу до документів, що містять банківську таємницю, дозволяє в режимі реального часу (в поточному режимі) отримувати інформацію про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках. Ця НСРД може бути ефективною для запобігання прихованню грошових коштів, які є предметом незаконного збагачення, від органів досудового розслідування шляхом зняття готівкових коштів з рахунків, наприклад, з метою приховання в інших місцях, вивезення за кордон, переведення на рахунки інших осіб тощо.

Слід зауважити, що застосування цього заходу можливе лише у випадках, коли досудове розслідування незаконного збагачення здійснюється детективами НАБУ.

3.3. Використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування незаконного збагачення

Загальновідомим є той факт, що застосування спеціальних знань у ході розслідування кримінальних правопорушень суттєво підвищує спроможність суб'єкта розслідування виявляти та досліджувати факти й явища, що стосуються події правопорушення, а також встановлювати закономірності їх виникнення та існування в рамках процесу доказування [64, с. 128].

Водночас, використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема під час розслідування незаконного збагачення, базується на положеннях Кримінального процесуального кодексу України, який регламентує порядок збирання, перевірки та оцінки доказів. Не заглиблюючись у наукові дискусії стосовно змісту та обсягу знань, що можуть вважатися спеціальними, варто зазначити, що ми підтримуємо думку П. Антонюк та В. Пясковського про ключову роль наряду та мети використання таких знань. Саме їхнє спрямування на встановлення фактичних обставин у межах будь-якого виду судочинства (адміністративного, цивільного чи кримінального) обумовлює їх спеціальний характер [7, с. 220-221].

Враховуючи дискусійний характер уніфікованого розуміння спеціальних знань у науковій літературі, що в першу чергу обумовлено відсутністю їх нормативного закріплення, сучасні криміналісти відзначають, що найбільш вдалим та широко використовуваним у практиці розслідування кримінальних правопорушень є визначення, запропоноване В. К. Лисиченком та В. В. Циркалем. Учені, зокрема трактують спеціальні знання як: «наукові, технічні та практичні знання, здобуті в результаті професійного навчання або роботи за відповідною спеціальністю, які застосовуються спеціалістом чи експертом для надання допомоги слідчому або суду в з'ясуванні обставин справи чи для формулювання висновків з питань, що потребують їх застосування». Дане визначення, зокрема лягло в основу багатьох криміналістичних рекомендацій та методик розслідування [154, с. 474].

На основі зазначеної дефініції спеціальних знань, в межах криміналістичної теорії прийнято розмежовувати *процесуальну* та *непроцесуальну* форми їх застосування, залежно від значущості результатів такого використання для кримінального провадження. У випадку процесуальної форми застосування спеціальних знань отримані результати оформлюються у вигляді *процесуальних джерел доказів*. Натомість, при непроцесуальній формі застосування таких знань формуються дані, що мають *орієнтуючий або оперативний характер* [50, с. 542-543].

Відтак, процесуальна форма застосування спеціальних знань може реалізовуватися у двох основних формах: залучення спеціаліста до участі в процесуальних діях та проведення експертних досліджень.

Відповідно до статті 71 Кримінального процесуального кодексу України, спеціаліст у межах кримінального провадження – це особа, яка має відповідні спеціальні знання та навички, що дозволяють їй надавати консультації, пояснення, довідки або висновки на етапах досудового розслідування та судового розгляду у питаннях, які вимагають застосування таких знань. Спеціаліст може залучатися сторонами кримінального провадження для надання технічної підтримки (зокрема, для фотографування, створення схем, планів, креслень, відбору зразків для експертизи тощо) під час досудового розслідування, а також судом – на стадії судового розгляду. Крім того, спеціаліст може надавати висновки у межах своїх знань на етапі досудового розслідування кримінальних проступків, включно з періодом до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [58].

Таким чином, можна визначити наступні види процесуальної діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні:

- надання письмових пояснень,
- надання довідок,
- надання висновків,
- надання безпосередньої технічної допомоги.

Водночас, національне законодавство передбачає лише кілька ситуацій, у яких участь спеціаліста у процесуальних діях є обов'язковою умовою. У всіх інших випадках рішення про залучення спеціаліста приймається на розсуд особи, яка здійснює розслідування. У даному контексті криміналістичні рекомендації відіграють важливу роль, оскільки вони стосуються форм участі спеціаліста у конкретних процесуальних діях, а також необхідного рівня кваліфікації такого фахівця. Відтак, дані рекомендації носять особливо важливий характер під час організації та планування початкового етапу розслідування фактів незаконного збагачення.

Як було згадано раніше, на початковому етапі розслідування фактів незаконного збагачення зазвичай проводяться такі процесуальні дії, як: допит, огляд, тимчасовий доступ до речей і документів, а також обшук.

Підкреслимо, що об'єктами огляду виступають різноманітні документи, які згодом можуть підлягати спеціалізованим дослідженням, зокрема судовим експертизам. Разом із тим, усі паперові документи, що містять фактичні дані, пов'язані з обставинами кримінального правопорушення, можна класифікувати на три основні групи.

- документи на паперових носіях, які засвідчують придбання або передачу права власності, встановлення представництва, дійсність угод, надання послуг тощо;

- документи в паперовій формі, отримані від банків, юридичних осіб, установ та організацій у відповідь на запити уповноважених органів, таких як: Національне агентство з питань запобігання корупції, суб'єкти досудового розслідування, прокуратура, суд тощо;

- банкноти (паперові грошові знаки).

Зазначимо також те, що більшість перелічених документів створюється на спеціальних бланках, які оснащені поліграфічними та технологічними засобами захисту. Проведення повноцінного та професійного огляду таких паперових документів, а також фіксації їх особливостей у протоколі огляду можуть вимагати знань і навичок, яких суб'єкту розслідування в деяких

випадках може бракувати. Таким чином, з метою забезпечення об'єктивності та комплексності огляду документів у процесі розслідування незаконного збагачення доцільно обов'язково залучати спеціаліста. Зокрема, останній повинен володіти необхідними знаннями у сфері криміналістичного документознавства, зокрема щодо особливостей створення документів, внесення до них змін та відображення цих змін у матеріальному середовищі.

Вважаємо за доцільне залучити до проведення такого огляду як спеціаліста експерта з техніко-криміналістичного дослідження документів, який працює в одній із державних спеціалізованих установ, зазначених у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [127]. Наведене обґрунтовується тим, що саме експерти спеціалізованих державних установ володіють необхідним досвідом проведення криміналістичних досліджень документів, зокрема тих, обіг яких регулюється державою, а також мають доступ до відповідних зразків і колекцій документів.

Так, завдання спеціаліста під час огляду документів у процесі розслідування випадків незаконного збагачення включають:

- надання суб'єкту розслідування та іншим учасникам огляду (за їх залучення) консультацій стосовно актуальних способів захисту документів і методів виявлення таких засобів;
- забезпечення суб'єкта розслідування підтримкою у використанні технічних засобів для ідентифікації та документування захисних елементів та ознак матеріальної фальсифікації документів;
- сприяння суб'єкту розслідування у використанні встановленої термінології для відображення характеристик та унікальних ознак документів, що аналізуються, у протоколі огляду;
- підтримка суб'єкта розслідування у використанні технічних засобів для документування під час проведення огляду документів;
- сприяння суб'єкту розслідування у правильному пакуванні документів, які оглядалися, та оформленні їх як додатків до протоколу відповідно до положень КПК України.

Водночас, залучення спеціаліста-техніка-криміналіста для проведення огляду документів у рамках розслідування незаконного збагачення, на нашу думку, є доцільним також з метою забезпечення відеофіксації цього процесу. Зазначене, таким чином дозволяє уникнути можливих сумнівів у об'єктивності та неупередженості дій суб'єкта розслідування в тих випадках, коли проведення огляду документів здійснюється без залучення понятих. Як вже зазначалося, враховуючи високий рівень суспільної небезпеки незаконного збагачення та статус суб'єктів, причетних до цього корупційного правопорушення, важливим аспектом є тактика суб'єкта розслідування, спрямована на зменшення кількості учасників процесуальних дій. Такий підхід є ключовим для мінімізації ризиків протидії розслідуванню незаконного збагачення.

У процесі розслідування незаконного збагачення об'єктами огляду можуть бути як електронні документи, так і дані, що зберігаються у комп'ютерних системах.

Під час огляду комп'ютерних даних, відповідно до частини 2 статті 237 КПК України, інформація, яку вони містять, фіксується в протоколі у формі, що дозволяє чітко сприймати її зміст. Такі дії можуть бути здійснені за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, запису екрана або у вигляді паперових копій [58].

На нашу думку, лише відображення в протоколі огляду інформації, яку містять комп'ютерні дані, без безпосереднього копіювання таких комп'ютерних даних, не забезпечує належного збирання фактичних даних, зафіксованих у цифровій (електронній) формі, а тому є недостатнім. Вважаємо, що огляд комп'ютерних даних в тому розумінні, яке у це визначення закладає законодавець, повинен обов'язково передбачати збирання таких даних на технічний носій інформації, тобто, виготовлення копії інформації, зафіксованої у цифровій формі.

Згідно з частиною 4 статті 99 КПК України, копії інформації, включно з комп'ютерними даними, які зберігаються в інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних чи інформаційно-комунікаційних системах,

комп'ютерних системах або їх складових частинах, створені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як *оригінали документів* [58].

Отже, у разі необхідності проведення огляду комп'ютерних даних, для забезпечення належності та допустимості отриманих доказів, такий огляд слід здійснювати із залученням спеціаліста. Оскільки законодавством не передбачено чітких кваліфікаційних вимог до такого фахівця, доцільним є погодження з позицією науковців щодо необхідності законодавчого визначення кваліфікаційних критеріїв спеціаліста, який обов'язково бере участь у створенні копії комп'ютерних даних [4, с. 45].

Суб'єкт розслідування, який залучає спеціаліста для огляду комп'ютерних даних та створення їх копій, повинен чітко розуміти, що технічну допомогу в таких випадках має надавати кваліфікований фахівець. У зв'язку з цим, важливо уникати формального підходу до вибору спеціаліста: залучати слід особу, яка має відповідний практичний досвід роботи з цифровою інформацією та достатній рівень знань у сфері кримінального провадження.

Водночас, вважаємо доцільним задля огляду комп'ютерних даних та електронних документів у розслідуванні незаконного збагачення залучати експерта державної спеціалізованої установи, визначеної ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [127], який має право на проведення комп'ютерно-технічних досліджень.

Під час проведення обшуку та тимчасового доступу до речей і документів, що є процесуальними заходами, спрямованими на збирання доказів на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, об'єктами основної уваги суб'єкта розслідування зазвичай стають документи (як паперові, так і електронні) та комп'ютерні дані. У зв'язку з цим, немає потреби повторювати рекомендації та аргументи щодо залучення спеціаліста, проте необхідність його участі слід окремо підкреслити, враховуючи важливість забезпечення ефективності та об'єктивності цих процесуальних дій.

Щодо залучення спеціаліста до процесуальних дій, варто погодитися з думкою науковців, які зазначають, що особа, залучена як спеціаліст, бере участь виключно в конкретній процесуальній дії, а не в кримінальному провадженні загалом [6, с. 334]. Зазначене виключає можливість отримання від неї фактичних даних за межами дій, у яких вона бере участь, оскільки законодавство не передбачає допиту спеціаліста чи отримання від нього свідчень. Водночас інформація, яка відображає застосування спеціалістом своїх знань і навичок, а також результати його роботи, має значну важливість для ходу кримінального провадження.

Отже, під час залучення спеціаліста для участі в огляді, обшуку чи забезпеченні тимчасового доступу до речей і документів у рамках розслідування фактів незаконного збагачення, суб'єкту розслідування доцільно дотримуватися таких рекомендацій:

- обов'язково включати до протоколу процесуальної дії письмове пояснення спеціаліста;
- рекомендувати спеціалісту самостійно складати письмове пояснення;
- не встановлювати обмежень для спеціаліста щодо форми та обсягу його письмового пояснення [6, с. 338-339].

Письмове пояснення спеціаліста оформлюється згідно з загальними вимогами до оформлення додатків до протоколів, визначеними ч. 3 ст. 105 КПК України [58].

Поділяємо позицію науковців щодо важливості впровадження у практику слідства оформлення результатів участі спеціаліста в межах процесуальних дій у вигляді письмового пояснення [6, с. 339]. На нашу думку, письмове пояснення спеціаліста, яке додається до протоколу відповідної процесуальної дії, є ефективним інструментом для максимально повного й об'єктивного використання спеціальних знань у процесі доказування. Зазначене, своєю чергою, має особливе значення для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним збагаченням та сприяє підвищенню загальної ефективності таких розслідувань.

Стосовно використання спеціальних знань у процесуальній формі шляхом проведення експертизи, слід зазначити, що під час розслідування фактів незаконного збагачення потреба у проведенні таких досліджень часто виникає вже на початкових стадіях слідства.

Таким чином, уже на початковій стадії розслідування незаконного збагачення може постати потреба у проведенні низки експертиз з метою встановлення конкретних фактичних обставин, зокрема:

- *криміналістичних експертиз*, таких як почеркознавча, технічна експертиза документів, дослідження відео- та звукозаписів, трасологічна тощо,
- *техніко-інженерних досліджень*, зокрема комп'ютерно-технічних, оцінки будівель та споруд, оцінки земельних ділянок,
- *економічних досліджень*, таких як аналіз бухгалтерського та податкового обліку, перевірка фінансово-господарської діяльності, оцінка фінансово-кредитних операцій,
- товарознавчих досліджень, що охоплюють аналіз машин, обладнання, сировини, споживчих товарів, транспортно-товарознавчі експертизи, а також оцінку військового майна, техніки та озброєння,
- досліджень у сфері інтелектуальної власності,
- мистецтвознавчої експертизи та гемологічної.

Ключовим аспектом, який впливає на результативність розслідування випадків незаконного збагачення, є розуміння суб'єктом розслідування специфіки судово-експертної діяльності, регламентованої Законом України «Про судову експертизу»[127].

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертна діяльність, яка включає проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюється виключно державними спеціалізованими установами.

Іншими словами, судово-експертну діяльність, що стосується видів експертиз, відмінних від криміналістичних, судово-медичних та судово-

психіатричних, можуть здійснювати судові експерти, які не працюють у державних спеціалізованих установах.

При цьому, як вже було зазначено раніше, законодавством визначено вичерпний список державних спеціалізованих установ, до яких відносяться:

науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [127].

Зазвичай проведення окремих видів експертиз у державних спеціалізованих установах займає значний час через високий рівень завантаженості судових експертів. Водночас судові експерти, які працюють поза межами таких установ, функціонують у зовсім іншому режимі, що дозволяє виконувати експертизи за коротший період. Зазначене, відтак, може суттєво прискорити весь процес розслідування фактів незаконного збагачення.

Отже, суб'єкту розслідування необхідно чітко усвідомлювати, які саме експертизи належать до криміналістичних, щоб відрізнити їх від тих, які можуть виконувати судові експерти, що працюють поза межами державних спеціалізованих установ.

Розподіл експертиз визначено наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року «Про затвердження Інструкції щодо призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень, а також Науково-методичних рекомендацій з питань їх підготовки та призначення» [108].

Для виконання окремих видів експертиз, спрямованих на вирішення ідентифікаційних завдань, часто потрібне отримання зразків, необхідних для проведення експертного дослідження.

Варто погодитися із зауваженням П.Є. Антонюк, яка підкреслює, що фактичні дані, викладені у висновку експерта як джерелі доказів, можуть бути

визнані допустимими лише за умови дотримання встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України порядку їх отримання. Водночас, у межах змагальності сторін у кримінальному провадженні, суд може визнати недопустимими докази, отримані під час проведення експертизи, якщо процедура отримання зразків для дослідження була порушена, про що може заявити сторона кримінального провадження, потерпілий або представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження [3, с.34-35].

Зважаючи на це, суб'єкту розслідування необхідно чітко дотримуватися процедури отримання зразків різної природи у разі виникнення необхідності проведення експертизи для встановлення фактичних даних щодо події правопорушення.

Згідно зі статтею 245 Кримінального процесуального кодексу України, законодавство передбачає такі види зразків:

- зразки, отримані з речей;
- зразки, отримані з документів;
- біологічні зразки, що належать особі [58].

У разі необхідності відбору зразків для проведення експертизи, їх збір здійснюється стороною кримінального провадження, яка ініціювала проведення експертизи або на підставі чийх клопотань її призначив слідчий суддя. Якщо ж експертизу доручено судом, то зразки для її проведення відбираються безпосередньо судом або залученим спеціалістом за його дорученням.

Процедура відбору зразків із речей та документів регулюється нормами, передбаченими статтями 160–166 Кримінального процесуального кодексу України, які визначають порядок тимчасового доступу до речей і документів [61].

Відбір біологічних зразків у особи проводиться відповідно до положень статті 241 КПК України, яка регулює процедуру освідування. У разі, якщо особа відмовляється добровільно надати такі зразки, слідчий суддя або суд за клопотанням сторони кримінального провадження, розглянутим згідно зі

статтями 160–166 КПК України, може надати дозвіл або, у разі подання клопотання стороною захисту, зобов'язати слідчого чи прокурора здійснити примусовий відбір біологічних зразків [58].

Ми підтримуємо думку О.В. Бауліна, який, спираючись на класифікацію зразків, запропоновану кримінальним процесуальним законодавством, та відсутність чіткого нормативного роз'яснення щодо їх віднесення до окремих видів, пропонує розглядати біологічні зразки особи як будь-які зразки, пов'язані з життєдіяльністю людини як біологічної істоти [12, с. 226–227]. Відповідно, до таких зразків належать не лише традиційні зразки біологічного походження, такі як кров, слина, волосся чи нігті, але й відбитки пальців, зразки почерку, мовлення, голосу, сліди зубів, відбитки різних ділянок тіла (губ, ліктів, ступень тощо) та навіть запахові сліди людини.

При розслідуванні незаконного збагачення, з урахуванням обставин провадження, вже на початковому етапі розслідування може виникнути необхідність в проведенні різних видів судових експертиз, в тому числі для вирішення ідентифікаційних завдань: ідентифікація особи – виконавця підпису, рукописного тексту в документах; ідентифікація особи по голосу, зафіксованому на фонограмі; ідентифікація особи чи матеріальних об'єктів (рухомих та нерухомих) по фото- та відеозображеннях тощо.

Як слушно зазначає П. Є. Антонюк, точне визначення типу та особливостей необхідних зразків сприяє не лише належній тактичній організації процедури їх відбору, але й забезпечує дотримання процесуальних вимог щодо їх включення до матеріалів провадження, що, своєю чергою, гарантує допустимість використання результатів експертиз як доказів [3, с. 35].

Відбирання біологічних зразків у особи проводиться згідно з правилами освідування, регламентованими статтею 241 КПК України. Зокрема, процесуальною підставою для добровільного надання біологічних зразків підозрюваним, свідком або потерпілим є постанова дізнавача, слідчого чи прокурора. Однак, якщо особа відмовляється добровільно надати біологічні зразки, слідчий суддя чи суд, за клопотанням сторони кримінального

провадження, може дозволити або зобов'язати слідчого чи прокурора здійснити їх примусове відбирання. У цьому разі, крім ухвали слідчого судді як підстави для примусового відбирання зразків, законодавство більше ніяким чином не регулює порядок такої процедури, що відрізняє її від інших примусових процесуальних дій [58].

Погоджуємося з обґрунтованими зауваженнями дослідників, в частині того, що відсутність нормативного механізму регулювання примусового відбирання біологічних зразків як на загальнодержавному, так і на відомчому рівнях призводить до того, що суб'єкти розслідування здійснюють цю процесуальну дію, керуючись власними можливостями щодо забезпечення примусу, процесуальним статусом особи, у якої відбирають зразки, рівнем своєї правової та професійної підготовки, поведінкою сторони захисту, а також цілями розслідування [3, с. 36].

За умов відсутності нормативно закріпленого порядку застосування примусу, але наявності процесуальної підстави для примусового відбирання біологічних зразків у особи (ухвали слідчого судді або суду), для забезпечення належної якості проведення зазначеної процесуальної дії та ефективності її результатів (отримання зразків, що відповідають критеріям належності та допустимості для експертного дослідження), науковці рекомендують слідчим і прокурорам дотримуватися криміналістичних рекомендацій:

– *обрати відповідне місце для примусового відбирання біологічних зразків, враховуючи їх характер: у медичному закладі для зразків біологічного походження (таких як кров, слина, сперма тощо) або в іншому місці для відбитків частин тіла, зразків почерку, підпису, запаху тощо. При цьому, необхідно зважати на те, що зразки почерку чи голосу фізично не можна примусово отримати через природу їх виникнення та відображення;*

– *у разі необхідності організувати перевезення всіх учасників процесуальної дії до медичного закладу;*

– *отримати консультацію у фахівців державної спеціалізованої установи, де планується проведення експертизи, стосовно виду,*

характеристик, кількості та якості необхідних зразків (наприклад, для молекулярно-генетичної експертизи не завжди потрібні зразки крові, що може значно спростити процедуру їх примусового відбору);

– залучити до проведення процесуальної дії відповідного фахівця у якості спеціаліста, беручи до уваги стать особи, у якої будуть відбиратися зразки, особливо якщо процедура передбачає оголення;

– визначити відповідальних осіб або підрозділ, які забезпечуватимуть примусовий характер процесуальної дії відповідно до їх функціональних обов'язків (наприклад, співробітників спеціальних підрозділів), і провести з ними детальний інструктаж щодо характеру та допустимих меж застосування примусу;

– забезпечити наявність технічних засобів для фіксації проведення процесуальної дії та заздалегідь поінформувати про це всіх її учасників;

– залучити понятих до участі в процесуальній дії, беручи до уваги її потенційно конфліктний характер, а також забезпечити відповідність статі понятого статі особи, у якої будуть відбиратися зразки, якщо процедура передбачає її оголення;

– забезпечити присутність захисника особи, а за необхідності — адвоката, призначеного для надання безоплатної правової допомоги;

– у разі тримання арештованої особи у спеціалізованому закладі, забезпечити врахування наведених вище рекомендацій з урахуванням умов її перебування в цьому закладі [3, с. 37-38].

У ситуаціях, коли примусове відібрання біологічних зразків є неминучим, рекомендується застосування низки тактичних прийомів. Такі прийоми спрямовані на вплив суб'єкта розслідування безпосередньо на особу, у якої передбачається отримати зразки, або опосередковано через її захисника (за наявності), з метою переконання особи добровільно надати необхідні біологічні зразки [3, с. 38].

А.М. Черенков також зауважує на важливості непроцесуальної форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів корупційної

спрямованості, до яких належить і незаконне збагачення [163, с. 188-190]. Крім консультації спеціаліста поза межами процесуальних дій ефективним, на думку вченого, при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості є залучення фахівців для виявлення та збирання інформації з відкритих інформаційних джерел: реєстрів, баз даних тощо.

Так, суб'єкт розслідування може звернутися до фахівців Агентства з розшуку та менеджменту активів (далі АРМА). АРМА відповідно до запиту з метою отримання інформації про активи здійснює аналіз відкритих джерел даних (OSINT) як в Україні, так і за її межами, а також отримує доступи до платних баз даних, використовує інформацію з соціальних мереж, засобів масової інформації, журналістську інформацію та інші дані із відкритих джерел.

Відповідно до інформації, оприлюдненої на офіційному вебсайті АРМА, в агентстві впроваджуються сучасні інструменти та технології для пошуку й аналізу даних про активи. Зокрема, створено макроси для масової обробки інформації з державних реєстрів, оптимізовано процеси обробки великих даних (Big Data) за допомогою спеціального програмного забезпечення, автоматизовано аналіз банківської інформації, даних про рух цінних паперів і податкових декларацій, а також розроблено механізми для парсингу відкритих даних з національних та міжнародних реєстрів [29].

Зокрема, АРМА демонструє успішне виконання своєї функції з ідентифікації та розшуку активів:

«правоохоронні органи України здійснюють розслідування у кримінальному провадженні щодо можливого незаконного збагачення та ухилення від сплати податків посадовою особою органу місцевого самоврядування та членами її родини. У рамках заходів, спрямованих на ідентифікацію та розшук активів, було встановлено коло осіб, пов'язаних із підозрюваним, включаючи його близьких родичів. За результатами аналізу інформаційних баз даних, проведеного АРМА, з'ясовано, що близькі родичі посадовця є власниками Компанії А. У процесі досудового розслідування

встановлено, що зазначена компанія придбала нежитлові приміщення вартістю приблизно 165 мільйонів гривень, що на 132 265 000 гривень перевищує її статутний капітал. Походження цих коштів залишається невідомим, що викликає підозри щодо їхнього незаконного походження. Крім того, виявлено активи, які належать як самому фігуранту, так і його близьким родичам. Серед них понад 39 мільйонів гривень у статутних капіталах підприємств та 36 одиниць рухомого й нерухомого майна. Аналіз даних, отриманих з органів Державної фіскальної служби України показав, що вартість наявних активів значно перевищує офіційно задекларовані доходи за період 2015–2018 років, коли були придбані зазначені активи» [96].

Також, під час підготовки до проведення експертизи, суб'єкт розслідування має можливість використати державний Реєстр атестованих судових експертів, який є інформаційним ресурсом, що перебуває у віданні Міністерства юстиції України [135].

Відомості, що містяться у державному Реєстрі атестованих судових експертів, дозволяють перевірити інформацію про експерта, який проводив судову експертизу, у разі необхідності призначення додаткової або повторної експертизи в суді. При цьому висновки, підготовлені експертами, які не працюють у державних спеціалізованих установах, зокрема у рамках криміналістичних, судово-медичних чи судово-психіатричних експертиз, відповідно до особливостей судово-експертної діяльності в Україні, не визнаються належними та допустимими доказами у кримінальних провадженнях.

Такий методичний підхід до залучення спеціальних знань під час розслідування незаконного збагачення, що включає участь спеціаліста у процесуальних діях та проведення експертиз, на наш погляд, забезпечує комплексне і об'єктивне збирання належних і допустимих доказів. У поєднанні з іншими доказами це сприяє ефективному встановленню істини в рамках розслідування незаконного збагачення.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що початковий етап розслідування незаконного збагачення починається з внесення відомостей до ЄРДР та відкриття кримінального провадження по факту можливого незаконного збагачення особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Обов'язковою підставою для відкриття кримінального провадження є висновок НАЗК щодо проведеної перевірки декларації цієї особи.

Пошукова діяльність слідчого на початковому етапі розслідування незаконного збагачення спрямована на збирання доказів, які б вказували на характер джерела походження задекларованих активів (законний чи незаконний), що дозволить чітко визначитися щодо особи підозрюваного.

1. З'ясовано, що найбільш дієвими засобами збирання доказів на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, зокрема – тимчасовий доступ до речей і документів. Типовими слідчими (розшуковими) діями на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є: допит свідків (в тому числі, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), огляд (документів, комп'ютерних даних, приміщень, місцевості, транспортних засобів), обшук (зокрема, службового приміщення), проведення експертиз.

При цьому предметом допиту свідків буде коло обставин щодо джерел походження набутих активів, а також способів приховування такого набуття. Тому сутність тактичного забезпечення допиту свідків полягає в застосуванні тактичної операції, яка дозволить отримати від свідків об'єктивні показання щодо предмету допиту та подолати протидію розслідуванню. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває підготовка до проведення допиту, в тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

2. Обґрунтовано, що дослідження матеріальної обстановки службових приміщень (кабінетів) осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, з метою виявлення речей і документів,

пов'язаних з незаконним збагаченням, реалізується в ході проведення обшуку таких приміщень. При цьому особа, яка користується службовим приміщенням (кабінетом), повинна розглядатися як додаткове джерело інформації, що і обумовлює тактику обшуку в цілому та підготовчого етапу зокрема: планувати проведення обшуку в присутності користувача приміщення; проводити особистий обшук особи-користувача службового приміщення; застосовувати тактичний прийом «словесна розвідка» в ході проведення обшуку.

З'ясовано, що у разі тимчасового вилучення майна в ході обшуку в службових приміщеннях (кабінетах) суб'єкт розслідування протягом 48 годин повинен вжити заходів для забезпечення збереження таких об'єктів. Враховуючи природу вилучених об'єктів та форму власності підприємств, установ та організацій, в службових приміщеннях яких проводився обшук, такими заходами для збереження речових доказів можуть бути накладення арешту (якщо вилучено майно) або тимчасовий доступ до речей і документів (якщо вилучені документи).

3. Обґрунтовано, що при огляді паперових документів суб'єкту розслідування доцільно мінімізувати кількість учасників цієї слідчої (розшукової) дії з метою недопущення створення потенційної можливості впливу на таких учасників або розголошення змісту документів. Тому рекомендовано не залучати понятих до огляду документів, а використовувати технічні засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії.

4. Доведено, що фактичні дані, які містять інформацію про джерело походження активів при розслідуванні незаконного збагачення, можуть мати різну природу, в тому числі, існувати у вигляді комп'ютерних даних, електронних документів або міститися в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. З метою забезпечення належності та допустимості зібраних доказів на початковому етапі розслідування незаконного збагачення суб'єкту розслідування вкрай важливо розуміти різницю природи фактичних даних, що збираються, та дотримуватися

процесуального порядку їх збирання: обирати належні процесуальні дії та належних учасників таких дій.

5. Проаналізовано важливість тимчасового доступу до речей і документів як засобу збирання доказів на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. Акцентовано увагу на проблемних аспектах, закладених в процесуальний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів, що негативно впливають на ефективність процесу розслідування: 1) відсутність законодавчо визначених строків розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів; 2) необхідність ухвали суду на проведення обшуку в разі відмови особи, зазначеної в ухвалі про тимчасовий доступ до речей і документів, надати доступ до них. Зазначено на необхідність вдосконалення встановленого порядку здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою усунення об'єктивних чинників, що впливають на якість розслідування кримінальних правопорушень взагалі та незаконного збагачення зокрема.

6. Визначені ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення, в яких ефективними засобами отримання доказів є негласні слідчі (розшукові) дії: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, її огляду і виїмки, установлення місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу), моніторингу банківських рахунків та ін.

7. Проаналізована значимість використання спеціальних знань для встановлення фактичних даних про обставини незаконного збагачення на початковому етапі його розслідування як в процесуальній, так і в непроцесуальній формах. Визначені важливі напрями використання спеціальних знань: залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій (слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження) та проведення експертизи.

8. Обґрунтовано, що огляд комп'ютерних даних повинен обов'язково передбачати збирання таких даних на технічній носій інформації та

передбачати виготовлення копії інформації, зафіксованої у цифровій формі. Акцентовано увагу на обов'язковості залучення спеціаліста до огляду комп'ютерних даних з огляду на встановлений порядок збирання належних та допустимих доказів та загальні засади кримінального провадження щодо безпосередності дослідження показань, речей і документів. Вироблені рекомендації щодо кваліфікації такого спеціаліста - експерт державних спеціалізованих установ, визначених в ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», з правом проведення комп'ютерно-технічних досліджень. Проаналізовано, що надійним засобом повного та об'єктивного відображення процесу використання спеціальних знань у вигляді залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є письмове пояснення спеціаліста, що долучається до протоколу відповідної процесуальної дії як додаток. У зв'язку з чим рекомендовано завжди оформляти результати залучення спеціаліста у вигляді письмового пояснення спеціаліста, що виступатиме додатковим джерелом доказів.

9. Визначені види судових експертиз, необхідність в проведенні яких виникає на початковому етапі розслідування незаконного збагачення: криміналістичні (почеркознавча, технічна експертиза документів, експертиза відео- і звукозапису, трасологічна); інженерно-технічні експертизи (комп'ютерно-технічна, оціночно-будівельна, оціночно-земельна); економічні (бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій); товарознавчі (машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння); експертизи у сфері інтелектуальної власності (винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності); мистецтвознавча; гемологічна.

10. Звернута увага на порядок судово-експертної діяльності в Україні, пов'язаної з проведенням криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, що здійснюється виключно державними спеціалізованими установами, до яких відносяться: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

11. Визначені проблемні аспекти, пов'язані з отриманням зразків для проведення експертизи в разі необхідності вирішення ідентифікаційних завдань: відсутність встановленого Кримінальним процесуальним кодексом порядку примусового відібрання біологічних зразків особи. У зв'язку з чим, з огляду на неможливість уникнути застосування примусу в разі необхідності отримання таких зразків, запропоновані криміналістичні рекомендації щодо організації та проведення примусового відібрання біологічних зразків особи, сутністю яких є вплив на особу з метою схиляння її на добровільне надання біологічних зразків. Запропоновані напрямки такого впливу, що складають сутність тактичної операції підготовчого етапу отримання зразків для експертизи.

12. Проаналізовані можливості непроцесуального використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, на підставі чого зроблений висновок про значимість інформації з відкритих джерел (баз даних, реєстрів, соціальних мереж тощо) щодо встановлення джерела походження активів, законність набуття яких перевіряється.

ВИСНОВКИ

Здійснене дисертаційне дослідження надало можливість сформулювати наукові висновки, рекомендації та пропозиції, спрямовані на удосконалення початкового етапу розслідування незаконного збагачення. Основними з них є такі:

1. Предметом незаконного збагачення може бути: а) грошові кошти, які можуть бути у готівковій чи безготівковій формах; б) банківські та дорогоцінні метали (які, як правило, перебувають у злитках із золота, срібла, платини тощо); в) державні цінні папери (можуть бути у вигляді акцій, різних форм облігацій, казначейських зобов'язань, векселів Державного казначейства України, ощадних чи інвестиційних сертифікатів, приватизаційних паперів тощо); г) нерухоме майно (житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі, земельні ділянки, інше нерухоме майно, наприклад, об'єкти незавершеного будівництва в залежності від стану їх готовності, тощо); д) цінне рухоме майно (транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та посуд, меблі, твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо, результати робіт і послуг тощо; е) майнові права та нематеріальні активи.

Предметом незаконного збагачення є лише ті активи, які особа незаконно отримала після 28 листопада 2019 року (набуття чинності ст. 368⁵ КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-IX), отримані до цієї дати активи не можуть враховуватися до загальної їх вартості.

2. Способами набуття активів, що є предметом незаконного збагачення, можуть бути: а) вчинення предикатного кримінального правопорушення або адміністративного правопорушення, завдяки якому з'являється незаконний актив, і вказане протиправне діяння обов'язково передуює незаконному збагаченню; б) отримання незаконних активів безпосередньо або через інших осіб під час вчинення різних видів кримінальних правопорушень або адміністративних правопорушень; в) отримання активів у матеріально визначеній формі (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, цінне рухоме майно тощо) або у іншій спосіб (надання майнових прав та нематеріальних активів); г) набуття права власності на незаконно отриманий актив безпосередньо злочинцем або такий актив (право на актив) передається третім особам, як правило з числа близьких осіб.

Набуті в результаті незаконного збагачення активи можуть в подальшому: а) зберігатися у вигляді грошової готівки (національна валюта України, іноземна валюта) та/або банківських і дорогоцінних металів у злочинця особисто або інших осіб; б) зберігатися на банківських рахунках (національна валюта України, іноземна валюта, державні цінні папери), депозитах у банківських металах (банківські метали), банківських сейфових скринях (національна валюта України, іноземна валюта, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери), які відкрив особисто злочинець або відкритих на інших осіб; в) витрачатися злочинцем на певні особисті, побутові чи сімейні потреби членів його сім'ї або близьких осіб (оплата на розваги, навчання, відпочинок, лікування, весілля, інші свята тощо); г) стати засобом придбання рухомого майна (житлові, садові, дачні будинки, будівлі, квартири, котеджі, кімнати, прибудови, споруди, житлові та нежитлові приміщення, паркомісця, гаражі, земельні ділянки, інше нерухоме майно, наприклад, об'єкти незавершеного будівництва в залежності від стану їх готовності, тощо); д) стати засобом придбання цінного рухомого майна (транспортні засоби, самохідні машини та механізми, повітряні судна, водні судна, ювелірні вироби, різні види коштовностей (одяг та аксесуари, годинники, столові прибори та посуд, меблі,

твори мистецтва, антикваріат, зброя, монети тощо), коштовні тварини, сонячні станції, коштовна комп'ютерна техніка й інші види електронних пристроїв, коштовні предмети (побутові прилади та предмети, тренажери, більярд, садовий механізований інвентар тощо); е) бути вкладені у певні види робіт чи послуг (ремонт нерухомого майна, транспортних засобів тощо), будівництво чи в об'єкти незавершеного будівництва; є) вкладанні у початок чи продовження бізнесу членів сім'ї або близьких осіб.

Типовими способами *підготовки* до незаконного збагачення є: а) внесення неправдивих відомостей у декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, з метою створення надлишку активу; б) заздалегідь вчинене офіційне розірвання шлюбу із дружиною (чоловіком) з метою подальшого не внесення відомостей про таку особу у декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, при цьому продовження фактичного проживання та ведення спільного побуту, зокрема користування набутими протиправними шляхом активами; в) відкриття членами сім'ї бізнесу з метою його подальшого використання для легалізації незаконно отриманих активів, так званих компаній з ознаками фіктивності; г) отримання у банківських установах кредиту на придбання нерухомого майна (як правило квартира або будинок) чи цінного рухомого майна (транспортний засіб) особисто на себе або членами сім'ї з метою його використання для легалізації доходів; д) відкриття банківських рахунків у банках-нерезидентах на членів сім'ї з метою подальшого виведення коштів в іноземні країни; е) відображення у документах на придбання нерухомого майна (як правило квартира або будинок) чи цінного рухомого майна (транспортний засіб) значно заниженої ціни, з метою у подальшому продажу таких предметів за завищеною ціною і засвідчення таким чином отримання значного доходу.

Способами *приховання* незаконного збагачення (набуття активів) суб'єктами злочину є: а) передача отриманих активів та реєстрація права власності на майно на членів сім'ї або інших осіб, які не подають декларацію

особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; б) зняття всіх коштів, отриманих на офіційних місцях роботи, з банківської картки з метою недопущення відстеження витрат та можливості у подальшому засвідчити про походження наявних готівкових коштів; в) зберігання готівкових коштів, банківських та дорогоцінних металів, певних видів цінного нерухомого майна (годинники, монети, антикваріат) у спеціально прилаштованих для цієї мети приміщеннях (орендованому чи спеціально придбаному, або що належать членам сім'ї чи близьким особам), а також тайниках, сховищах; подальше здійснення операцій з купівлі-продажу коштовного майна за готівкові кошти; г) конвертація національної валюти України в іноземну валюту з метою подальшого її вивезення за кордон; д) виведення отриманих незаконних активів за кордон, як правило їх фізичне вивезення особисто, з використанням членів сім'ї, близьких осіб, інших осіб або з використанням фірм-одноденок; придбання за кордоном для членів сім'ї або близьких осіб рухомого або нерухомого майна; розміщення коштів, банківських та драгоцінних металів у банках-нерезидентах та/або придбання цінних паперів у нерезидентів; учинення інших дій; е) вчинення удаваного правочину для приховання іншого; є) вчинення фіктивних правочинів.

3. Незаконне збагачення може вчиняти лише спеціальний суб'єкт – особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Перелік таких осіб визначений у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Мотиви незаконного збагачення завжди мають корисливий характер і спрямовані вони перш за все на навмисне приховування результатів попередньої протиправної діяльності, пов'язаної з отриманням протиправних активів, легалізацію таких отриманих активів та подальше розпорядження ними особисто або в інтересах інших осіб, як правило членів сім'ї.

Кримінальні провадження за ст. 368⁵ КК України відкриваються завжди відносно конкретної особи, тобто особа злочинця є відомою на момент початку кримінального провадження. Це позбавляє необхідності орган досудового розслідування виконувати завдання із встановлення винуватої особи. Але

важливим є встановити і обґрунтувати належними та допустимими доказами факт належності такої особи до вищезазначеного спеціального суб'єкту.

4. Типову «слідову картину» незаконного збагачення становлять:

- 1) безпосередньо предмет злочинного посягання як матеріальний об'єкт (грошові кошти, банківські та драгоцінні метали, державні цінні папери, нерухоме майно, цінне рухоме майно, майнові права та нематеріальні активи);
- 2) документи (у тому числі фото-, відео- документи та інші носії інформації), що свідчать про набуття активів: набуття у власність предмета злочинного посягання, володіння або розпоряджання ним, отримання послуг, зменшення боргових зобов'язань тощо, а також про підготовку та приховання набутого активу;
- 3) сліди-відображення особи злочинця та інших, причетних до злочину осіб (сліди-відображення зовнішності особи, сліди пальців рук), а також біологічні, запахові сліди вищевказаних осіб;
- 4) ідеальні сліди (сліди пам'яті).

5. Обставинами, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування є систематизовані на основі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які як включаються у предмет та межі доказування, так і подекуди виходять за їх межі, встановлення яких забезпечує повне та всебічне дослідження предмета доказування, що необхідні для реалізації завдань кримінального провадження, під час його досудового розслідування та судового розгляду. Ними є: обставини щодо особи, яка вчинила незаконне збагачення; обставини щодо події незаконного збагачення; обставини щодо предмету незаконного збагачення; інші обставини. Розкрито зміст кожної групи обставин, окреслені процесуальні засоби їх встановлення.

6. Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування незаконного збагачення є наступні: 1) відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка здійснена НАЗК; 2) відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій

держави або місцевого самоврядування, яка здійснена НАЗК за повідомленням інших органів та підрозділів щодо можливого незаконного походження активів, якими розпоряджається особа, або члени її родини; 3) відомості про подію злочину отримані в результаті здійснення перевірки працівником правоохоронного органу електронних декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 4) відомості про подію кримінального правопорушення отримані в результаті виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень; 5) відомості про незаконне збагачення отримані в результаті розповсюдження через засоби масової інформації даних вивчення матеріального становища та витрат особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, їх родичів громадськими організаціями, окремими громадськими активістами, журналістами або їх звернень до правоохоронного органу.

Визначено першочергові завдання та процесуальні засоби їх вирішення у кожній запропонованій типовій слідчій ситуації.

7. Взаємодія органу досудового розслідування з іншими правоохоронними органами, органами, що реалізують державну антикорупційну політику (НАЗК, Державна служба фінансового моніторингу та ін.) та громадськістю на початковому етапі розслідування незаконного збагачення може бути класифікована за наступними критеріями: залежно від правової регламентації – процесуальна і непроцесуальна форми взаємодії; залежно від ступеня залучення до процесу розслідування працівників суб'єкту, з яким відбувається взаємодія – безпосередня та опосередкована взаємодія; залежно від суб'єктного складу, які перебувають у взаємодії – внутрішньовідомча та міжвідомча взаємодія.

Визначені етапи процесу взаємодії в ході розслідування незаконного збагачення детективів НАБУ з іншими суб'єктами: початковий етап - детектив оцінює слідчу ситуацію, розробляє слідчі версії та визначає можливі шляхи їх перевірки; встановлює коло суб'єктів, з якими буде здійснюватися взаємодія, вид процесуальної форми, яка є підставою для взаємодії з обраним суб'єктом

та здійснює її підготовку; робочий етап - підготовка та направлення запитів, доручень та забезпечення їх виконання; за необхідності надаються додаткові матеріали або деталізується вихідна інформація; заключний - інформація, яку отримали органи, залучені до взаємодії, надходить до замовника (детектива НАБУ), який її аналізує. За результатами проведеного аналізу розробляється та запроваджується комплекс заходів, спрямованих на перевірку отриманої інформації та її використання у досудовому розслідуванні.

Розглянуто особливості взаємодії НАБУ з відповідними підрозділами технічного забезпечення МВС та СБ України, іншими підрозділами Бюро (інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні та ін.), Національною поліцією України, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Державною службою фінансового моніторингу України, а також з громадськістю.

8. Початковий етап розслідування незаконного збагачення починається з внесення відомостей до ЄРДР та відкриття кримінального провадження по факту можливого незаконного збагачення особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Пошукова діяльність слідчого на початковому етапі розслідування незаконного збагачення спрямована на отримання доказів, які б вказували на характер джерела походження набутих активів. Найбільш поширеними засобами збирання доказів на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є тимчасовий доступ до речей і документів, допит свідків (в тому числі, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), огляд (документів, комп'ютерних даних, приміщень, місцевості, транспортних засобів), обшук (зокрема, службового приміщення), проведення експертиз.

9. Предметом допиту свідків є обставини, що вказують на джерело походження набутих активів, а також на способи підготовки, отримання та приховання такого набуття. Оскільки свідками у цій категорії кримінальних проваджень здебільшого є особи з близького оточення особи, запідозреної у

набутті нею активів: родичі, друзі, знайомі, співробітники тощо, запропонований перелік даних щодо допитуваної особи, які необхідно з'ясувати при підготовці до допиту, що дозволить встановити психологічний контакт та передбачити її протидію розслідуванню. Сутність тактичного забезпечення допиту свідків полягає в застосуванні тактичних комбінацій, які дозволять отримати від свідків достовірні показання щодо предмету допиту та подолати протидію. Ними є: маскуванню цілей допиту, створення перебільшеного враження у допитуваної особи про обізнаність слідчого та вже отримані докази, демонстрація доказів, тактичні прийоми нагадування. Запропоновано перелік обставин, на які потрібно звертати увагу під час допиту, що вказують на повідомлення свідком не правдивих показань або на пасивну протидію розслідуванню.

У випадку прогнозування тактичного ризику негативного впливу на свідка, який надав правдиві показання в ході проведення допиту, за наявності співзалежних відносин, від одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб суб'єкту розслідування слід відмовитися та обрати інший засіб усунення протиріч та викриття неправдивих показань, наприклад, додатковий або повторний допит окремих учасників, проведення експертиз, проведення інших процесуальних дій.

Визначена інша категорія свідків – особи, не зацікавлені у протидії розслідуванню, встановлені тактичні особливості їх допиту.

10. Тактика проведення обшуку робочого кабінету містить рекомендації щодо планування обшуку в присутності користувача приміщення; обов'язкового особистого обшуку осіб – користувача службового приміщення та інших присутніх осіб; застосування тактичних прийомів «словесної розвідки», вузлового методу обшуку.

11. В ході огляду паперових документів суб'єкту розслідування доцільно мінімізувати кількість учасників цієї слідчої (розшукової) дії з метою недопущення створення потенційної можливості впливу на таких учасників або розголошення змісту документів. Рекомендовано не залучати понятих до

огляду документів, а використовувати технічні засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії.

Фактичні дані, які містять інформацію про джерело походження активів при розслідуванні незаконного збагачення, можуть існувати у вигляді комп'ютерних даних, електронних документів або міститися в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. З метою забезпечення належності та допустимості отриманих доказів суб'єкту розслідування вкрай важливо розуміти різницю природи фактичних даних, що збираються, та дотримуватися процесуального порядку їх збирання: обирати належні процесуальні дії та належних учасників таких дій. Огляд комп'ютерних даних повинен обов'язково передбачати отримання (копіювання) таких даних на технічний носій інформації та виготовлення паперової копії інформації, що існує (зберігається) у цифровій формі. Акцентовано увагу на обов'язковості залучення спеціаліста до огляду комп'ютерних даних з огляду на встановлений порядок збирання належних та допустимих доказів та загальні засади кримінального провадження щодо безпосередності дослідження показань, речей і документів. Вироблені рекомендації щодо кваліфікації такого спеціаліста – ним має бути експерт державних спеціалізованих установ, визначених в ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», з правом проведення комп'ютерно-технічних досліджень.

12. Проаналізовано важливість тимчасового доступу до речей і документів як засобу збирання доказів на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. Акцентовано увагу на проблемних аспектах, закладених в процесуальний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів, що негативно впливають на ефективність процесу розслідування: 1) відсутність законодавчо визначених строків розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів; 2) необхідність ухвали суду на проведення обшуку в разі відмови особи, зазначеної в ухвалі про тимчасовий доступ до речей і документів, надати доступ до них. Запропоновані

шляхи вдосконалення встановленого порядку здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою усунення об'єктивних чинників, що впливають на якість розслідування кримінальних правопорушень взагалі та незаконного збагачення зокрема.

Визначено перелік документів, у тому числі й тих, що містять охоронювану законом таємницю, які можуть мати суттєве значення на початковому етапі розслідування незаконного збагачення й з приводу яких виникає необхідність звернення органу розслідування до слідчого судді щодо отримання ухвали на тимчасовий доступ до них.

13. Надійним засобом повного та об'єктивного відображення процесу використання спеціальних знань у вигляді залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій на початковому етапі розслідування незаконного збагачення є письмове пояснення спеціаліста, що долучається як додаток до протоколу відповідної процесуальної дії. У зв'язку з чим рекомендовано завжди оформляти результати залучення спеціаліста у вигляді письмового пояснення спеціаліста, що виступатиме додатковим джерелом доказів. Визначені типові ситуації залучення спеціаліста до процесу розслідування незаконного збагачення у процесуальній та не процесуальній формі, визначені кваліфікаційні вимоги до таких спеціалістів.

14. Визначені види судових експертиз, необхідність в проведенні яких виникає на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, та задачі, які можуть бути вирішені шляхом їх проведення. З огляду на неможливість уникнути застосування примусу в разі необхідності отримання зразків для порівняльних експертних досліджень, запропоновані криміналістичні рекомендації щодо організації та проведення примусового відібрання зразків у особи, сутністю яких є вплив на особу з метою схиляння її на добровільне надання порівняльних зразків. Запропоновані напрямки такого впливу, що складають сутність тактичної операції підготовчого етапу отримання зразків для експертизи.

15. Проаналізовані можливості непроцесуального використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування незаконного збагачення, на підставі чого зроблений висновок про значимість інформації з відкритих джерел (баз даних, реєстрів, соціальних мереж тощо) щодо встановлення джерела походження активів, законність набуття яких перевіряється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алауханов Е. С. Криминология : учебник. Алматы, 2008. 429 с.
2. Андрійко Ю. Ю. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету Сер. «Юридичні науки»*. Вип. 6-2. Т. 4. С. 51–54.
3. Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. 27 (1). С. 34 – 39. URL: <http://elar.naiaiu.kiev.ua/jsrui/handle/123456789/16430>
4. Антонюк П. Є., Гуцалюк М. В. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2021. №33 (1). С. 37–49. URL: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-37>
5. Антонюк П. Є., Кононенко Н. О. Організаційно-тактичні аспекти проведення обшуку службового кабінету. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 208 – 214. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/2_2022/31.pdf
6. Антонюк П. Є., Пясковський В. В. Письмове пояснення спеціаліста в системі процесуальних джерел доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза: збірник наук. праць*. 2021. № 66. С. 332–341.
7. Антонюк П. Є., Пясковський В. В. Щодо сутності спеціальних знань. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : збірник матеріалів засідання №1 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 220–223.
8. Антонюк П. Є., Улещенко О. О. Об'єктивні чинники, що впливають на ефективність процесу розслідування кримінальних правопорушень (на прикладі тимчасового доступу до речей і документів). *Проблеми досудового*

розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти: міжнародна науково-практична інтернет-конференція. 2021. С. 108 – 111.

9. Антонюк П., Кахнич К. Комп'ютерні дані як об'єкт огляду в кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : збірник матеріалів засідання № 3 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції. 2022. С. 34–37.

10. Базір С. С. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди судьями. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. С. 66–69.

11. Балонь А. Б. Типова “слідова картина” злочинів, учинених з використанням службовою особою своїх службових повноважень та її значення для розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Том 2. С. 117–119.

12. Баулін О. В. Особливості отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. № 60. С. 222–231.

13. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навчальний посібник. Київ : НВТ «Правник», 1997. 64 с.

14. Без НАЗК немає злочину. URL: <https://zib.com.ua/ua/136040.html>

15. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14.

16. Бойко О. П. Форми взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2014. №4. С. 136–139.

17. Борусовський М. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 249–253.

18. Вахрушев О. В. Методика розслідування службової недбалості : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 246 с.
19. Вигівський І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 141–146.
20. Вознюк А., Титко А. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2019. № 2(82). С. 46-62.
21. Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 289 с.
22. Волобуєв А. Ф. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів. *Форум права*. 2006. № 1. С. 16–19.
23. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
24. Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2012/9/08.pdf>
25. Гузоватий О. І., Титаренко О. О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с.
26. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Процесуальна спроможність використання електронної (цифрової) інформації як доказу в кримінальному провадженні. *Інформаія і право*. 2022. 2 (41). С. 116–122. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.2\(41\).270373](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.2(41).270373)
27. ДБР затримало колишнього одеського військкома, який пустився навтьоки URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/24/7412641/>
28. Демків Д. М. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з іншими правоохоронними органами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2019. 256 с.

29. Джерела одержання інформації, до яких має доступ АРМА з метою виявлення та розшуку активів та автоматизація процесів. URL: https://arma.gov.ua/dostup_do_informacii
30. Дишкантюк Ю. Поняття й ознаки послуги як предмета господарсько-правового регулювання. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 285–291.
31. Дорохіна Ю. Особливості визначення правової природи безготівкових грошей як предмета злочинів проти власності. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 134–142.
32. Дуда А. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики корупційних злочинів. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, Ч. 2. 2018. С. 84–87.
33. Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти незаконного збагачення (погляд теоретика в очікуванні судової практики). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 129–142.
34. Дудоров О. О., Вознюк А. А. Незаконне збагачення: у пошуках дієвої моделі кримінально-правової заборони. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення* : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків : Константа, 2019. С. 77-99.
35. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1983. Т. 5 : Р-Т / уклад. : Р. В. Болдирев та ін. 2006. 704 с.
36. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис....канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с. URL: <http://elar.naiaiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14720>
37. Жидков В. Л. Кримінально-процесуальна діяльність детектива Національного антикорупційного бюро України : дис....канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 224 с.

38. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. 245 с.
39. Загородній І. В. Особистість потерпілого як об'єкт криміналістичного аналізу під час розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. Одеські юридичні читання : Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. – Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 176-178.
40. Климчук М. П. Виконання доручень, як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 54–58.
41. Ковальська М. Ю. Основи методики розслідування бандитизму : дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Львів, 2020. 233 с.
42. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики в судовому розгляді кримінальних справ : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. 448 с.
43. Колесниченко А. Н., Савченко А. Н. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы*. Вып. 2. Душанбе, 1962. 325 с.
44. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
45. Конституція України від 28 червн. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
46. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
47. Крайник Г. Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. № 27. С. 192–201.
48. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.

49. Криміналістика : підручник : у 2 т. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 382 с.
50. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Харків : Право, 2020. 752 с.
51. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
52. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтевський; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Право, 1997. 256 с.
53. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
54. Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
55. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
56. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / за ред. професорів В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те видання, перероблене і доповнене. Харків: «Право». 2010. 456 с.
57. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості *Верховної Ради України*. 2001 р. № 25. Ст. 131.
58. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
59. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсеєва. Нац. акад. внутрішніх справ України . Київ : Юрінком Інтер, 2001. 366 с.

60. Легка О. В. Основні детермінанти, які зумовлюють корупційні правопорушення в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 44–49.
61. Ленко М. О. Особливості початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 225 с.
62. Лисенко В. В., Дзісяк О. П. Особливості тактичних операцій у розслідуванні податкових злочинів. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2011. № 1 (52). С. 243–250.
63. Ліпін Ю. О. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (17). Т. 4. С. 298–302.
64. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Політологія. Соціологія. Право*. 2019. 4 (44). С. 125–130. URL : [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199742](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199742)
65. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. № 1. С. 435–441.
66. Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3(62). С. 88–97.
67. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
68. Мироненко В. В. Право володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №1. С. 28-33.
69. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38). Нематеріальні активи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050#Text

70. Моргун Н. С., Шевчук О. О., Марчевський С. В. Встановлення джерел походження активів як обставина, яка підлягає доказуванню під час розслідування незаконного збагачення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1 (97). С. 257–266.

71. Музика А. А., Лащук Є. В. Про загальне поняття предмета злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2014. Вип. 1. С. 606–610.

72. Муляр Г., Ховпун О. Взаємодія антикорупційних органів України під час розслідування кримінальних проваджень. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 2. С. 56–65.

73. НАЗК виявило ознаки корупційного кримінального правопорушення на 8,5 млн грн у воєнкома з Дніпропетровщини. URL : <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-oznaky-koruptsijnogo-kryminalnogo-pravoporushennya-na-8-5-mln-grn-u-voenkoma-z-dnipropetrovshhyny/>

74. НАЗК виявило ознаки незаконного збагачення щодо народного депутата, дружина якого вивезла під час війни за кордон понад 500 тис. дол. США: ОГП відкрив кримінальне провадження URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-shhodo-narodnogo-deputata-druzhyna-yakogo-vyvezla-pid-chas-vijny-za-kordon-ponad-500-tys-dol-ssha-ogp-vidkryv-kryminalne-provadhennya/>

75. НАЗК отримує від Держмитслужби та митних органів країн Європи дані, які дозволять виявляти незаконну готівку у посадовців, що перетинають кордон URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-otrymuje-vid-derzhmytsluzhby-ta-mytnyh-organiv-krayin-yevropy-dani-yaki-dozvolyat-vyyavlyaty-nezakonnu-gotivku-u-posadovtsiv-shho-peretynayut-kordon/>

76. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.

77. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за лютий

2021 року.

URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ohliad_KKS_02_2021.pdf

78. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посіб. / С. С. Чернявський, О. О. Алексєєв, А. А. Вознюк, І. А. Жалдак та ін. Київ. 2016. 66 с.

79. Панов, Н. И., Щур Б. В. Об изучении способа совершения преступления в науках криминального цикла: междисциплинарный подход. *Криминалист первопечатный*. 2013. № 6. С. 17–33.

80. Панькевич Р. Майнові права та інтереси держави і територіальних громад: цивільно-правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7 С. 20–25.

81. Пеев против Болгарии [Peev v. Bulgaria] (№ 64209/01). Решение от 27 июля 2007 г. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> > app > conversion > pdf

82. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 200 с.

83. Погорецький М. А. Вакулик О. О., Сергєєва Д. Б. Розслідування економічних злочинів: навч. посібник. 2-ге вид., пере-роб. та доп. / за ред. М. А. Погорецького. Київ : ВД «Дакор», 2015. 184 с.

84. Погорецький М. А. Організована злочинність: тенденції розвитку та заходи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2007. № 16. С. 99–110.

85. Погорецький М. А., Бусол О. Ю. Удосконалення механізму декларування доходів та видатків осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та членів їх сімей як один із чинників зниження рівня корупції в Україні. *Вісник Нац. акад. прокуратури України*. 2009. № 2. С. 85–92.

86. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія / за ред. проф. М. А. Погорецького. Київ: Алерта, 2014. 300 с.

87. Погорецький М. А., Топорецька З. М. Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади: монографія. Київ: Алерта, 2015. 226 с.
88. Погорецький М., Сергєєва Д. Фундаментальне наукове дослідження проблем доказування окремих корупційних злочинів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 197–200.
89. Податковий кодекс України : Закон України від 02.06.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
90. Полях А. М. Актуальні проблеми процесуальних форм взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. *Юрист України*. 2015. № 3–4 (32–33). С. 90–96.
91. Порядок здійснення моніторингу способу життя суб'єкта декларування : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 12 січ. 2017 р. № 3. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Rishennya-12.01.2017-3.pdf>.
92. Порядок проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 січ. 2021 р. № 26/21. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/poryadok-povnyh-perevirok-26.pdf>
93. Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин). URL : [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf).
94. Постанова Верховного Суду України від 16 лютого 2022 р. у справі № 758/5719/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487334>.
95. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5.
96. Практичні приклади успішної реалізації функції з виявлення та розшуку активів URL: <https://arma.gov.ua/pryklady>

97. Приходько В. Криміналістичні обліки Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України. *Jurnalul Juridic National: Teorie Şi Practica*. 2018. August. P. 122–127.

98. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

99. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2473-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

100. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лют. 2022 № 2074-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>

101. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31 жовтня 2019 року № 263-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>

102. Про державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02 груд. 2021 № 1928-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

103. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01 лип. 2004 р. № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

104. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жов. 2014 р. № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

105. Про запобігання та протидію легалізацію (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 груд. 2019 р. № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>про

106. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та

розслідуванні : Наказ МВС від 07 лип. 2017 р. № 575. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

107. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 лист. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>

108. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08 жовт. 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

109. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1. Загальні вимоги до фінансової звітності : Наказ Міністерства фінансів України від 07 лют. 2013 р. № 73 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

110. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку : Наказ Міністерства фінансів України від 18 жовт. 1999 р. № 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text>

111. Про затвердження Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 03 сер. 2017 р. № 676. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text>

112. Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів : Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління

активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20 жов. 2017 р. № 115/197-о/297/586/869/857. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17#Text>.

113. Про затвердження Порядку надання Державною службою фінансового моніторингу України Національному антикорупційному бюро України узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів та отримання Державною службою фінансового моніторингу України інформації про хід їх розгляду : Наказ Міністерства фінансів України та Національного антикорупційного бюро України від 03 бер. 2021 р. № 144/32. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0624-21#Text>

114. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2006 р. № 550. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text>.

115. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни : Закон України від 03 бер. 2022 р. № 2115-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>

116. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

117. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 лист. 2015 р. № 772-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>

118. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жов. 2014 р. № 1698-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

119. Про нотаріат: Закон України від 02 вер. 1993 р. №3425-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

120. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
121. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>
122. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2658-14>
123. Про прокуратуру : Закон України від 14 жов. 2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
124. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
125. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16#Text>
126. Про розгляд звернення : Лист Державної фіскальної служби України від 09 бер. 2016 р. № 2458/Г/99-99-17-02-03-14 URL : <https://tax.gov.ua/baneryi/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-fizichnih-osib/print-67008.html>
127. Про судову експертизу : Закон України від 25 січ. 1994 р. №4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
128. Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серп. 2017 р. № 576-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-p#Text>
129. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні №10225 від 7 листопада 2023 року <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-podatkovogo-kodeksu-ukraini-ta-inshikh-zakonodavchikh-aktiv-ukraini-shchodo-vregulyuvannya-oborotu-virtualnikh-aktiviv-v-ukraini-2-10225>

130. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні №10225-1 від 17 листопада 2023 року <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43232>

131. Прокурорський нагляд в Україні: підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / Є. Марочкін, П. М. Каркач, Ю. М. Грошевой та ін. / за ред. проф. І. Є. Марочкіна, П. М. Каркача. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 240 с.

132. Пчеліна О. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 145–156.

133. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

134. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.

135. Реєстр атестованих судових експертів, Міністерство юстиції України URL : <https://rase.minjust.gov.ua>

136. Ріш Ф. Майнові права як об'єкти заставних відносин (порівняльні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2020. 286 с.

137. Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції 11 серп. 2016 р. № 3. URL : <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/47333.pdf>.

138. Розслідування зайняття гральним бізнесом: навч. посібник / Погорецький М. А., Чернявський С. С., Сергєєва Д. Б., Топорецька З. М.: за ред. проф. М.А. Погорецького. К.: Алерта, 2015. 176 с.

139. Розслідування незаконного збагачення (368⁵ КК України) : метод. рек. / С. С. Чернявський, О. М. Стрільців, В. В. Крижна та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 90 с.
140. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.; / за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
141. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : У 2-х ч. Ч. 1. Харків : КонСУМ, Основа, 1999. 416 с.
142. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
143. Самойленко С. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 4. С. 353–357. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267845/263636>.
144. Симоненко Н. О., Слободяник І. О. Незаконне збагачення: міжнародний досвід та аналіз українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 204–208. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/50>
145. Скомаров О. В. Взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами: особливості та класифікація. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 1. С. 124–130. URL: http://sd-vp.info/wp-content/uploads/2020/11/vp_2017_1.pdf.
146. Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. М. Грошевого. Київ : Університет «Україна», 2006. 185 с.
147. Стрільців О. М., Василичук В. І., Вязмікін С. А. Визначення платоспроможності особи як один зі способів перевірки її незаконного збагачення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 325–333.

148. Сухов Ю., Резнікова А. Стягнення необґрунтованих активів у дохід держави: до чого готуватися? *Закон і Бізнес*. 2021. 21-29 жов. URL : <https://zib.com.ua/ua/149407.html>.
149. Тертышник В. М., Слинько С. В. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений : Учебное пособие. Харьков : ИКФ «Гриф», 1997. 68 с.
150. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз. Одеса : Юридична література, 2002. 360 с.
151. Томчук І. О. Криміногенні детермінанти пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2019. № 1 (15). С. 45–55.
152. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... д.-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 481с.
153. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 10 жовтня 2024 р. у справі № 991/711/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122328194>
154. Федосова О. В. Використання спеціальних знань у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 472 – 484.
155. Федченко В. М. Теоретико-прикладні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1 (90). С. 164–169.
156. Фурман В. Регулювання криптовалют в Україні: що передбачає закон України про віртуальні активи. URL : https://biz.ligazakon.net/analytics/210170_regulyuvannya-kriptovalyut-v-ukran-shcho-peredbacha-zakon-pro-vrtualn-aktivi

157. Хижняк Є. С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 207–211.
158. Хитра А. Я., Кучер В. О. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ : курс лекцій. Львів : Держ. ун-т внутр. справ, 2009. 100 с.
159. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січн. 2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
160. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.
161. Цюприк І. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичних актів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 107–114.
162. Черенков А. М. Криміналістична характеристика суб'єкта декларування недостовірної інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 222–226.
163. Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 270 с. URL : <http://elar.naiaau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16673>
164. Черенков А. М. Слідова картина незаконного збагачення та декларування недостовірної інформації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4 (25). С. 133–137.
165. Шевчук В. М. Методика розслідування незаконного збагачення: проблеми побудови та застосування : *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27-28 квітня 2018 року. Запоріжжя, Істина. 2018. С. 118–120.

166. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 146–150.
167. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
168. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посібник. Харків : Харків юрид., 2013. 220 с.
169. Шепітько В. Ю., Шевчук В. М., Білоус В. В., Керик Л. І. Система заходів протидії незаконному збагаченню в сучасних умовах. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 5–16.
170. Шереметьєва Л., Бец І. Концептуальні підходи, типи та види державних послуг в Європейському Союзі та в Україні: порівняльний аналіз. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10slaupa.pdf>
171. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2015. 256 с.
172. Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 14. Т. 2. С. 114–116.
173. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць*. 2012. № 2 (57). С. 212–221.
174. Ясін І. М. Об'єктивна сторона складу злочину, передбачена статтею 368-2 КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 321-330. URL : https://doi.org/2311-8040/_sjlaw.2016.02.

ДОДАТКИ

Додаток А.

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

слідчих Національної поліції, ДБР, детективів НАБУ (усього 30 осіб)¹

ЧИ МАЄТЕ ВИ ДОСВІД РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 368 ⁵ КК УКРАЇНИ?	30	%
Так	30	100%
ні	0	0
ЯК ВИ ОЦІНЮЄТЕ НИНІШНІЙ СТАН КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ?		
Критичний, забезпечення недостатньо	17	58%
Часткове забезпечення	10	36%
Відмінний, всі потреби суб'єкта розслідування забезпечені	3	6%
ЧИ ВИНИКАЛА У ВАС НЕОБХІДНІСТЬ У КРИМІНАЛІСТИЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ У ВИДІ:		
Наукової або навчально-наукової літератури	28	95%
Проведення навчань, круглих столів, семінарів	24	80%
У цьому немає необхідності	2	5%
ЧИ ДОВОДИЛОСЯ ВАМ ЗАЛУЧАТИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ		

¹ Відхилення у кількості відповідей на окремі запитання від загальної кількості респондентів пояснюється тим, що в деяких анкетах не було відповідей на певні питання чи була висловлена власна думка респондента

ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ В ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ?		
так		
ні		
ЧИ ПРИЗНАЧАЛИСЯ У ЦИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ?		
так	12	40%
ні	10	33%
важко відповісти	8	26%
ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ ЄДИНОЮ МОЖЛИВОЮ СИТУАЦІЄЮ УСПІШНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ НАЯВНІСТЬ У МАТЕРІАЛАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРКИ НАЗК?		
так	27	90%
ні	2	7%
важко відповісти	1	3%
ЩО НА ВАШУ ДУМКУ НЕГАТИВНО ВПЛИВАЄ НА НИЗЬКУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ?		
Недостатній фаховий рівень суб'єкта розслідування	5	17%
Недосконалість норми Кримінального кодексу України	15	50%
Недосконалість кримінального процесуального законодавства	5	17%

Недосконалість міжвідомчого співробітництва	5	17%
Недостатність наукового криміналістичного забезпечення розслідування цих злочинів	8	27%
Інші причини	28	93%

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, юрист України,

Артем ШЕВЧИШЕН

2024 року

АКТ № 132199-2024

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови: начальника відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук, полковника поліції Владислава Бурлаки

членів комісії: старшого слідчого в особливо важливих справах відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, майора поліції Лариси Бурмистрової

старшого слідчого в особливо важливих справах відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, майора поліції Аліни Віткалової

Комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження Сванадзе Лани Патіївни на тему: «Початковий етап розслідування незаконного збагачення» зі

спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Комісією встановлено, що викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час виявлення та розслідування незаконного збагачення, чому й приділено значну наукову увагу.

Для практичної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, що відображені за змістом низки наукових робіт Сванадзе Л.П., зокрема до основних із них слід віднести:

1. Сванадзе Л.П. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики. Вісник кримінального судочинства. 2021. № 1-2. С. 216-224.

2. Сванадзе Л.П. Використання спеціальних знань в ході розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. № 2. С. 134-140.

3. Сванадзе Л.П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. № 3-4. С. 208-218.

4. Сванадзе Л.П. Відомості про особу злочинця, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування незаконного збагачення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18. «Право» № 39. С. 44-50.

5. Сванадзе Л.П. Тактика допиту свідків на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 337-339.

6. Сванадзе Л.П. Спосіб незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 3685 КК України. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Запоріжжя, 18 травня 2023 р.). Львів – Торунь: Liha-Pres. 2023. С. 153-157.

7. Сванадзе Л.П. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 79-81.

8. Сванадзе Л.П. Приховання незаконного збагачення як складовий елемент його криміналістичної характеристики. Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 31 травня 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 209-212.

Матеріали викладені у висновках до дисертаційного дослідження можуть бути використані під час підготовки листів-роз'яснень до слідчих підрозділів Національної поліції України, оскільки мають як необхідний теоретичний та

методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Владислав БУРЛАКА

Члени комісії:

Лариса БУРМИСТРОВА

Аліна ВІТКАЛОВА

«ПРИТВЕРДЖУЮ»

професор з наукової роботи

Д. В. ЛУЧЕНКО

04 вересня 2024 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Сванадзе Лани Патіївни в освітній процес Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

1. Комісія кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у складі:

Голова комісії: завідувач кафедри, доктор юридичних наук, професор Шевчук Віктор Михайлович,

Члени комісії: 1. кандидат юридичних наук, доцент Булудуков Олег Юрійович;

2. кандидат юридичних наук, доцент Борисенко Ігор Володимирович

3. кандидат юридичних наук, доцент Мусяченко Олег Леонідович

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження аспірантки кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Сванадзе Лани Патіївни на тему «Початковий етап розслідування незаконного збагачення», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, можуть використовуватися в освітньому процесі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого під час викладання курсів

«Криміналістика», «Розслідування кримінальних правопорушень: загальнокриміналістичні засади методики, тактики й технологій»; «Психологія слідчої діяльності» та ін., для підготовки підручників (їх окремих розділів), навчальних і довідкових посібників, методичних рекомендацій. Зокрема рекомендуються для використання наступні оприлюднені наукові праці:

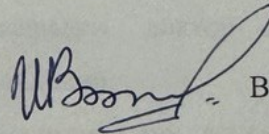
1. Сванадзе Л. П. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики. Вісник кримінального судочинства. 2021. №1-2. С. 216-224.
2. Сванадзе Л. П. Використання спеціальних знань в ході розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. №2. – С. 134-140.
3. Сванадзе Л. П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. №3-4. С. 208-218.
4. Сванадзе Л. П. Відомості про особу злочинця, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування незаконного збагачення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. «Право» № 39. С. 44-50.
5. Сванадзе Л. П. Тактика допиту свідків на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / [редкол. : С.С. Чернявський, Я.Ю. Конюшенко, В.В. Корольчук, Ю.В. Сухомлин]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 337-339.
6. Сванадзе Л. П. Спосіб незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368⁵ КК України. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи : Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 18 травня 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres. 2023. С. 153-157.

7. Сванадзе Л. П. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. – С. 79-81.

8. Сванадзе Л. П. Приховання незаконного збагачення як складовий елемент його криміналістичної характеристики. Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 31 травня 2023 р. – Одеса: ОДУВС, 2023. С. 209-212.

Голова комісії:

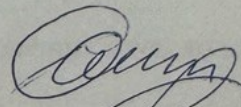
доктор юридичних наук, професор

В. М. Шевчук

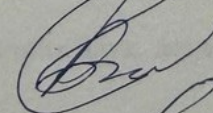
Члени комісії:

кандидат юридичних наук, доцент

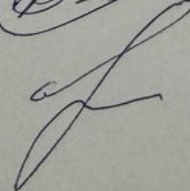
О. Ю. Булукув

кандидат юридичних наук, доцент

І. В. Борисенко

кандидат юридичних наук, доцент

О. Л. Мусієнко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

Галина УЛЬЯНОВА

« 12 » березня 2024 року

АКТ

впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» результатів дисертаційного дослідження аспірантки кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-науково інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Сванадзе Лани Патіївни на тему «Початковий етап розслідування незаконного збагачення», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право

Комісія у складі:

- 1) начальника навчального відділу Л. Кузнецової;
- 2) завідувачки кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності доктора юридичних наук, професора Л. Аркуші;
- 3) професора кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктора юридичних наук, професора Д. Цехана;

склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Сванадзе Лани Патіївни на тему «Початковий етап розслідування незаконного збагачення» використовуються в освітньому процесі Національного університету «Одеська юридична академія» під час викладання навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень». Студентам у вигляді методичних матеріалів під час підготовки до практичних занять рекомендуються опубліковані авторкою наукові статті та тези, а саме:

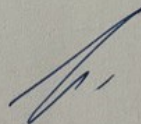
1. Сванадзе Л. П. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики. Вісник кримінального судочинства. 2021. №1-2. С. 216-224.
2. Сванадзе Л. П. Використання спеціальних знань в ході розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. №2. С. 134-140.
3. Сванадзе Л. П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. №3-4. С. 208-218.
4. Сванадзе Л. П. Відомості про особу злочинця, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування незаконного збагачення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. «Право» № 39. С. 44-50.

5. Сванадзе Л. П. Тактика допиту свідків на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / [редкол. : С.С. Чернявський, Я.Ю. Конюшенко, В.В. Корольчук, Ю.В. Сухомлин]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 337-339.
6. Сванадзе Л. П. Спосіб незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368⁵ КК України. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи : Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 18 травня 2023 р. Львів - Торунь : Liha-Pres. 2023. С. 153-157.
7. Сванадзе Л. П. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного збагачення. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 79-81.
8. Сванадзе Л. П. Приховання незаконного збагачення як складовий елемент його криміналістичної характеристики. Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 31 травня 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 209-212.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Сванадзе Лани Патіївни використовуються під час визначення напрямів наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів і здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія».

Члени комісії:

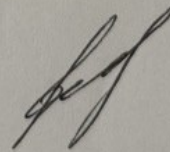
**Начальник навчального
відділу Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Людмила КУЗНЕЦОВА

**Завідувач кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності**

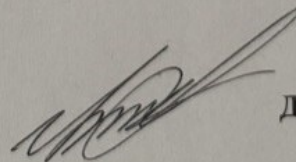
**Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор**

Лариса АРКУША

**Професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності**

**Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор**

Дмитро ЦЕХАН

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор
 Національної академії
 внутрішніх справ
 доктор юридичних наук, професор
 полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

2024

АКТ

23.09, 2024

м. Київ

№ 143-07

Впровадження результатів дисертації
 Сванадзе Лани Патіївни на тему:
 «Початковий етап розслідування
 незаконного збагачення» в освітній процес
 НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– т.в.о. начальника навчально-методичного відділу, лейтенанта поліції Вікторії Бойчук;

– завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ №1 доктора юридичних наук, професора, майора поліції Андрія Вознюка;

– завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертаційного дослідження аспірантки кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Сванадзе Лани Патіївни за темою: «Початковий етап розслідування незаконного збагачення».

Проаналізовано основні результати дослідження Сванадзе Лани Патіївни, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Сванадзе Л. П. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики. Вісник кримінального судочинства. 2021. №1-2. С. 216-224.

2. Сванадзе Л. П. Використання спеціальних знань в ході розслідування незаконного збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2022. №2. – С. 134-140.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:***

1. Сванадзе Л. П. Предмет незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. №1-2. С. 216-224.
2. Сванадзе Л. П. Використання спеціальних знань в ході розслідування незаконного збагачення. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. №2. С. 134-140.
3. Сванадзе Л. П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. №3-4. С. 208-218.
4. Сванадзе Л. П. Відомості про особу злочинця, що підлягають встановленню в ході досудового розслідування незаконного збагачення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. «Право». 2023. № 39. С. 44-50.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Сванадзе Л. П. Тактика допиту свідків на початковому етапі розслідування незаконного збагачення. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : Матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / редкол. : С. С. Чернявський, Я. Ю. Конюшенко, В. В. Корольчук, Ю. В. Сухомлин. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 337-339.
6. Сванадзе Л. П. Спосіб незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368⁵ КК України. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи* : Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 18 травня 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres. 2023. С. 153-157.
7. Сванадзе Л. П. Розслідування незаконного збагачення. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної ю*

стиції : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 79-81.

8. Сванадзе Л. П. Приховання незаконного збагачення як складовий елемент його криміналістичної характеристики. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 209-212.

Апробація результатів дисертації

Основні висновки, положення, пропозиції дисертації доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, серед яких: міжвідомча науково-практична конференція «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 квітня 2023 рік); Всеукраїнська науково-практична конференція «Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи» (Запоріжжя, 18 травня 2023 рік); міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (Хмельницький, 26 травня 2023 рік); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах» (Одеса, 31 травня 2023 рік).